5. КЊИГА ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ КЊИГА 5.

БРАСТВО

«Брат је мио, које вере био».

III

У БЕОГРАДУ,

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.

1889.

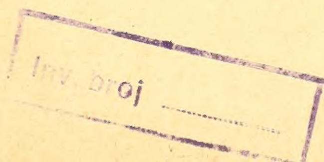

УРЕДИО И ШТАМПАЊЕ НАДГЛЕДАО

ПЕРА П. ЂОРЂЕВИЋ,

ТАЈНИК ДРУШТВА СВЕТОГА САВЕ.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

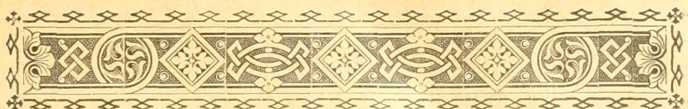

„ТО ЈЕ БОЖЈА ВОЉА“.

Француско ће дете
  Бити Француз прави;
То је божја воља,
  То је по нарави.

Малено Енглешче
  У радости плива,
Што ће Енглез бити;
  У томе ужива.

Питај мало Немче
  Шта ће бити. — Чуј га:
„Немац бићу, Немац!“ —
  И за то поштуј га.

Малено Маџарче
  За рана се труди,
Да свом роду служи; —
  То поштују људи.

Талијанче мало
  Талијанству хити.

Та зар би и могло
  Друго што год бити?

—

Ја сам Српче мало;
  Мене Српство чека.
Србоваћу, боже,
  Мога целог века.

—

Отац, дед ми, прадед
  Крв за Српство лева;
Струја исте крви
  Сада мене згрева.

—

Српски ћу да живим,
  Српски да се владам,
И готов сам увек
  За то и да страдам.

—

То ме учи отац,
  То ме учи мати;
То су моји пути,
  Од Бога ми дати.

(Из „Невена“ за 1888. год.)

Змај-Јован Јовановић.

СИЋЕВАЧКА КЛИСУРА

(Белешчица с пута у Цариград)

Ја сам стари путник којему се још није досадило путовати. Многу грађу за своје списе, мање и веће, могао сам сабрати само путујући. Ових дана путовао сам један од најдужих својих путова; видео сам неколико земаља, много градова, и још више људи, па ипак сам се вратио кући готово без икаквих бележака.

За што?

За то што сам хтео очима својима, које сам радом у соби био веома заморио, бар овако на путу, оставити сву сласт одмарања гледањем у даљине.

— —

Железница из Јевропе преко Балкана к Цариграду данас је већ свршена ствар. Данас је Цариград железном пругом спојен са свима престоницама јевропскога копна.

Првих дана месеца августа ове године муњевити воз, *Оријент-Експрес*, кренувши се из Париза правце

Стамболу у првиче, позвао је и из Београда неколике госте на то заједничко весеље Истока и Запада. Међу званицама београдским имао је част бити и писац ових врста.

Оријент-Експрес, у који се ми укрцасмо 31 јула, пошао је из Београда у 11·30 часова у вече.

Ноћу је прешао Србију до Ниша, у који је стигао рано 1 августа. Задржавши се у Нишу само неколико минута, воз је тај полетео преко Пирота и Цариброда к Софији, у коју је стигао истога дана пред по дне.

Преноћивши у Бугарској престоници, ми смо 2 августа, око 8 часова јутра, пошли даље. Прешавши *Побити Камен, Вакарел, Ихтиман, Белову* и *Пазарџик,* дошли смо, пред по дне, у *Пловдив,* стари *Филипопољ,* столицу Источне Румелије.

Из Пловдива смо се, тај дан, кренули око 6 часова после по дне.

Дринопољ смо прошли ноћу, те га нисмо могли ни видети.

Августа 3 осванусмо мору на помолу, а око 8 часова већ смо били у Стамболу, на брегу залива *Златнога Рога,* где и јесте железничка станица.

У Цариграду смо остали до 4 августа после по дне, када смо се, у 8 часова, истим возом и истим путем, кренули натраг.

Ван сваке је сумње да би се о толиким градовима и о таким пределима кроз које смо прошли могла написати читава књига.

Ето, тек узгред да поменем, сама реч Цариград колико је крупна и једра! Колико садржи прошлости, колико показује садашњости, колико ли крије будућности једини тај град који је темеље своје ударио на рамена од два стара света! Вера и Бог, кад човек с мора гледа престоницу данашњих султана мора и нехотице дати за право Мустај-Кадији који, у „*Горском Вијенцу*“, онако пламено описује ту „свечеву палату.“

О Цариград се вековима гложе владаоци и дипломати, о њему мисле и сањају народи, у њему живе људи готово из свих племена од истока до запада сунца, у њему још владају Турци и, као нигде на другом месту, благују по улицама безројни турски пси.

И о том граду мимо све градове земаљске ја у овај мах не ћу писати ништа!

И лепи Босфор, који својом зеленкастом водом саставља два мора а раставља два света, оставићу без помена!

Дринопољ ми је, као што већ рекох, отела ноћ и у доласку и у повратку, те га ни видео нисам.

А Пловдив, лепи стари Филипопољ, наслоњени на четири камените чуке, у широкој и родној Марицином равни, само ћу дуго у памћењу задржати.

Татарпазарџик, са својим оризним њивама, и с Мутном Марицом коју су стари наши толико запамтили, да је ми и данас у толиким пословицама често помињемо, само је друга страна од дивне пловдинске слике.

Ихтиман и његово лепушкасто поље, којим је ударио Мурат, идући 1389 на Косово, данас се слави лепотом својих девојака и момака, а ми ћемо га се дуго сећати по његовој здравој студеној води која нам је гасила жеђ на 32 града топлоте у вагонима!

Родопске и Риљске планине, са својим снежним осојима, и ако се очима чињаху близу, не могоше смањити велике жеге ни на Вакарелу, који је и сам на својих 800 метара над морским огледалом.

У Софији целивасмо Светога Краља Милутина, и дивисмо се лепом напредовању бугарске престонице.

Сливница, коју сам познавао и у својим списима помињао пре њенога новога гласа, чињаше ми се да је одређена да Србима и Бугарима, и у наше дане, крвљу продиктује историску заповест:

„Народи Балкански! Не радите ништа један без другога, ако не желите постати ново робље новим Турцима!“

Драгоман и Цариброд сада су много другојачији него што су били кад сам пре кроз њих пролазио. Првим су онда и биволи с муком извлачили кола, а данас њиме лети огњени воз; други је био малено селанце, а данас је градац као кита цвећа!

Ово што ја овако летимице поменух, а и што оставих непоменуто, описаће надам се који од мојих путних другова,[1] који су већином кроз перо ушли у пресеке *Оријент-Експреса.*

---

[1] Моји другови на овом путу беху: г.г. *Филип Христић, Милан Кујунџић, Мијаило Крстић, Милорад П. Шапчанин,*

Али једно местанце на том дугом и лепом путу, морам поменути и ја. Морам поменути *Сићевачку Клисуру* између Ниша и Пирота, кроз коју данас јури железница, и коју сам гледао неколико пута откад њом пролази ово чудо нашега века.

Наша је отаџбина пуна природних лепота. Њене железне пруге пролазе долинама у којима путник не зна чему пре да се диви, па ипак је *Сићевачка Клисура* лепота нада све наше природне лепоте. Она дру́ге нема од Београда до Цариграда, а не ће је, чини ми се, имати ни од Београда до Париза!

Ту необичну природну лепоту желео бих приказати својим земљацима; желео бих кренути оне између њих којима није тешко путовати, да виде што нису никад видели, и да се поди̂че ретком имовином своје отаџбине, јер је патриоту велика сласт уверити се да му отаџбина има нешто што друге и веће земље немају!

Сад ћу огледати да опишем то чудно место и ако знам да ће најбољи опис бити тек бледа слика онога што би очи на самом месту за часак виделе и насладиле се.

У Србији има клисура врло много и врло различних; има их тесних и мрачних, као што су *Растишка* и *Сврљишка*; има шумовитих, као што су *Јан-*

Коста Н. Христић, Пера Тодоровић, Др Лаза Лазаревић, Пера Божовић, и Манојло Ђорђевић-Призренац.

кова и *Кабларска;* има кривудавих и чудних, као што је *Горњачка;* има отворених и видних, као што су *Вратарничка* и *Сталаћска;* има их дугачких, као што су *Грдилица* и *Ђуберажда*, али ће их и у свету бити мало онаких, каква је *Клисура Сићевачка*, коју је простругала Нишава између *Облика* и *Белоињских Дувака*, особито какав је онај њезин део од Св. Петке до села Градишта.

Кад се рече клисура, већ се зна да је то теснац, ужи или шири, тек свакојако такав кроз који пролази макар козја врвина, а Сићевачка Клисура била је са свим непролазна. Њом ни дивокоза није могла проћи без страха да се не згрува о камење, или да се не утопи у води нишавиној. То нарочито вреди за теснац од Св. Петке до села Градишта.

Нишава, не могавши продрети *Коритиштем* преко Плеша к Тимоку, куда ју је, по причи,[1] у прастара времена, сотона навраћао, стругала је и растругала косу која везује Стару Планину за планину Суву, на име растругала је *Белоињске Дувке* и *Облик*, па, узаном стругом, између тих висова, оцедила белопаланачко језеро у карлицу нишку и моравску.

Стружући вековима своје камените прагове, Нишава се је укопала толико, да данас од њезина огледала до врхова највиших јој ивица могу бити неколике стотине метара најокомије стрмени! Ширина пак те њене камените струге на многим местима тако је малена, да се није чудити што се многа дивокоза,

---

[1] Гледај *Краљевину Србију*, стр. 173.

бежећи од керова, појима да је прескочи, па ту своју дрскост и главом плати. Стрмени камените брегови с обе стране воде пуни су разних пећина, тамника, рупа и точила, тако, да се то не може ни бројем избројити, нити пером описати: то би ваљало на тенани очима својима разгледати, па и онда се томе природноме чуду довољно не начудити.

Пошто је та клисура непролазна а дугачка, то су је људи, још од памтивека, оставили на миру, па су за своје путове тражили друге удесније макар и заовитније линије. За то се је пут од Ниша к Цариграду пео преко Куновице и Плоче, а некад је ишао и јелашничком долином, па се тек код утока Црвене Реке спуштао Нишави у долину. Тим врлетним путовима пролазио је и страшан и срамап; њима су грцале силне војске, и некад су се крваво бориле једне против других баш ту клисури на помолу, али ударати кроз клисуру ником на памет није долазило.

По висовима око клисуре, у стара времена, ницале су куле и градњи за заштиту равнице више теснаца и равнице испод теснаца, а у клисуру није ни загледао нико.

Села су се насељавала и примицали ка клисури и озго и оздо: стока сељачка пасла је докле је само могла допрети; али у сами теснац није улазио нико.

Пријатељи самоће и природних величина, хришћански пустињици, дизали су своје богомоље у згодним местима око тога ждрела, те тако су поређивали сићушност створова људских с крупношћу радова

Божјих: али кроза саму клисуру као да ни пустињици нису миловали бродити.

Једини ваздушни цареви, сури орлови, без бриже и бојазни, настањивали су се, боравили, и легли се у небројним дупљама клисурских стена. Јутром и вечером, весели и задовољни, они су се вили по зраку над клисуром, и чисто се поносили што су тако близу људма, а опет тако далеко од људских стрела и ловака.

На такав начин, хиљадама година, *Сићевачка је Клисура* била само весело царство сурих балканских орлова којима ћемо се, малко доцније, опет вратити.

За ових последњих неколико година извршише се велике промене у нашој отаџбини. За то време пробијена би и тврда *Сићевачка Клисура* железници за пролазак. Те тако ја могох проћи њоме и разгледати је из ближе. Прошао сам, дакле, кроз непролазну до сада тескобу не пешице, ни на коњу, нити на таљигама или кочијама, него на чудну возу који гони пара, који вуче са собом читаву варошицу, и који не мили нити се вере с камена на камен, него лети као муња на чудо гледаоцима, на корист људма, и на страх сурим орловима, некадашњим царевима клисурским!

Као што је познато, железничка се пруга у Нишу рачва: један крак њезин иде уз Мораву на Врању и Скопље к Солуну, а други уз Нишаву на Пирот и Софију к Цариграду.

Нишка је станица на 243·500 километру од Београда, а на 188·85 метру над морским огледалом.

Воз за Пирот и Софију, полазећи из Ниша, оставља десно Горицу и њезине винограде, а лево Ћеле-кулу, крваву српску исправу на ове крајеве.

На 10·509 километру даљине, и на 207·18 висине, станица је *Бања*. Врело *Бања* остаје десно, а пруга се повија на лево докле на *Турском Броду* не пређе Нишави на десну страну мостом који има распона 50 метара.

Иза овога моста пруга удара на Црвени Брег, сав од црвене земље и од стена, а површина му је готово сва сами грозни виногради.

После тога пруга улази у тескобу где је међу две опасности: с једне стране је сипкав стрмен брег, а с друге бујна Нишава која свакога поводња може учинити велике штете.

На 17·148 км. *Сићевачка* је *Станица* с лепом зградом за путнике, с магазом за робу, и с резервоаром за појење машина.

Мало даље путнику с десне стране кроза зелену шумицу провирује мали манастирић Св. Богородица; лево пак, на нишавиној десној страни, рушевине су од старога манастира *Успенија*.

Ко је овај манастир градио не зна се; а како је опустео казује ружна прича коју не ћу овде излагати. Ко би баш желео и њу знати, нека расклопи књигу „*Краљевину Србију*“ па је може целу прочитати на страни 26.

Од станице сићевачке до Свете Петке пруга пресеца места: Драче, Шушевац, и Мрамор.

На простору километра 20 налазе се *Сићевачки Подруми* у које се, сваке јесени, свози красно сићевачко вино из винограда који расту по каменитим нишавским присојима.

Сићевчани с неким поносом уверавају да је сам Свети Сава благословио њихове винограде те рађају тако красно вино. — У старо време, причају они: — путовао је Свети Сава по свету те учио људе да се владају по божјој вољи. Путујући, дође у некакво село (тамо оно далеко било од нас!) и, не знајући пута, упита некаквога сељака за пут.

— А што не седиш дома, дедо, одговори му сељак: — кад си не знајеш пут?

Светитељ се окрене и одмах оде из тога села, да не би што зло помислио таким нељудима који ни пута не ће да кажу.

Дошавши у друго село, светитељ је био веома жедан, па заиште воде да се напије.

— Ето там' река, па се напиј, одговори му испред куће домаћица.

Светитељ побегне и из тога села.

После дугога путовања, дође у *Сићево* и, жедан, са страхом заиште од неке домаћице воде.

— Дедо, рекне добра ова душа: — вода је давнашња; молим ти се, очекни лечка да ти извадим из подрума студена винца да се напијеш, биће си уморан?

И брже боље му наточи и донесе врг красне руменике.

Светитељ нагне врг, утоли жеђ, па, одујмивши га, рекне:

— Да Бог да вам родило и по саму камену, и приспевало вам пре него и у кога од ваших суседа!

Што је светац рекао, уверавају сиевчани, оно се је стекло. Њихови виногради већином су по камену, вино рађају боље него икоји у околини, и доспевају за неколико дана пре него у свих њихових суседа!

На километру 22·511 станица је *Св. Петка.* Зграда је малена и врло проста; она је над морским огледалом високо 235·46 метара.

Мало више станице, у лево, виде се развалине од старога манастира *Св. Петке.* Место пак на ком је та рушевина зове се *Иверица.*

Од станице Св. Петке, на 23·500 километру, на месту *Ладишту*, пруга прелази Нишави на леву страну. Гвоздени мост, од 60 метара распона, пребачен је баш на буку где Нишава хучи и пени се од лупања о камените и стрмене прагове своје.

Прешавши овај мост пруга на километру 23·767 већ улази у *Велику Сићевачку Клисуру* која држи до краја 29 километра.

Ко да опише, ко пером да представи целокупни облик овога чуднога теснаца који у дужину нема ни пуних шест километара?

Чим се пређе мост и очи се отргну од несташне игре нишавина бука, оне полете у небеса да виде какви се горостаси дижу у висину, какве се џиновске

стене, рекао би човек, ромеже да прогутају дрску људску справу која силовито дими и жалостиво пишти тонући на месту *Големој Ограђи* у *први тамник* (тунел) који држи 60 метара.

Тај се тамник прође, светлост сине, и очи опет погледе десно и лево да се нагледају чудеса, а дим силовито покуља, писак на ново писне, и воз опет, на месту *Галич-Пешу*, утоне у *други тамник* који има дужине 184 метра.

Сунце честито и не огране воз, кад из овога мрака изиђе, а писак запишти казујући да се на месту *Кумановском Долу* мора ући у *трећи тамник* који има 41 метар дужине.

Иза овога, на месту *Божјим Врацима*, воз понире у *тамник четврти* који траје 154 метра.

И, најпосле, на месту *Литици*, улази се у *тамник пети* који траје 284 метра и излази већ у ширину.

Пруга железничка кроз неке тамнике иде самим самотворим каменом тако, да се неки нису морали ни засвођавати, а негде је, између тамника једнога и другога, усечена у камен, а подбијена пода стену тако, да очи хвата страх да се та стена не превали и воз са свим товарима не строши у млево.

Негде су се опет окомиле с врхова стена у Нишаву литице и точила, која прете много већом страхотом него што је све тврде стене очима могу задати, јер при најмањој киши низа стрмена точила осипају се грдне стене које свакад могу највећу несрећу учинити. Да се тако што не би десило, многа су точила испресецана зидовима који би устављали

све што би се с висине осуло на ниже к води и к железници.

Дужина клисуре измерена је метрима; број тамника не премаша број прста на једној руци, а и дужина њихова може се упамтити; али ко ће исказати, ко ће описати неописане слике и прилике које представља целокупна физиономија ове чудне клисуре? То никакво перо не може учинити, а моје се не сме ни усуђивати да почне такав опис.

То природно чудо, и ту човекову дрскост, ваља видети својима очима; видети је с једне и с друге стране; видети је не једном него више пута, па се тек онда чуду начудити......

Кад су инџинири први пут дошли у ову клисуру, да обележе пругу за железницу, на много места морали су се с врха стена на ужетима спуштати до висине којом сада железница иде. А да би почели радити, морали су најпре пробити узану врвину за пролажење. И сама та узана врвина морала је стати на 40 хиљада динара. Нигде у клисури није било ни толико равни, да би се имале где начинити бараке за становање инџинира и радника, него су се и једни и други за дуго време морали склонити у велике две пећине на левој нишавиној страни, у које се може сместити неколико стотина душа.

О овим пећинама има доста занимљивих прича из старога доба.

Кад је, с нашега рата с Бугарима, у један мах било дошло као да се цела та железница напусти, онда је инџинир који је просецао пут кроз клисуру у очајању повикао:

— О, ma ligne; ma belle ligne! (О моја пруго; моја лепа пруго!) и загушио се плачем!

Кад воз из последњега тамника изиђе, он се нађе у мору светлости и радости, па веселије полети лепом белопаланачком корутином, остављајући десно и Паланку и станицу њезину.

Од Беле Паланке до Пирота пруга пролази кроз места, лепа за гледање и важна за историско проучавање. На том путу пруга се пење од Ниша до Беле Паланке 93·13 метра; од Беле Паланке до Пирота 81·52 метра, а од Пирота до српско-бугарске границе 63·50 метра.

Све пак пењање скупа од Ниша до границе, на 93 километара дужине, износи 243·15 метра.

Сад две три речи о орловима у клисури.

Као што је већ помињано, осем оне две пећине, у Сићевачкој Клисури, у стенама с обе стране Нишаве, на недомашној висини, има без броја јама, пећиница, и свакојаких шупљина, где се легу многи орлови планински. Те тице сада често чуче на стенама и суморно гледе ову нову силу која раскида тишину њиховога од векова царства.

Ваздушни ови цареви, заклоњени у овој клисури од сваке непријатељске силе, држали су да се само на крилима може пролетати кроз њихову постојбину, а данас својим очима гледе како читаве куће, пуне народа и свакојаких товара, лете теснацем куда се мислило да људска нога никад не може проћи.

И саме се те тице чуде тој јави, тој неочекиваној промени.

Има прича о некаквом старом орлу који је пророковао ово што се сада збило, али му онда други орлови нису веровали.

— У старо време, вели прича та: — врло давно, био је у Сињевачкој Клисури некакав стари орао. Под своју велику старост, тај је орао имао обичај сваки дан пасти на највиши врх на *Облику* или на *Душман-Води*, па би ту чучао и гледао у даљину око себе. Други орлови и орлице, излетајући из својих пећина, упућивали би се у лов, или би, уловивши што за се и за своје, враћали се и улетали у своје дупље.

Старац би само чучао и дремовно гледао.

Некад би се по читаво јато орлова и орлица прибрало око старца, и стало би вити се око њега у ковиталац зачикујући га да пусти од себе гласа, да каже што толико крупно учи у памети.

Старац би увек ћутао. Тада би орлови и орлице надали дреку као да се свађају: једни би клицтали, други пиштали, а трећи би само клепали кљуновима својима.

Има људи који веле да чују кад трава расте, да разумеју кад говеда ричу, кад вуци урлају, кад

овце блеје, и кад пси лају. Ти људи уверавају да разумевају и немушти језик тичији. Такав један видовит старац учинио се је известилац оваке једне орловске скупштине, и ево шта нам је отуда донео:

— За што си толико невесео ако невољу знаш, питају орлови седога деда својега?

— Мислим куда ће род наш из ове клисуре, кад га непријатељи и одавде потисну!

— А ко може наш род одавде потиснути, пита један орлић јуначкога кљуна: — ко може продрети у неприступну клисуру ову? Кад до нас допиру само ветрови и орлови?

— До сад је било тако, али до века не ће остати тако. Још кад је сотона хтео навратити Нишаву Коритиштем у Тимок орлови су овде мирно живовали. Истина они су овде више пута били љуте бојеве с родама из Загорја: густи облаци војске орловске и родинске помрачавали су ово плаво небо између Старе и Суве планине; падали су орлови а падале су и роде, тек је постојбина наша остајала увек у нашој власти.... Али ће доцније доћи зло јаче од пређашњих зала.

— Какво може бити зло веће од свих досадашњих зала?

— Остарео и изветрео, па говори које шта те плаши децу, рећи ће једна орлица, која и сама подавно памти.

— Око наше клисуре наши су противници зидали градове, дизали манастире, засељавали села, били

битке, и нама никад нису могли ништа: ко нам сада што може?

— Нови непријатељи биће нам страшнији од свих досадашњих.

— Хоће ли и они бити људи?

— Да, људи као и ови што су око нас, само ће у глави имати мисли друге, у срцу вољу другу, и у прстима уметност другу!

— Ја држим опет да нама, на овој висини, не могу ништа, мањ да буду крилати.

— Е, мој младићу, док се једно јутро пренеш и видиш да су људи пробили камен, премостили воду, засекли стрмени, зајазили точила, и нашом клисуром лете не стада дивокоза него товарни возови као дуги низови кућа!

— Ко то да учини, упита једна орлица која као да није чула што је дотле говорено?

— Казао сам, учиниће људи.

— А чиме? искриви она кљун као подсмевајући се немоћи људској.

— Оним што им је на руци кад умеју видети очима својима.... Кад то доба дође, наш се род не може одржати дуго у овој клисури....

— Хоће ли та несрећа потиснути још кога одавде, или само нас орлове?

— Она ће донети велику промену. Али су људи као видре: одмах ће се подесити према новом реду ствари....

— Како ће се подесити са силом коју пре нису ни чули ни видели?

— За Бога, разумејте, ту су силу изумели опет људи, да им буде слуга, да буде њихова потркуша! И наши суседи одмах ће то опазити и свој ће живот удесити према новим захтевима. Ако ли они, видевши ту новину, малакшу; ако је узму као силу која покорава а себе као стадо већ покорено, пропашће и они, и учинити место паметнијима и вреднијима. Али... што се ја старам за то? То је људска старост. Ми орлови и својих јада имамо доста!...

Старац то рече ил' не рече а страшан тресак груну, и дим покуља из неке шупље мотке коју држаше у рукама човек на врху Облика. Орао, рањен, писну и стрмоглавце полете низа стену....

— Злогуку то и треба да не плаши омладину, рече једна орлица која никако није веровала старчевим речма: — ето се све сврши само на његову главу!...

— Камо срећа да је ово свршетак, прошапта рањеник, и већ буђну у мутну Нишаву!

Као што читатељи и сами виде, ово је прича као и све друге приче.

Ми орлове и приче о њима можемо оставити у небеској ширини и висини: за њих је горе још доста места, а од старачких напомена ако не буде користи, не ће нас ни глава заболети. Тек за овај мах ми својим земљацима најсрдачније препоручујемо да се потруде разгледати *Сићевачку Клисуру*, па ће, јамачно,

бити врло задовољни: не ће жалити ни дангубе коју тога ради претрпе, нити трошка који на том путу учине!

И биће и овде као свуда довде: *„Незнано — непитано; знано — вољено!“* —

11 августа 1888
у Београду

М. Ђ. Милићевић

ЗАБОРАВЉЕНИ ПАТРИОТА.

Он није живео у времену, кад је штампа готова да разнесе муњевитом брзином сваки глас, био он добар или рђав, опевао он славу војводину, дивио се племенитости добротвора или жигосао зла дела народних угњетача, кукавица и злочинаца. Целокупни народ српски пиштао је под угњетачким јармом турским с једне, а аустријским с друге стране. Али је овај народ, поносан прошлошћу, а мучен тадашњошћу, већ био почео да диже своју погружену главу, решен, да још једном на живот и смрт потражи своја стара права, да још једном, растурен и остављен самом себи, па ипак свеж, крепак и пун поуздања, загази у крваву борбу против много надмоћнијег непријатеља, те да из те борбе изиђе или као победилац, као достојан потомак својих славних предака, или да у њој јуначки погине, те бар да гробови, да ломаче костију причају народима и вековима, да је ту живео, борио се и за своја права славно изгинуо *српски* народ.

Као неким невидљивим духом задахнут, пренуо је народ српски у Шумадији скоро у један мах из

свога петстолетног сна. Нека неописана струја прожимала је народ српски, и ми га видимо, како у почетку овога века устаје да се бори за слободу, устаје да у зори овога века створи зору српској слободи, удари темељ лепшој и сјајнијој будућности својој.

И пале су прве жртве. Јаков Ненадовић, Илија Бирчанин и још многи знани и незнани, виђени и невиђени, но чврсти и племенити, залили су крвљу својом земљиште, из кога је доцније имала да никне слобода, независност и краљевина. Покој нека је драгоценом пепелу њиховом! Слава части и величини њиховој!

Из накваШене земље ниче обилат плод. По крвљу закваШеној српској земљи почео је да се шири најбајнији мирис најдивнијега цвећа, што га је природа икад дала. Кад би из њега хтели да исплетете венац, ви не знате, који би цвет пре узели: да ли Синђелића или Хајдук Вељка, да ли Курсулу, Милоша Поцерца или Рајића. А где су још други велики и ненадмашни другови њихови?

И што није могао постићи јуначни Карађорђе, то је постигао мудри Милош.

После дуге и очајне борбе ударен је темељ, на коме покољења треба да дозидају величанствену зграду уједињеног Српства. Јуначки, изгинули предци наши, патње наше још потиштене и угњетаване браће, наш понос и част наша, будућност целокупног народа нашег позивају нас, да и ми сви заједно и сваки појединце дометнемо по један камен у ту величанствену зграду.

* * *

У колико је наш народ храбар и истрајан, у толико је исто мудар и разуман. Неисцрпна ризница његових умотворина најбољи је доказ овоме. Он не зна светску повесницу; њему није предавано о великој бројној надмоћности перси̑ској над Грцима код Термопила и сличним појавама у прошлости човечанства, па ипак он зна да *„ум царује*, а снага кладе ваља.“ И у колико је ова истина била увек непобитна, у толико се њена јачина осећа нарочито у нашем веку. Она избија на површину нарочито у нашој борби за ослобођење, као и у борби за ослобођење и уједињење других, даљих или ближих нам народа.

И док је за стварање нових независних држава, за ослобођење од туђинског јарма и за уједињење аскомаданих делова једнога народа у старија времена јунаштво и пожртвовање бораца било главна ствар, — дотле данас, у веку просвећености, усавршених техничких средстава и науке треба уз јунаштво и другог нечега, треба науке у најширем смислу речи. Да се уједини раскомадана Италија, није била довољна само снажна рука Гарибалдина: њој су били од неоцењиве користи, њу су управо водили, Кавур и Мацини. Да се створе сједињене северо-америчке државе, требало је да уз хладног, храброг и честитог Вашингтона стоји човек, који уме муњом у облаку да влада, какав је био Франклин. Грчко ослобођење дало би нам сличан пример. Српски народ, који су Турци вековима гњавили, и коме нису дали да се просвећује, није имао у почетку овога века љу̑ди̑

од науке и искуства. Озбиљна повесница ће о овоме имати да изрекне свој суд, али се нама чини још сад, да је овај недостатак у учевним људима био од пресудног утицаја на развитак првих догађаја у борби за независност. Овај недостатак је на сваки начин уназадио или, ако не то, а оно у најмању руку, успорио ствар народног ослобођења.

Ово су увиђали и сами наши предци. У време самог устанка за ослобођење, неколико година пред њим и неколико после њега видимо неколико одважних, младих људи, који се пуштају у далеки свет, иду да траже просвете и науке, да њима допуне дело своје браће на бојишту, да саветују, обучавају и просвећују. Атанасије Стојковић, Глигорије Трлајић, Доситије Обрадовић, Вук, Милован Видаковић и Сима Милутиновић-Сарајлија и сувише су светла и позната имена. Ми нећемо о њима ништа ни да говоримо. Напомињемо само толико, да су се сви они спремали да оружјем деветнаестога века извојују своме народу оно, за што су се остала браћа борила са сабљом и пушком у руци или што су била већ извојевала. Они су чинили велико дело, а благодарно потомство, кад једном буде подизало величанствен споменик оцима отаџбине, ставиће их напоредо с Карађорђем и Милошем, Синђелићем и Рајићем, Хајдук-Вељком и Ненадовићем.

*
* *

С дубоким страхопоштовањем приближујем се ево теби, неумрла сени. Ја не знам гроба твога, да пред

њим скинем капу и одам заслужну пошту земаљским остацима патриотског духа твог. Ја не знам предела, села, дома, не знам дана ни места, кад и где си ти угледао света, да их благосиљам. Да ли ће то ко други дознати? Сумњам. Ја не знам сродника твојих, да од њих потражим поуке и обавештења о теби и о твојима. Твоје је име велико. Твоји су стари седели уз колено краљева и царева српских. За то је име знала цела Јевропа и стрепела је пред њим. Ти си сам велики човек, ти си трудбеник и добротвор своме народу, а он ево и не зна за тебе. Јави му се,

Павле Петровићу од Соколовића!

Јави му се. Он ће умети да буде благодаран. Он ће знати да цени твоје доброчинство. Али ти си скроман. Велики су људи уопште скромни. Ти ниси пре, па нећеш ни сад о себи да говориш. Ти си радио, трудио си се, да будеш свом роду од користи. И сматрао си, да је тиме одговорено дужности. Али си ти ишао и даље од дужности. Ти си задужио свој народ, задужио си нарочито нас, који се учимо, а ни ми ни народ нећемо да будемо неблагодарни. Ти си нам дао пример љубави к своме народу и пожртвовања, и ми ћемо гледати, да му савесно следујемо.

*
* *

Било је то месеца Маја прошле — 1887. — г. На црној свеучилишној дасци у Липисци расписан је био стечај за упражњена благодејања. Једнан арочита објава позивала је оне, који хоће и мисле да имају

права да траже *„српско благодејање, завештање Павла Петровића од Соколовића.“* Како од нас Срба, који смо се тада бавили у Липисци није нико ништа знао ни о овоме Соколовићу нити пак о каквом *српском* благодејању, то одмах решимо, да га један од нас тражи, а у исто му се време стави у задатак, да што је могуће потање распита и дозна све, што је могуће дознати о завештаоцу. Друштво се брзо сагласи у томе, да потписани узме на себе и једно и друго, што буде и учињено.

Прво што се могло учинити било је то, да се тражи само завештање, те да се види може ли се из њега што год дознати, што ће служити као основица за даље истраживање. Завештање је нађено, и писац има његов потврђен препис у рукама. Осим њега на свеучилишту се није могло ништа више наћи. Али су у завештању поменута неколика имена породица, и то све немачких из Липиске и других места, и сад је било најприродније, да се траже потомци свих тих породица, и да се гледа, може ли се што од њих дознати. Од свих тих нађено је само једно лице, један сеоски свештеник у Саксонској, по презимену Ранфт. Писац ових редака обратио се г. Ранфту с молбом, да му достави ако што год зна о нашем покојнику, и да му стави на расположење артије, ако би каквих од њега имао. Г. Ранфт је у брзо одговорио једним врло љубазним писмом. То писмо писац сад нема при руци, пошто га је у своје време послао г. Милану Ђ. Милићевићу, кад је он био објавио, да ће да издаје „Поменик“, но његов је садржај у главноме

овај: Покојни стриц нашег извештача говорио му је чешће с усхићењем о своме пријатељу Србину — од Соколовића; причао му је о живости његовог духа, о племенитости његове душе и о томе, како је он с особитим заносом говорио о своме народу, о његовим лепим, ненадмашним особинама и о његовим јунацима из прошлости и тадашњости. О месту рођења, породичним одношајима и о месту и времену смрти нашег завештаоца извештач не зна ништа.

Надати се било, да ће поштовани г. Милићевић, који најбоље познаје личности из наше новије повесннице дознати што веше о нашем добротвору. Али је нада била узалудна. Истраживања г. Милићевића нису донела ништа ново.

Како је писац крајем Августа 1887. по природи својих студија морао напустити Липиску, то је његов пријатељ Срета М. Аџић, држ. питомац за педагошке науке примио на себе дужност, да прегледа општинску архиву, да види листове, који су онда у Липисци излазили и, најпосле, да прегледа протоколе умрлих у тамошњој православној цркви, те дâко би се тамо што год нашло. Ни један од тих извора није дао никаква обавештења; ни у једном од њих није било никаквог помена о нашем завештаоцу.

Ни Доситије нити ико од Срба, који су се у почетку овога и крајем прошлог века бавили у Липисци, не спомињу нигде имена Соколовићева, и ми смо према томе упућени да црпемо наше податке једино из самог завештаја.

Дана 4. Децембра (по новом) 1809. год., као на дан четиристогодишње славе основања свеучилишта у Липисци, написан је овај завештај од двадесет и једне тачке, и ми из њега вадимо главне ствари, пошто је доста дугачак.

Завешталац оставља 125 талира, од чијег годишњег интереса треба сваке године да се набављају ретка и одабрана дела за свеучилишну књижницу.

За збирку природних наука оставља 100 талира.

За кабинет моделâ оставља такођер 100 талира.

Минералошком кабинету оставља на капитализовање 125 талира, а 50 му ставља одмах на расположење.

Суму од 25 талира оставља свеучилишту, да се од њеног стогодишњег интереса даје помоћ сиротним и болесним, старим академским грађанима и грађанкама и сиротним ђацима, који се на свеучилишту затеку.

Важна је и занимљива 18-та тачка у извештају, и ми је с тога приопштујемо у верном преводу:

„Како сам био срећан, вели завешталац, да у току од три године ручавам за деветнаестим, Вендлерским столом, то молим, да се ових шест сребрних кашика чувају за овај породични сто као успомена на мене. Али оне ће се моћи и смети употребљавати само ових дана у години:

1.) сваког 4. Децембра од данас, као на дан оснивања свеучилишта,

2.) сваког првог дана Ускрса, у славу оснивања самога стола,

3.) *сваког Јовањ-дана,*

4.) сваког првог дана Божића, и

5.) сваког првог дана свете Тројице."

Да би служитељ стола добро чувао ствари, то се наређује (тачка 19.) да му се сваке године 4. Децембра даје 12% од српског благодејања.

Али су најважније оне тачке у завештају, које говоре о „српском благодејању." Писац оставља (т. 6.) суму од 500 талира, која има да служи као основни фонд, из кога ће се годишњи приход под именом „српског благодејања" издавати (т. 8.) по једном достојном и доиста сиротном ђаку свеучилишта, ма коју грану наука он слушао. Првенство на ово благодејање имају (т. 9.) сродници завештаочеви, ближи и даљи (т. 10.). Онда долазе Срби (т. 11.) без обзира на то, из ког су краја. После Срба̂ долазе друге народности (т. 13.), међу којима су побројани Руси, Бугари, Пољаци, Грци и Немци. Међу Немцима има првенство онај (т. 14. и 15.), који докаже да је потомак или сродник Карла Готфрида Сорка, саветника и мерника вина у Липисци, а лично право дато је (т. 21.) Јулију Гербхарду Рафту, трећем сину магистра Мијаила Гербхарта Рафта, свештеника у Великој Штехави (Gross-Stechau) у алтенбуршкој кнежини. — Завешталац наређује у т. 12-ој, да сваки *Србин* — био он његов сродник или не — који хтедне да ужива „српско благодејање", мора слушати најпре предавања из философских наука, које завешталац назива „основицом свих наука", разуме се, ако их дотле већ није слушао.

Ми смо оставили да на крају саопштимо увод у сâм завештај, који заслужује особиту пажњу. Овде га саопштавамо у верном преводу:

„Дубоко тронут и до дна душе прожмат светлошћу и истином, вели он, што их науке и вештине распростиру по Немачкој, по другим земљама, по Јевропи и по целој површини наше планете на корист рода људског, жудео сам још одавна за свеучилиштем у Липисци, и судбина ми ево жудњу испуни.

„С одушевљењем и особитом унутрашњом раздраганошћу корачао сам први пут по овим светим местима, и ако туђ и непознат, не знајући уз то ни мало земаљског језика.

„Овде сам угледао светлост и препородио се; овде су се изобразили мој разум и срце моје; овде сам нашао добре пријатеље, а учитељи и оци свеучилишта поступали су са мном благо, предусретљиво и пријатељски

„О! неба би дао Бог, да многи од мојих земљака следују моме примеру, *како би и ми једном у нашој отаџбини могли видети распрострту светлост истине!*“

Завештај је потврђен 7|19. Априла 1810. год. Да ли је завешталац тада већ био умро? И ако нема никаквог сигурног ослонца за то, ипак изгледа вероватно, јер он још 4. Децембра 1809. године задржава на крају завештаја право измена, где се потписује „Павле Петров син од Соколовића — Србин.“

Из завештаја, па ни иначе се није могло дознати, одакле је. Судећи по томе, што има племићски на-

динак, могло би се узети, да је из Босне, јер је тамо живела и стара властеоска породица Соколовићâ. Можда би се као основица даљем истраживању могао у неколико узети и Јовањ дан, који се у завештају спомиње, и који изгледа да је био по својој прилици завештаочево крсно име. Али су све ово слутње и нагађања, а каквог опипљивог ослонца никако нема. Ну можда ће доцнији истраживач бити у своме послу срећнији, можда ће светлило дана обасјати једном јаснијом и ведријом светлошћу име човека, који је заслужио да је далеко чувен и знан. Дотле се задовољимо и овим.

*
* *

Од године 1810. па до данас, дакле већ скоро 80 година, издавато је сваке године благодејање српско из Соколовићева завештања. Оно ће се издавати докле год устраје свеучилишта у Липисци. Њима су до сад помагани сиромашни ђаци свих народности. А да ли су сви они понели собом и успомену на свог великог добротвора?

Колико су се сиротних Срба помогли овим благодејањем? Нама није било могућно да то дознамо. имамо узрока веровати да се њиме до нас није нико користио. Можда се варамо. И ако оно није велико — за време, у које је завештано, било је сигурно довољно, — ипак ми сматрамо за част и срећу, што смо га бар за један течај, и ако у скромној суми од 43·50 динара, примали.

Године 1809. освојен је био већ у велико Београд. Србија је почела да живи државним животом. Већ је постојао и „правитељствујушчи совјет сербски“, и ако су још свуда бијене битке и дељени мегдани.

Наш љубитељ отаџбине и народа свога, наш велики патриота отиснуо се био на велико и непрегледно море науке, отишао у туђ и непознат свет, да тамо научи оно, што у свом народу није могао научити, да се напоји знањем и мудрошћу, која би тако лепо доликовала јунаштву и одважности Хајдук-Вељка и Синђелића. Али њему није било суђено, да стечена знања употреби на корист свога рода. Болетица каква, која прати учење у туђем свету, није му можда дала ни да види више свога завичаја и својих, није му дала ни да се крене из Липиске.

И ако удаљен и одат науци, која је општа, те не зна за народности, он је увек мислио, увек сањао о своме српском народу, дичио се и поносио њим. Он је свој род љубио, а ту своју љубав и осведочио је најочигледније. Тврдо уверен, да уз јунаштво у нашем веку треба науке и знања, па да се један подјармљен и растурен народ ослободи и уједини, он не само да је сâм отишао, да се учи и спрема на корист свога народа, већ је хтео да дâ прилике и другима, који су за то имали воље и подобности. Он је учинио све што је могао. Али је тиме свом народу учинио и другу услугу. За цело време његове борбе, у доба, кад је Метерник хтео по што по то да одржи

Турску и да тако посредно угуши племенити покрет наших славних предака, професори и хиљаде ђака једног од највећих свеучилишта у Немачкој имали су пред собом видљив доказ љубави к науци, племенитости и пожртвовања, којим су се одликовали представници српског народа. А то нам је само могло задобити пријатеље и бити нам од користи.

Камо среће, да се наши богатији сународници из краљевине и осталих наших покрајина угледају на овог великог патриоту из почетка овога века, па да што чешће одвоје по што год од своје тековине на школе у своме месту, у краљевини или на страни. Ма колико мало било семе, уродиће великим плодом. А народ српски, просвета, будућност српска остају вазда дужници таквим добротворима, и неће заборавити да им се одужи благодарношћу и славом.

Ти велики трудбениче, ти племенита душо, ти узвишени родољубе, буди предводником — светилником на овом путу! Народ српски знаће и умеће ценити и уважавати велика — и ако скромна — дела твоја. Он ће умети бити благодаран. Једном ослобођен и уједињен, он ће окитити најлепшим цвећем успомену твоју и теби равних. Ово је само један цветић, који на великом гробу твоме, у мисли на то срећно и златно време, засађује један његов благодарни ти син.

3|15. Нов. 1888.
Париз.

Мил. Р. Веснић.

БОСНА

I.

Њен географски положај; њене физичке особине; њен висински облик и рељеф; и њене воде.

Босна и Херцеговина заузимљу северозападну страну полуострва балканског, и то од 42° 42′ до 45° 15′ северне ширине, и од 33° 22′ до 38° 45′ источне дужине. Босна не допире нигде до мора, а Херцеговину спајају два узана земљишта са јадранским морем: долина Суторина и чот Клек у заливу неретванском. Суторина се пружа у југоисточном правцу до залива которскога и одваја которски крај Далмације, Боку Которску, од дубровачке околине. Клек се, опет, пружио супротним, северозападним, правцем у заливу неретванском, између равнице стонске и залива Клека, те је ту херцеговачко приморје дугачко око 8 километара.

Босну и Херцеговину опкољавају са свих страна српске земље: на северу су Славонија и Хрватска, на западу Хрватска и Далмација, на истоку краље-

вина Србија, и на југу Стара Србија и Црна Гора. На северу и истоку границе су им реке, а на југу и западу или водомеђа или јадранско море или, где што, само историска, али не и природна граница. Тако на северу, почевши са западнога угла, граница је најпре река Глина, од Маљевца до Камена (старо село), за тим сува међа до Тополе на Уни, па онда Уна до ушћа свога у Саву, код Јасеновца, и најпосле Сава до ушћа десне јој притоке Дрине код Раче. На истоку одваја их од краљевине Србије: најпре река Дрина не мало до утока Жепе, босанске речице, ниже Вишеграда, а за тим настаје сува међа на десној обали Дрине у дужину до 60 километара. На овој сувој међи граничне су тачке подигнуте стражаре; она полази од Дервенте, где је стражара на Дрини, па вијуга преко брдâ до речице Увца, до места Кремљаша. Одатле је Увац граница до северозападних огранака планине Јавора, одакле на југу граница скреће ка западу до реке Таре, па онда иде Таром према Љубошкој планини, остављајући ову реку пре него што се она састане с Пивом, и одлази преко ове реке на југозапад, водомеђом, до најјужнијег врха Суторине у которском заливу.

1878. године настала је нова међа Херцеговини према Црној Гори. Она пролази кривудавом цртом, почињући од Илинога брда на северу од Клобука, па идући ка северо-истоку до Требишњице код Грանчарева, за тим иде уз Требишњицу до близу ушћа Чепелице; одатле иде најкраћим правцем до висина, које омеђашују Требишњицу. После тога иде међа ка Пи-

лотови, остављајући ово село Црној Гори, па онда иде дуж висина правцем северним, удаљујући се од пута Билећ-Корито-Гацко, — све до Керума, што лежи међу Солином планином и брдом Курилом; одатле се креће на исток преко Вратковића (село у Црној Гори) до брда Орлине. Одавде иде северо-источно, пролазећи врхунце Лебршника и Волујака, силази најкраћим путем ка Пиви, коју пресеца испод Хума, и достиже међу Црквицом и Недвином реку Тару; па уз ову реку иде све до чичкога језера, где се састаје са старом међом. Од Илиног брда код Клобука одлази међа југо-западу на Јастребицу, и свршује се Вучјим Зубом, који је тромеђа Далмацији, Босни с Херцеговином и Црној Гори. Иза Вучјега Зуба наставља се граница планином Орјеном, а од Мокрина пружа се долина Суторина чак до Боке Которске.

На западу према Далмацији и Хрватској границе су: понајпре Дубровачке планине (Дебели брег, Дријен и т. д.) све до Имотице; за тим Јадранско море (стонска равница) дужином око 8 километара до близу Сливна; па одатле сува међа крај Метковића источно од Вргорца и Имоскога, хватајући се динарских планина. Од врха Динаре (Пролога) иде даље сува граница до места Граба, које је тромеђа Далмацији, Босни и Хрватској. Одатле иде граница потоком Бутишницом, па за тим реком Уном до Рмање; после настаје опет сува граница до Заваља, одакле је међа речица Корана до Стурлића, а одатле опет сува међа до Маљевца.

По општем географском облику Босна је не мало правоугли троугао, коме је једна страна Јадранско море, а друге две су му Сава с Куном и Дрина с Таром. По орографском створу и облику у овом су троуглу два различита земљишта, која и сада имају засебна имена: једно се зове *Херцеговина*, а друго *Босна*. *Херцеговина* је јужни бреговитији део босанског земљишта, које се обавило око Црне Горе од Далмације до Старе Србије и заузимље горњи и средњи слив реке Неретве и горњи слив Дрине. Ово земљиште обухватају два планинска ланца; западни, нижи, полази од Ловћена далматинским приморјем између Требиња и Дубровника; источни, много виши, јесте позната водомеђа рекама, притокама Сави и Дрини, с једне, и Јадранском мору с друге стране. Ова водомеђа, почињући још у Дурмитору, црногорској планини, иде преко Вучје Леље, Трескавице, Иван планине код кључа Неретвиног, и одатле даље Зецом планином окреће преко Радуше далматинском приморју. Ова су два планинска ланца упоредна међу собом и са јадранским морем. Они ограђују собом пространу и врло кршевиту височину, с које горски потоци и речице не могући пробити ни један на други планински поруб, понiру на ново у земљу, градећи по својим дужим или краћим долинама мање или веће котлове, а испуњујући својом водом ублове и увале, граде горска језера.

Од овога, источнога, планинскога ланца, водомеђе што одваја воде Сави и Дрини, простире се на северо-истоку такође висока и планинска земља; нагибајући се у оном правцу, у којем јој и реке теку,

она почне на половини своје површине видно падати ка Сави, спуштајући се за тим у долине ове реке и доњег тока њених приточица. Ово земљиште јесте, у ужем смислу, Босна.

Из историје знамо да се Босном најпре зваше само онај део данашње босанске области, који захвата горњу Босну (реку).

У старијим географским и историјским списима, а у народу и сада, зову се поједини предели босански разним именима. Тако у повељама босанских владалаца помиње се бановина *Соли* (слив реке Спрече) у североисточној Босни; бановина *Усора* (поречје реке истог имена); *Рама* (земљиште око реке Раме испод планине Радуше); *Доњи Крајеви*, обухватаху мало не сву данашњу босанску Крајину, између Врбаса и Уне на северозападу данашње Босне. *Приморјем* зваше се у опште — сва земља уз Јадранско море, у колико припадаше босанској држави; то бејаше управо приморски део некадање кнежевине *Травуније*, и то од Дубровника до Боке Которске. Ово приморје састављаху две жупе: *Конавли* и *Драчевица*. *Подриње*, зваше се област на левој обали горње Дрине и њезиних притока: Чехотине и Лима.

У Херцеговини у старо доба (у XII веку) налазимо кнежевине: *Хум* или *Захумље* (данашња северна Хецеговина и далматинско приморје од Неретве до Дубровника), *Травунију* (околина данашњега Требиња) и за тим *Подгорје* (земља около никшићкога поља.)

Северозападни део Босне и данас се зове *Босанска Крајина*, земљиште између Уне и Сане, где је Грмеч планина.

У народу се чују још имена посебна многих крајева, као: *Посавина*, долина уза десну обалу Саве, *Подриње*, слив с леве стране реке Дрине, за тим *Скопље, Купреш, Дувно, Лијевно* и т. д. У јужној Херцеговини зову поједине крајеве по племенима, која тамо бораве, на прилику: *Дробњаци, Бањани, Зупци, Корјенићи* и т. д.

Цела Босна с Херцеговином има 52.100 квадратних километара, на чем живи 1,400.000 становника све самих Срба, с врло малим бројем Турака, Јевреја и Немаца. Срби Босанци су православни хришћани, а има знатан број мухамеданаца, мање католика и мојсијеваца.

Орографија.

Само један поглед на Босну са пограничних висова у Србији, на прилику, са Јабланика, Медведника, Јагодње или Гучева — уверава нас, да су Босна и Херцеговина планинске земље. И свака добра карта географска износи нам пред очи превласт планинâ у овим двема земљама. Босна се може с правом назвати источна Швајцарска, али Швајцарска, у којој планине и планински врхови не досежу висину вечитога снега и леда.

И ако је Босна пуна, у неку руку, самосталних планинских врхова, који се међу собом мало отимљу

за висинску превласт, те изгледа да и немају никаква одређена система; опет се и у Босни, као и на целој западној половини полуострва балканског, опажа један главни правац планинских ланаца, а то је правац од југоистока ка северозападу. Сличних појава има и у осталој Јевропи и на осталим континентима. Геолошким испитивањем могли би зар ући у траг закону природном, по коме су планине босанске заузеле овај правац, који се опажа и у осталим крајевима нарочито западнога полуострва балканског, од Јадранског мора до бразде, коју гради Морава са Струмом. Али ми не ћемо улазити овде у геолошка тумачења орографских облика, већ нам је намера, да прегледамо најзнатније планине и планинске ланце, речна поља и долине, висока поља и низије босанског земљишта. Пада у очи још и то, да се упоредне планине босанске правцем својим слажу с положајем целога полуострва балканског, јадранског и јонског приморја, и мањих полуострва (светогорског и грчког) на југу балканскога полуострва; то је онај правац, који најбоље видимо у апенинских планина и апенинског полуострва.

Као што цело полуострво балканско има два нагиба: к северу и к југу; тако и његов северозападни део, Босна, има два нагиба: к северу и к југозападу. Исто тако су и планине груповане јаче уза западну страну Босне онако исто, као што је то и на целом полуострву.

Испитачи орогеније и орографије балканског полуострва узимљу најобичније да планине овог полу-

острва имају три значајна планинска чвора и три била: *северно*, које се одваја од западнога врха пирамиде у Комовима и коме је станиште Босна, Херцеговина и Црна Гора; *јужно*, коме је чвор у Шару планини и које се грана на југ; и *источно* у планини Рилу, коме се било грана на исток, северозапад и југо-исток.

Ми морамо овде нарочито добро уочити северно било. Оно је, као што поменусмо, уза западно приморје балканскога полуострва, те на својој западној страни или нема огранака, или су они врло кратки, због чега нема ни дугачких река; а оно што их има, све су врлетне приморчице или понорнице, које губе своје корито, улазећи у подземне отворе, пре него што стигну до мора јадранскога.

Источна пак страна севернога била има врло дугачке огранке, који се спуштају најпре неприметно, а доцније видно ка Сави. Реке, које теку с ових планина, извиру не мало све близу западнога мора, а теку далеко североистоку.

Планине у Босни и Херцеговини поглавито су састављене из кречних стена, које се провлаче у дугим паралелним ланцима, на којима видимо овде, онде, шиљасте врхове. Најдужи је онај ланац у северној Босни, што се одваја од далматинскога краја. Утицајима геолошким поремећена је поменута општа правилност у правцу који заузимљу планине босанске, и то нарочито формацијом шкста и кречњака старијег порекла, стенама тријаса, доломита, терцијерним наслагањима и еруպцијама серпентинским.

На истоку и југоистоку неколике велике долине кратерастог облика раздвајају планине босанске од планинâ у краљевини Србији. Најзнатнија је ове врсте долина новопазарска, где се стиче велики број планинских ланаца, који доминирају свима проласцима овога краја. Ово је стратегиски кључ овога предела на полуострву балканском, јер гради једини прола између Србије и Црне Горе. Све је ово добро разумела Аустро-Угарска, кад је присвојила себи право, да држи свој гарнизон, и да су јој отворени путови трговачки и војнички у округу новопазарском, који се сматра да још политички припада турској царевини.

Средња висина планинских ланаца босанских расте идући са севера на југ; тако, најпре до половине босанског земљишта не досеже висину ни од 1000 метара, а доцније идући к југу, нарочито на челу Црне Горе прелазе две хиљаде метара. Међу црногорским и херцеговачким брдима и најближим врховима у околини има их на две три десетине с висином од 2000 до 2500 метара.

Планином Динаром спајају се босанске планине, као најсевернији огранци планинâ балканскога полуострва, са Алпима у њиховим најјужнијим планинским гранама, у Великој и Малој Капели и Велебиту.

Она значајна водомеђа, што одваја босанско од херцеговачког земљишта, и што дели воде Јадранскоме мору непосредно и преко реке Саве и Дунава Црноме мору, — она раздваја и планине босанске од херцеговачких. Прве су покривене снажном, лепом и разноврсном шумом и густим зеленилом; док су друге

већином голе, кршевите и камените. без шуме и зеленог покривача. Отуда је и постала изрека: тамо, где нестаје камена и почиње шума, настаје Босна.

Босанске планине.

Четири повеће босанске реке: Дрина, Босна, Врбас и Уна одвајају босанске планине у три гомиле; јер и ако су међу њима многе планине готово нераздвојне између поменутих река, опет карактер њихов није свуда један исти.

1. *Између Дрине и Босне.* Планине овога земљишта почињу од поменуте водомеђе у планини Тресковици од седла, где извиру речице Железница и Бистрица, планином Јаворином (1700), која се према северу спушта до седла у Витез планини до Романије, која иде северо-источно као наставак Јаворине. Иза високе Романије настају неколике ониже планине, које се дотичу најпосле до планине Коња (1900 м.), главног склопа за све гране планинске између Криваје, Босне, Спрече, Дрине и Дрињаче. На исток од Коња пружа се ка Зворнику планина Јаворник. На северо-запад од Зворника почиње опет планина Мајевица, пружајући се у правцу од југо-истока ка северо-западу; она је висока око 950 метара.

Планине међу овим двема рекама простиру се најпре од Јаворине до Зворника у северо-источном, а одатле у северо-западном правцу. Ове три планине: Јаворина, Романија и Коњ јесу и највише планине и

плапински чворови, склопови, од којих се одвајају гране ка Босни и ка Дрини. Тако:

а) Од Јаворине полази северо-западно Требевић (1600 м.) међу Босном и Миљацком; на југо-исток пружају се Корјен (1800 м.), Клек и Рањен, заузевши земљиште међу Дрином и Праћом.

б) Од Романије полазе на северо-запад, између Кривaје и Босне: Вучја Лука, Озрен (1500), Чемерница, Заруђе и Рапте; на исток и на југо-исток између Праће, Жепе и Дрине простире се висија „босанска пољана“, на којој је Гласиначко поље, око кога су Височник, Кула, Студена планина, Копита и Семећ.

в) Трећи склоп ових планина јесте Коњ. На северо-западу од њега испуњују простор међу Спречом, Босном и Кривајом планине: Врана, Краљица и Озрина (1260 м.); на југо-исток настављају се планине: Стоборје, Плоча, Краљева планина, Батура и Јавор планина, последње међу Жепом и Дрином.

Мајевица, Ратиш и још неколике омање планине раздвајају овај одсек у двоје, и то у област Спрече и област Посавине. Прву опкољава западно Озрина, а северо-источно Мајевица, те изгледа као да су две руке загрлиле лепу и дубоку долину кроз коју Спреча тихо тече. Озрина је знатно виша од Мајевице. Највише тачке (тригонометрйске) у овом крају биле би на Озрини, Мајевици и Ратишу.

2. Планине између Босне и Врбаса. Ове планине почињу од планине Зеца на поменутој водомеђи. С почетка је ова грана планинска високо и широко слеме између долйна̂ Лашве и Врбаса, а за тим нас-

тупа висока, огромна маса, Влашић (1920 м.), коју само неколико уских пролома пресецају, одакле теку Бијела, Врбања и Угра. Од Зеца се простиру дакле високе планине: Враница, Штит и Радован, које се пружају правцем северо-западним. Радован се спушта на север до извора Лашве, одакле се подиже Суха планина, на коју се наставља поменути Влашић, средиште и склоп свима планинским гранама и косама на северу.

Од Влашића се одвајају ове гране: на северо-западу између Врбање и Врбаса — Орнавица с Тисовцем и Осмачом; на северо-истоку између Усоре и Босне: Мазуља, Вучја планина, Јаворје, Трогир и Црни Врх. На северу један огранак иде северо-источно између Укрине и Босне: Борје, Крнин и Вучјак брдо; други огранак испуњује простор између Укрине и Врбаса планинама: Скатавицом, Деветином, Царевом Гором и најпосле Мотајицом, која својим огранцима додирује савску долину.

Најдубља је низина у овом одсеку Љешничка долина, па онда наставак на средњој Врбањи; за тим долази низина на Малој Усори.

Упознавши се с планинама око изворишта реке Босне налазимо овде један врло простран убао, коме су планине на истоку: Вепар, Осјеченик, Тешево, Варешка брда, Озрен и Требевић; јужно: Трескавица и Бјелаштица, Иван, Битовња, Враница, Штит и Радован; а западно: Караула, Влашић и Горчевица. Све воде овога убла припадају области горње Босне.

3. Планине између Врбаса и Уне. Први огранак овог планинског одсека почиње од планине Ра-

душе на главној вододелници босанских река. Огранак овај испуњује простор међу Пливом и Врбасом; ту је Грбавица планина, која се на западу дотиче Витороге, на северу се завршује код Јајца Отомаљским брдом, а на југо-истоку нижу се до Радуше: Копривница, Столовац, Стожер и Поганац.

Други огранак полази од Витороге, па захвата простор између Врбаса и Пливе, Уне и Сане. На планине овога огранка настављају се и оне, што се пружају чак до Саве. Он почиње планином Лисином на северу од Витороге, која се пружа у правцу од Ј-И. на С-З.; она испуњује сав простор до извориштa Чађавице и Црне Реке. На северо-истоку од ове планине пружају се у истом правцу као и ова планина: Крагујевача (1260 м.) поред Сане, и Кукавица поред Врбаса, грлећи изворни крај реке Гомионице, притоке Санине. На ову последњу планину наслања се својим превојима Козара (960 м.), с којом мањи огранци: Пастирево на западу, Прозара на северу и Крње Брдо на истоку, испуњују сав простор међу Савом, Уном, Гомионицом и Врбасом.

Трећи огранак захвата површину између Сане, Уне и Унца. Ту планине почињу Црном Гором (коса Јаворова и коса Тисова), па за тим настаје поред десне обале Унца висока Црљивица (1970 м.), од које се западни део пружа као Осјеченица и Бјелајско брдо, који се спуштају ка Уни. Други део Црљивице одваја се од њеног јужног краја, окрећући најпре ка истоку, заузима доцније положај од Ј—И. ка С—З., правац који заузимље и Црљивица и високо бјелајско

поље опкољено овим планинама. На источној страни овог поља простиру се: Шајновац, Присјека, Срнетица, Грмеч и најпосле Рисовац, коме је на свршетку брдо Грабеж. Огранци од Грмеча, који иду на С-И, јесу ови: Пламеница (полази од Шајновца) између Присјеке и Санице, Корјеница између Сане и Корјенице, Мајданско Брдо између Сане и Јапре, притоке јој, и Пашино Брдо између Јапре и Уне.

Четврти огранак овог одсека планина босанских заузимље земљиште између далматинског приморја и Уне са западне, и Унца са источне стране. Он почиње од Шатора, крајне западне тачке на главној вододељи босанским рекама; у њему се истичу ове планине: Јадовник, Бобара, Илица и Каменица. Овај и претходни огранак планински стежу Унац у уску долину и чине да је цело ово земљиште узвишено и брдовито, на коме се Црвљивица с Буњевачом и Осјеченицом и Грмеч с Црним Врхом најзнатније у вис подижу.

Херцеговачке планине.

Брдовито земљиште ових планина — Херцеговина — одвојено је са свих страна високим планинама. На истоку и северу је она главна вододелница рекама, које теку сливу Црнога и Јадранскога мора; на западу су планине далматинскога приморја, а на југу су црногорске планине.

У Херцеговини мало има речних долина; на место њих тамо чешће опажамо котласте долине међу планинским косама, високе равнице међу планинама и најпосле реке понорнице.

Река Неретва, једина што је прокрчила себи пут до мора, раздваја својом долином Херцеговину па и планине њене на северни и јужни одсек.

У северном одсеку можемо разликовати три планинске гране. Прва грана иде дуж далматинске обале; почевши од врха Динаре, у њој су ове планине: Мрачај, Пролог, Висибаба, Стрмица и Каменшница. Источно од ових планина су Грахово и Лијевљанско поље.

Друга грана ових планина заузимље површину међу Лијевљанским пољем на западу а Купрешким и Дуваньским на истоку. Почињући од Витороге, иду на југоисток: Хрбине, Цинцер, Круг и Тушница; за тим настају реке омање, које спајају ову грану с првом.

Трећа грана полази од Радуше на главној вододелници, па се простире између Неретве, Раме и Требижата, притока Неретвиних с десне стране. Овде су планине: Љубуша, Паклине и Вран; око овога последњег нижу се огранци: Јарам, Коњско, Гвозд и Чабуља; он је у исти мах планински чвор између Дрежнице и Требижата. Овде се могу још споменути планине: Тртла, која се на Неретви завршује Немачким брдом; између Раме и Дрежнице одваја се од Врана планина Чврсница. Обронци планинâ: Чабуље, Гвозда, Врана и Тртле покривене су шумом; све остале планине или су обрасле џбуњем, или су голе и камените.

Планине у одсеку јужне Херцеговине више су од планина у северној Херцеговини. И ове планине почињу од главне водомеђе, па иду од југо-запада

ка северо-истоку, као и оне у северном одеку, и као приморје Јадранскога мора.

Прва грана ових планина почиње од главне вододелнице код превоја Чемерна планином Јавором и заузимље површину између Неретве на истоку и Невесињскога поља на западу; од севера на запад настаје планина Морина. После једнога превоја настаје високи Црвањ (највиши врх 2000 м.), на север од њега пружа се Лисета, на коју се наставља високи Прењ, који са огранцима својим, Влахом, Врапцем и Поримом покрива површину у углу Неретвине окуке.

Друга грана полази од Војника на главној водомеђи босанских и херцеговачких река; она се простире међу Гацким и Невесињским пољем на истоку, за тим међу Требишњицом, Билећким пољем, Коритом, Планом, Дабарским пољем и долином реке Брегаве, леве притоке Неретвине. Овде су планине: Дуга, Утес, Сомина планина с Троглавом, Баба, Трусина, Ргуд и Буковица. Северно од ове последње одвојена је једним кланцем висока планина Вележ са огранцима Дубравом и Подвележем код Мостара.

Трећој грани ових планина међу Брегавом реком, Планом, Коритом, Билећким пољем и Требишњицом припадају: Кубаш, Љубомир, Гљива, Градина, Завала и Илија.

Четвртој грани, најпосле, припадају планине према Црној Гори и Далмацији. Ту су планине: Кита, Помељеник и Губер на црногорској граници, и високи Орјен (1890 м.) и Дријен на међи далматинској, која се завршује код Неретве планином Жабом.

Високе планине: Морина, Црвањ, Липета, Прењ, Порим и Вележ, па онда ониже: Буковица, Трусина, Кубаш, Завала и Гљива — обрасле су већином шумом; остале или су покривеном малом шумом, шеварицом, или су голе и камените.

Речна поља и долине босанских река; низије и високе равнице (висије).

Реке међу северним планинским гранама, Дрина, Босна, Врбас и Уна, са својим притокама, имају врло узане и тесне долине, које се местимице сужују у *сутеске*. Тек у доњем току тих река, постају ове долине шире, где настају *речна поља*.

У Херцеговини има само једна знатнија речна долина, то је долина уз Неретву, која од Мостара постаје пространа и лепа равница. Место речних поља у Херцеговини заузимљу површину међу планинама и њиховим косама планински ублови, који се понегде шире у пространа и *висока поља*.

Најзнатнија поља у речним долинама јесу ова: а) *Кључко* поље уз леву обалу Сане, на северу од Кључа (високо 280 м.); б) *Пријецорско* поље, такође уз леву обалу Сане јужно од Пријецора; в) *Скопље*, с обе стране горњега Врбаса, и то од Горњега до Доњега Вакуфа, врло плодна равница (вис. 550 м.); г) *Бања-лучко* поље на средњем Врбасу са обе стране; д) *Сарајевско* поље, западно од Сарајева, кроз које теку Босна и њене притоке: Миљацка и Жељезница с десне и Жујевина с леве стране: ђ) *Добојско* поље

на средњој Босни; е) *Зеничко* поље такође на средњој Босни на северу од вароши Зенице; ж) *Жепачко* поље на средњој Босни између Маглаја и Жепча; з) *Которско* поље на доњој Босни. Још су повећа ова поља: *Травничко* на Лашви, на југо-истоку од Травника; *Спречино* на доњем току Спрече; *Мостарско* на доњем току Неретве, између Мостара и ушћа Буне; најпосле, *Требињско* и *Попово* поље у долини реке Требишњице.

Највећа и најзнатнија низија босанска јесте *Посавина*, т. ј. десно поречје реке Саве од утока Дрине до ушћа Уне. Ова је низија најшира у оном троуглу између Саве, Дрине и планине Мајевице; идући уза Саву она се сужава, јер последњи огранци плански допиру на неким местима близу обале савске. Њу пресецају неколике веће реке, којима се вода са босанскога земљишта слева у Саву; зато у њој нема блатишта ни мочарног земљишта, осем нешто мало у углу међу Савом и Дрином; она се још један пут јаче шири на левој страни доњега Врбаса.

Посавина у ужем смислу заузимље поречје уза Саву до брда Вучјака; кроз њу теку реке: Брка, Тиња, Толиса и Босна, притоке Савине. За тим настаје други одсек оне велике низије, који се зове *Ивањско* поље, међу Вучјаком и Мотајицом на југу од Брода. Овом маленом низијом тече савска приточица Укрина. Од Мотајице настаје трећи део босанске Посавине, који се простире до планине Прозаре, а зове се *Лијевча*. Овом троугластом долином тече Врбас доњим својим током и мања река Врбаска. Најпосле, нај-

мањи, четврти део бос. Посавине зове се *Брезово* поље, а простире се између планине Прозаре и река Саве и Уне.

Да бисмо допунили слику босанскога земљишта, ваља нам још поменути оне равнице на висинама босанским, босанске *висије*, које се находе међу високим планинама. По кршној Херцеговини оне су особито значајне за тамошње становнике, јер су им једина пристаништа за насељавање и културни рад. Међу њима су најзнатније ове:

1. *Пољане* (босанске), источно од Романије, међу Праћом, Дрином и Жепом. Ова је висија састављена из неколико омањих равница, од којих су најпространије: *Гласинско* поље, *Иван* поље, Кошутице и *Краљево* поље.

2. *Рамска* котлина међу стрменитим и каменитим обронцима: Магленице, Дашника и Радуше. Кроз овај четвртасти убао протиче речица Рама.

3. *Црничко* поље, југо-источно од Гацкога, протиче кроза њ понорница Црница.

4. *Загорје.* Ова се висија издиже на десној обали горње Неретве, као један део главне вододелнице; према западу и истоку је отворена, границе је голи обронци Трескавице и на југу Вучје брдо. Њој је средња висина око 1000 м.; она је каменита и мало насељена, али је значајна нарочито с тога што отвара собом пут промету између Подриња и околине горње Неретве. На њој зима траје 8 месеца.

5. *Невесињско* поље, највеће и најпространије у свој Босни и Херцеговини, дугачко око 30 а ши-

роко око 10 километара; средња му је висина око 900 м.; оно се пружа од С-З. на Ј-И. између планина: Вележа, Подвележа, Бишине, Снежине и Црвња. Оно је врло плодно и добро насељено.

6. *Гацко* поље јесте наставак невесињскога поља; одвојено је од овога кланцем који спаја Бјеласицу са Бабом; средња му је висина око 1000 м.; опкољавају га планине: Лебршник и Поникве са севера, Бјеласица и Баба са запада, Сомина с југа и огранци Лебршника с истока. Из Гацкога поља води пут кроз кланац Дугу на чувено *Никшићко* поље, које је од 1878. године припало Црној Гори.

7. *Купрешко* поље. Ову висију граниче планине: Виторога, Стожер, Црни Врх, Радиша и Малован. Кланцем Маловановим одвојено је ово поље од

8. *Дуваљскога* поља, које се као и пређашње простире од С-З. на Ј-И. Оно је међу планинама Љуботом, Враном, Тушницом и Боровом Главом.

9. *Гламочко* поље, међу планинама Црном Гором, Хрбином, Голијом, Старетином и Шатором.

10. *Грахово* поље на далматинско-хрватској граници, око њега су планине са запада: Мрачај, Гњат и Динара, а са истока Јадовник и Шатор.

11. *Лијевљанско* поље око вароши Лијевна, врло је дугачко и широко; на северу му је Шатор, на истоку: Старетина, Голија, Круг, Врбовник и Борова Глава; на западу динарске планине. Овим пољем тече Бистрица, која извире из пећине код Лијевна, тече правцем северо-западним, па се губи, понире испод

планине Пролога. Чувена су на овом пољу блатишта: *Шеварово* и *Бушко* блато. II

12. Између Грмеча и Срнетице, Шајновца, Црвљивице и Бјелајског брда простире се од СЗ. ка ЈИ. *Бјелајско-петровачко* поље.

Хидрографија.

Земље богате планинама и шумама имају многе студенце и многа врела, из њих теку и слевају се многе речице и реке; једном речи, земље бреговите и шумовите имају увек неисцрпну количину воде у себи. Врло је природно, дакле, што и у брдовитој Босни има врло много извора и минералне и слатке воде. Минералним изворима најбогатије је земљиште између Дрине и Врбаса.

По „Статистици места и народа у Босни и Херцеговини за 1885. годину“ тврди се да има око 80 минералних извора. Међу њима има доста киселих вода, слaних, сумпорних и топлих извора.

Најчувенији су минерални извори ови: 1) *Слатина*, на североистоку од Бање Луке, кисела вода, а чувена и са сумпорних извора; 2) *Киселак*, близу утћа Хвојнице у Лепеницу, најбоља кисела вода у целој Босни; 3) *Горње* и *Доње Соли* (Горња и Доња Тузла); у оба ова места има неколико извора слане воде, из које се вештачким путем одваја сйтнâ сô; 4) *Слатина*, западно од Градачца у северној Босни; 4) један слан извор код Јошавице испод Вучјега брда; 5) Бања-лучка купатила, сумпорни извори у горњем

крају вароши Бање Луке; 6) *Илиџа* на сарајевском пољу, најчувенија сумпорна купатила у целој Босни; и 7) *Бања*, близу Пријебоја, где толли извори од 25—30°R извиру испод стена.

Реке. Два главна слива примају све реке у Босни и Херцеговини; западни слив шаље своје воде Јадранскоме, а северни Црноме мору. По правцу планинских ланаца и знатније реке босанске: Дрина, Босна, Врбас и Уна теку од југо-истока ка северо-западу, све до доњега тока свога, у коме се повијају низином и долином савском, те окрећу пред ушћем својим ка северо-истоку. Места у којима ове реке извиру најчешће су дна некадашњих језера, која су у току многих векова испуњавана наносом с атмосферским воденим талогом. Понеки су од ових басена, вирова, дугачки а узани, као на пример у горњем току Неретвином, те по томе нису нимало изостали по значајности од осталих у свету омањих планинских језера. На неким су местима гране планинске испрекидане узаним ублима, у које се реке, пошто склизну са испуњених својих вирова, стропоштавају врло брзим скоком, те тако прелазе из површине једне у површину друге водене бразде. Над оваким понорима, на многим местима, стоје још развалине од старих замака, понајвише удешених за војничку одбрану. Овакав један понор, знатан са свог историјског помена, јесте на ушћу Пливе у Врбас, код Јајца, где се Плива спушта падом с висине од 30 метара; ту је стари градић краљева босанских.

Браздама и коритима река, што припадају западном сливу, мало воде тече са извора и студенаца планинских, већ у њима има само онда доста воде, када потече стрменитим и оголићеним литицама снежница нагло окопнелога снега или бујица јаке планинске кише, која се много више површјем слева, него што у вирове подземне улази. За то су и корита ових речица обично врло дубока с врло мало воде, која најобичније понире или се у блатишта слева. Као што смо споменули, у овом сливу само је једна река прокрчила себи пут до мора, а то је

Неретва, која је дугачка око 180 километара; извире са превоја Чемерна на јужним огранцима Лелије, северно од Гацка. Од извора до ушћа Раме тече северо-западним правцем, па онда се савија око Прења и окреће југо-западу све до ушћа речице Буне, одакле опет почиње нагињати северо-западу; протиче кроз Мостар, а више Метковића прелази у Далмацију. Ушће Неретвино, делтасто и мочарно, почиње се још од Метковића делити у рукаве. Обале су јој високе и већином кршевите; од ушћа Буне нема нигде брода да се прегазити може.

Долина Неретвина је до Коњица тесна и дивљачка, доцније настаје мало отвореннја и питомија, а за тим опет настаје још тешња; то је Неретвин кланац око 30 километара северно од Мостара, где је затварају с обе стране високе (600—900 м.) планинске гране; крај Мостара отвара се ова долина у плодну равницу. Разлика у висини бразде Неретвине између тачке на извориште и тачке близу ушћа из-

носи око 700 метара. Неретва носи сплавове од ушћа Буне, а од Метковића пловна је за омање пароброде. На њој су три моста: дрвен код Главатичева и два камена: код Коњица и у Мостару.

Долином Неретве повучена је пре две године пруга железничка од Метковића до Коњица, а изодавна још вођаше том долином пут, који спајаше ову бразду са браздом Дрине и Лима на истоку и Босне на северу. Првим долинама вођаше онај чувени трговачки пут, којим дубровачки трговци доношше своје израђевине у државу српских владалаца.

Најглавније су притоке Неретвине с леве стране: 1) *Влах*, долази од планине истога имена, улева се испод Главатичева, 2) *Буна*, најпре понорница, извире код Благаја из пећине; 3) *Брегава*, извире у Трусини, пролази кроз столачко поље, утиче код Чапљине, и 4) *Крупа*, утиче код Дољана, њоме отичу нека блатишта. На десној су страни: 1) *Тјешаница*, долази са Иван планине, утиче код Коњица; 2) *Неретвица*, извире између Зеца и Битовње, утиче јужно од Коњица; 3) *Рама*, извире на огранцима Радуше, пошто прими Душицу протиче кроз рамску котлину, за тим прима Бајну Лучицу, и утиче испод Слатине; 4) *Дрежница*, са планине Врана, утиче испод Јабланице; 5) *Лиштица* или Јасеница, са планине Чабуље, увире близу Буне, и 6) *Требижат*.

У северноме сливу све реке босанске утичу или шаљу воду своју у *Саву*, реку српску и словеначку, која извире у Крањској под Троглавом, па текући северном границом Босне, средњим својим током она

купа земљиште босанско од ушћа Уне до утока Дрине. Обале су јој већином ниске час с једне час с друге стране, те зато мало које године да не плави долину своју више или мање. Дуж целе обале босанске плове њоме парне и обичне лађе. Босанске су реке њене десне притоке; идући низа Саву долази нам:

1.) *Уна*, која извире у Лици испод Чемернице, а утиче у Саву према Јасеновцу. Више Новога постаје гранична река све до ушћа код Јасеновца; од Новога је пловна за мање лађе. Уна има врло јак пад и корито кршевито; нема широке долине, али има вазда доста воде, јер силази са планина, које су јаче на домаку влази атмосферској с мора донесеној. У њу утичу *Унац* и *Сана*, обе десне притоке.

2.) *Врбас*, (дуг око 200 километара) плаховита река, јаког пада, у горњем току пун брзака у кланцима; извире испод Зеца и Радуше, а утиче испод Градишке (близу села Свињара). Врбас је потпуно босанска река, јер од извора до ушћа тече босанским земљиштем; од Бање Луке плован је за мање лађе. — Чувени су мостови на Врбасу код Горњег Скопља, Јајца и Бање Луке. Разлика у паду његовога корита од извора до Бање Луке износи на 550 метара.

Најглавнија притока Врбасова с леве стране (омање су Височица, Копривница и Семништница) јесте *Плива*, која долази са Витороге планине до Језера у које се шири, примивши речицу Јошаву, а утиче испод града Јајца водопадом од 30 метара.

3.) *Укрина* извире на планини Борју, постаје од Велике и Мале Укрине; сједињена прима с леве

стране притоčицу Вајачку, тече поред Дервенте, па утиче на западу од Брода у Саву.

4.) *Босна.* Ова река извире западно од Сарајева на подножју Игмана планине из врло снажнога врела. Одмах после извора Босна је снажна и широка река; тече најпре западним крајем сарајевског поља, па онда својим горњим током иде све високим планинским земљиштем, између појединих планина, до Зенице; мало северније од овога места настаје врло уска клисураста долина од Градишта до Ораховице, одакле се почиње ширити најпре по мало до ушћа притоке јој Криваје, а после се ова долина на неколико места шири у врло плодна поља; најпосле ниже Добора улази Босна у савску долину, у Посавину.

Босна је највећа и најзнатнија река не само у области Босни, већ и у целом западном крају балканскога полуострва; она има највеће поречје, најшири свој слив и највећи број својих приточица међу свима осталим рекама босанским. Пролазећи кроз средину некадашње краљевине Босне, ова је река дала име свеколикој тој земљи. У њеном су сливу сва знатнија места некадање краљевине и сви најзнатнији рудници босански.

Главни путови у Босни иду поглавито долином Босне, а главни им је правац или на север ка савској долини или на југ и југо-исток ка браздама Вардара и Марице. Пролаз из долине ове реке у долину Неретве и Дрине јесте већином врло неугодан због тога, што се планине, које раздвајају поречја ових река, пружају врло стрмо уза сама речна корита.

Због овог природног узрока не беше никад јаче државне везе између државе босанске и неретванске, као ни између државе с оне и државе с ове стране Дрине. Међу тим много је подеснија комуникација између слива Босне и поречја Врбасова као и између овога краја и поречја Униног. С тога сва три ова поречја и бејаху некада једна држава.

Босна је дугачка око 200 километара; дужином је једнака са Врбасом, али није брза ни плаховита као ова река. — Од Маглаја њоме броде мање лађе, а од Голубиња носи сплавове. — Знатни су прелази на њој код Илиџе преко каменог моста и код Двора, Високога и Зенице преко дрвених мостова. У Босну се слевају ове притоке:

а) С леве стране: 1.) *Жујевина*, која извире испод Бјелашнице, а утиче код Осјека; 2.) *Лепеница*, која постаје од неколико потока са Иван планине и Битовње, тече северно и северо-западно, а утиче код Високога; 3.) *Лашва*, која извире испод планине Карауле, огранка планине Радована, западно од Травника; тече најпре југо-источно, за тим источно и најпосле у доњем свом току узима правац северо-источно; тече поред Травника, где јој је поље врло широко, и утиче код Јањића јужно од Зенице. Њеном долином одавно је спроведен пут од Травника ка Јајцу и Скопљу, на Врбасу, и Зеници на Босни. Браздом Лашве спојено је поречје Босне и Врбаса у горњим токовима, а одвојене су јужне планине на главној вододелници од планина, које се пружају на север међу овим двема рекама до Посавине босанске; 4.) *Љешница*, која

постаје од неколико потока, што долазе с огранака Блатнице и Црнога Врха. Ова планинска речица тече упоредно са Усором, а улева се не далеко више Маглаја; 5.) *Усора*, постаје од Велике, јужне и Мале, северне Усоре, које долазе са планине Борја. Од састава ових двеју речица, Усора тече северо-источно и утиче изпад Добоја, где се њена долина спаја са долинама Босне и десне јој притоке Спрече. Долина ове речице врло је значајна, једно, с тога, што са долином Врбање, десне притоке Врбасове, спаја средње поречје Босне и Врбаса, а друго, због тога, што њена околина, — земљиште између Лашве, Босне и Усоре — беше у XII веку засебна бановина Усора, у којој су знатне вароши Тешањ, Добој и Сребрник.

б) С десне стране најглавније су ове притоке: 1) *Железница*, извире на високој планини Трескавици, јужно од Сарајева, утиче у Босну код Илиџе; 2) *Миљацка*, постаје од Паоштице јужне и Мокрањчице, северне сутоке. Паоштица извире између Витеза и Романије, а Мокрањчица у планини Ступчаници између Озрена и северних огранака Романије. Обе ове планинске речице, сливене у једну, граде Миљацку, која протиче узаном и дубоком долином, од И. па З.; излазећи најпосле у равно сарајевско поље, пролази кроза Сарајево, па после 7—8 километара утиче у Босну испод Илиџе. — На њој су у Сарајеву три лепа камена моста. — Узана долина Миљацке са долином Праће, леве притоке Дринине спајају горње поречје Босне и Дрине, обилазећи источно око Јаворине. За западне стране ове планине спојена су по-

менута поречје долинама Жељезнице и Лепенице притока Боснинах и долином Бистрице, леве притоке Дрињине. — 3.) *Криваја.* Ова река постаје од речица Биоштице и Оловнице; прва извире на Височнику, па се код Олова састаје с Оловницом, те одатле као Криваја тече по каменитом кориту, упоредно са севернијом притоком Спречом. Ова, брза, планинска река утиче у Босну код Завидовића ниже Жепча. Долина ове реке значајна је с тога, што с долином реке Дрињаче и десне јој притоке Јадра спаја поречје Босне и Дрине у средњем току. — 4.) *Спреча,* извире западно од Зворника (на Дрини), слева се широком и плодном долином између Мајевице на северу и Коња на југу, идући северо-западно улева се према Добоју у Босну. Најзнатнија приточица њена, Јала, долази са Мајевице и протиче кроз варош Доње Соли. Долина ове реке са долином Дрињаче веже поречје доњега тока реке Босне са средњим током валовите Дрине. Налазећи се између дугачких и високих планина ова питома долина беше значајна од давнина. У XII веку у њој беше засебна бановина у области данашње Тузле (Соли).

Дрина. Дрина постаје ставама *Таре* и *Пиве*; прва, источна, река извире испод Кома, а друга, западна испод Дурмитора, планинâ у Црној Гори; ставе су им близу села Хума, југозападно од Фоче, одакле настаје треће име, Дрина; као што бива свуда да после ставâ (сутоке) двеју приближно једнаких река настаје ново име. Дрина тече најпре североисточно, вијугајући између високих и шумовитих планина, па

за тим од Вишеграда заузимље већином правац од Ј. ка С. Кад ступи на босанско земљиште па до Рачe, на ушћу, ова река има дужине око 300 километара дужине; због тога, и што јој притоке теку такође са високих и шумовитих планина, Дрина има увек пуно воде у кориту своме; а с тога, што јој корито има врло велик пад, она је најбржа и најваловитија у сливу реке у коју утиче, а с тога је и тешко пловна. Текући врло великом брзином и снагом Дрина мења често своје шљунковито корито; отуда је и постала изрека: „Ко ће исправити криву Дрину“. — Дрина тече у свом горњем и средњем току узаном долином, која се тек на граници између Србије и Босне, од ушћа Жепе, почиње час лево час десно ширити у повећа поља. Од Зворника почиње се ширити јаче долина ове реке најпре с десне стране до ушћа Јадра, њене десне притоке, па онда с леве стране до ушћа Јање и последњих огранака Мајевице, одакле се долина њена спаја са долином савском. Од Лешнице почиње се цепати корито ове реке, по коме се нижу већа и мања острва (аде) све до ушћа. Дрина је врло мало пловна: од Бајине Баште носи сплавове, а од Зворника до крајњих огранака Гучева мале лађице — дрињаче. — Висина пада ове реке од места одакле јој име тече па до ушћа износи око 400 метара.

На Дрини има много прелаза, али је мост само један и то камени код Вишеграда.

Најглавније су босанске притоке Дрини ове:

1.) *Сутјеска*, извире на Сутјеској планини, огранку Лебршника, пролази кроз један дугачак кланац, па

тече северо-источно и утиче испод Хума. Врло је значајна клисураста долина ове речице, јер она спаја Гацко поље с долином горњег Дрининог тока.

2.) *Бистрица*, извире на широком превоју између Трескавице и Јаворине, тече југоисточно, полазећи у супротном правцу од вододелнице реке Босне и приточица њених. Ова брза, планинска речица значајна је нарочито с тога, што њена узана долина спаја најпре изворишта реке Босне и притока јој Жељезнице и Лепенице с долином Дрине; а за тим долином реке Чехотине, десне наспрамне притоке Дринине спојена је и долина Дрине и долина Бистрице с долином реке *Лима*, који такође утиче у Дрину с десне стране.

3.) *Праћа*, извире на Витезу између Јаворине и Романије, тече југоисточно и утиче у Дрину ниже Горажда. Долина је ове реке врло узана, и корито јако каменито; на њој има много водопада. Њеном узаном долином и долином Миљацке спојено је сарајевско поље с долином дринском. Узана, стрменита и кршевита долина ове реке није погодна за пут Сарајево — Горажде — Чајнича — Пљевље и Прјепоље, који је обилази десном водомеђом између ње и Бистрице, као ни за пут Сарајево—Вишеград—Мокра Гора—Ужице, који је обилази левом водомеђом између ње и

4.) *Жепе*. Ова река извире на југу Власенице планине на брду Жепу; тече најпре доста равном а доцније кршевитом и шумовитом долином; утиче у Дрину при оном савијутку њеном, када на један пут

полази правце од З. ка И. Долина ове реке и долина Криваје спајају дринску долину с долином реке Босне.

5.) *Дринача*, извире на Стоборју планини, тече на исток све до свога ушћа у Дрину код Косијерева; у горњем току свом зове се *Кладина;* прима с десне стране притоку *Јадар*, који се зове најпре Студени, а доцније Црни Јадар. Ова река тече узаном долином, која је затворена високим планинама; утиче у Дрину јужно од Зворника. И

6.) *Јања*, извире у Мајевици, тече североисточно и утиче код варошице Јање у Дрину.

Напомена. Овај је чланак рађен по списима: Bosna, V. Klaić; Полострво илирско, од Драгашевића; Nouvelle geographie, par E. Reclus III; Српска земља, од Карића; Studien über Bosnien и т. д. од J. Roskievitz-a; из „Описа Босне и Херцеговине“ у Гласницима српског ученог друштва XX, XXI и XXII; Zemljopis i poviestnica Bosne, од Jukića (Slavoljub Bošnjak); Jireček Const. Dr., Die Handelstrassen und Bergwerke v. Serbien u. Bosnien и још неколиким.

— Молим читаоце, да се, читајући овај чланак, послуже буди којом новијом картом Босне и Херцеговине.

Ђ. Милијашевић.

ИЗ ЖИВОТА У СТАРОЈ СРБИЈИ.

Игра „забита."

Једног летњег јутра, а на једном крају села Крњине пред једном одличном кућом, скупило се сила људи и жена; ту је вика, праска и велика ларма. Старији поседали под брест у хладу и пију око постављене трпезе, а млађи се ухватили у коло и окрећу се око свирача. А около њих се нагомилао читави ланац људи, жена и деце, те сехире коло. И толико се света скупило беше ту на тој свадби — званих и незваних гостију, помислићеш да у целом селу живе душе није остало.

На другом крају села, у великој кући старог и богатог домаћина Чкрке, ипак чујаше се неки жагор и смех. Шта ли ће то опет сад бити? Кад ал' тамо на вратницама неке девојке, њих 12 на број, узеле се руку за руку, и почем нико није ту остао на овом крају села, изиђу из вратница, на улицом, те управо оду на гумно. И ту се почну договарати какву игру да играју. Једна каже једну, а друга другу, трећа изговори: „да играмо игру забита". И пошто се дого-

воре, одреде једну девојку за забита, другу за кадију, а најстарију одреде да је она у место Чкрке домаћин. Онда поставе у зачеље гумну забита, спрам њега кадију, а домаћина најдаље оставе.

Пошто све то нареде, онда ево ти оних девет девојака на суд. Преставе се забиту: „Аман! ти да си здраво, имамо тужбу".

Упита њих забит: Говор'те, и какву тужбу имате?

Девојке све из једног гласа одговоре: Ти да си здраво! тужимо се на нашег домаћина Чкрку, него да га позовеш, и да му судиш.

— А шта вам је домаћин ваш урадио, те се на њега тужите?

— Како за твоје здравље, ево видиш нас: ми смо овде девет девојака, а имамо код куће још три старије од нас; и све смо из његове куће. Па нас неће да уда, као што је Бог рекао, и као што ради остали свет. И млађе и грђе девојке у селу се удале, и децу имају, а ми видиш како седимо. И бог ме, већ су нам се почеле смијат' и поругиват', како ћемо да оседимо на Чкркином огњишту.

Онда она девојка што је забит, посла две девојке као жандаре за домаћина, и одмах га доведу.

— Ти си домаћин овим девојкама? ипта га забит.

— Ја сам; ти да си здраво!

— А јесу ли твоје ово девојке?

— Божје и моје, неке су моје а неке братанице. Али пошто сам ја домаћин, моје су све.

— Е па добро, кад су твоје, зашто ове девојке овако да оставиш, да их не разудаш? Видиш ли да

су све за удадбу, и да најмлађој већ пролази време удадбе, а камо ли најстаријој. Није ли од Бога грехота, шта ти мислиш?

— Хоћу да их разудам, ти да си здраво! али још није дошао кисмет. — На то му девојке одмах пресеку реч: „Није тако за твоје здравље. Ако он чека кисмет његов да дође, он никад доћи неће; нити ће он нас кад удати. Нас су толико пута просили, из тог и тог села, из те и те куће, тај и тај момак, него он запрегао као Краљевић Марко за мајку. Бог ти га знао како страшне паре он не тражи за нас; хоћу по 2000 гроша за девојку, по 300 гроша за реч, тражи цамадане и које какве бакшише, и ко ће ти све наредит'. Свакоме находи бехану, и свакоме се уме он насмијат'. А то, ништа друго није, него до бога и до века да му ми чувамо говеда и теоце, да му радимо у пољу, и снахама да љуљамо децу (и заплачу се). Зато те молимо за хатар божји: право суди и расуди, јер овако ако нас и даље оставите, нам друго не остаје, него као што је лани она девојка урадила....“

— А шта је та девојка урадила? пита забит.

— Она је исто као и ми имала оца тврдицу, па већ виде не виде, побеже из куће, те узе латинина. Онда се скупи њена родбина, те одоше на латинску кућу, да је отму. Кад тамо, а оно у кући нигде никог нема, побегли у ђаковачку нахију латини с девојком.

Плану забит на један пут као рис и повика: „Вуц'те га кадији!! Сад ћу и ја тамо доћи.“

Одмах на његову реч одвуку ону јадну девојку што је у место домаћина.

— Шта је то? упита кадија.

— Ово је наш домаћин, одговоре девојке; посла вам га забит, да му судиш, сад ће и он доћи. И испричају и кадији све по реду исто.

— Не знам, одговори кадија, док не видим у ћитап. Па простре махраму у место књиге, и на један пут повика на домаћина: Рђо од рђе! Галијоте од галијота! Како, сметењаче, оволиким девојкама срећу да прекраћујеш? Зашто да их не разудаш? Чујеш шта говоре девојке; удале се и грђе и боље, и луђе и млађе. А ти тражиш толико пара, опарио се по трбуху; бираш зетове, избили ти очи; а девојкама пролази време. Знаш ли, да си ове девојке временом удао, свака би до сад имала по два или три детета, и она би деца били чобани, стоку би чували, и у свачем у раду старијем помагали. Па од оволиких девојака, богу је знати она деца шта би могла постати: неко добар домаћин, а неко свештеник, а неко и војник. Ти си све томе крив, богу ћеш за то одговарат'. Ти си један источник зауставио да не извире. И у тој љутини викне кадија: „Обал'те га!"

Девојке онако љутите као заиста да су биле на суду, шчепају ону јадну девојку, па онда свака по мачугу у руке, те оној јадној уз душу. Пошто јој одвале по неколико батина, онда се окрене кадија: „Чујеш, домаћине; најдаље од сад година, ако не разудаш ове девојке, обесићу те." На то се насмеју све у грохот и оду.

На њихну срећу неки сељанин, именом Ненад, будући мало слаб здрављем, легао иза плота на траву,

да се одмори, и да чува гумно од стоке. А девојке га нису спазиле. И тако он кроз плот све видео и чуо, што урадише и како пресудише. Мало за њима оде и Ненад у Чкркину кућу.

— Помози Бог, Чкрко.

— Бог ти добро дао, Ненаде. Како си Ненаде, је л' дао Бог да си што лакши?

— Са свим сам оздравио, што сам данас видео и чуо.

— Шта је то било, ако бог да? Ваља да је са свим добро.

— Е мој брат Чкрко, шта је било, и шта се урадило од твоје старије девојке?

— Шта је било, ако бога знаш? Чкрка у усхићењу.

— Бог ме твоје девојке осудише ју, па после добро истукоше; да су мене пола тога, не бих ти жив претекао. И каза му све по реду што је чуо и видео.

Кад разабра грдни Чкрка све по реду, обори главу доле, па поче гристи мустаће од муке; што од стида, а што од љутине остаде за неко време смрзнут и укочен као дрвени Јанко. И заври се у себи, да ће их одмах разудати. И заиста кад се навршише две године, и он све девојке разудао.

О исповести.

Сељанин неки, именом Павле, дошао у манастир духовнику, да се исповеда и причести. Духовник почео

му благим и кротким речима говорити: Како ти је име?

— Мени је име Павле.

— Е добро, брат Павле, то је врло добро. И кад год што погрешиш, или рђаво урадиш, одмах дођи к светој цркви и исповеди се духовном оцу. А колико имаш година?

— Имам до 25—26.

— Е добро, добро, синко, а јеси ли жењен?

— Ја нисам, оче, него ако могнем исплатит' за девојку, мислим летос. Зато сам дошао, да се исповедам и причестим.

— А јеси ли се кад гођ до сад исповедао?

— Ја никад до сад у мом животу, нити знам шта је то исповест; већ сам чуо од старијих жена и људи где причају за грехове, и како имају од духовника налог, толико и толико понедеоника да посте, и толико да метанишу. С тога сам и ја дошао, да се исповедам.

— Лепо, синко, лепо, одговори духовник; исповеди се чисто овде пред богом, и слободно кажи мени као свом оцу, што си згрешио, од како знаш себе.

— Ах, мој оче! велики је мој јадни грех што сам урадио. Па не једном већ три пут. Али за два пут несам знао, а трећи пут сам ме је грех преварио. И то, сву ноћ драгу с неким латинима бисмо негде, те се у петак омрсих (и даље баш ни једне). На то духовник настави:

— Љубазни мој Павле! Мени се допада као ти да немаш што друго да кажеш; да ниси ти коме какав

зарар или пакост урадио? Да ниси кога продао или убио? Да ниси кога покрао, или лажљиво сведочио, или девојке отимао, или у врачара и циганака помоћи тражио, за што мени нећеш да кажеш.

Павле побечи очи у њега: — О, хо, мој оче, ја сам тије' послова у мом животу много пут урадио. Али ја то нисам сматрао баш ни за какав грех, него само да је страшно то да се уради. А нико ми до сад није ни казао ни једну реч о томе.

— Шта наопако, а имате ли ви попа у вашем селу, сине?

— Ми не, бог ме, оче, него по некад нам дођу туђи попови, и то у два или три месеца један пут.

— Од којег си ти села, и како се зове?

— Ја сам од Ђурековца, пећске нахије.

— Е па добро, зар вам ти попови ништа не казују?

— Ах, мој оче! то нису попови, него праве кукавице, пустахије и сиромаси. Шта ће коме да каже, кад никад и никуд сам не сме да иде; него по два или три Арнаутина води са собом. Па шта ће код њих да нам каже, или нас да научи, кад тек уиђу у кућу, они одма: „Фољ поп, чка је н'гри."* А он одма: Хеј домаћине! што је попово, нек је готово, ракије бре! видиш ли ко ти је у кући!

— Добро синко, а ти имаш ли ког старијег у кући, зашто ти није он казао да је то грехота?

---

* Арнаутски: говори попе, што си се смрзао.

— Он ми је казао, духовниче, да је велика грехота, да се ко у среду или у петак омрси. А ти што ми сад наброја за неке грехове, то не знам, како је то! Ја колико сам пут украо где козу, или овцу, бог ме често краву или вола; па ми нису никад ни пола речи рекли. Него би ме још похваљивали, и дали ми паре, да купим фишека. Па с тога сам ја мислио, да је јунаштво красти, а мајсторија лагати.

— Имате ли у вашем селу школу, синко?

— А шта је то, оче, школа?

— Шта на жалост, зар не знаш шта је школа? Школа је, синко, што се уче деца читати, писати и Богу се молити. Па да знаду шта је добро, а шта је зло, и како треба да се у цело време свог живота владају.

— Ах, мој духовниче! ја пре казах да немамо ни попа; а камо л', као оно пре што рече, — а ха: школу.

— Умеш ли да се прекрстиш Павле?

Павле побечи очи на њега: — Умем, а како не умем; ево, — и прекрсти се.

— Ну, ну, још једном? понови свештеник.

— Ево, оче, и крсти се.

— А с колико се прста крстиш?

— Ја десном руком, а с три прста. Само сам гледао, оче, како се наши коншије латини крсте. Они турају руку најпре на лево па на десно. А ми не, ако бог да, но најпре на десно па на лево. Па нама фрат прича: „То је све једно; ми што пре полажемо руку на лево, то је зато, што је на тој страни срце.“ Али ми нећемо бог ме да га слушамо.

— Тако, синко; тако, брат Павле; треба да се крстиш десном руком, али не целом. Ево погледај мене како се ја крстим. Овако с три прста: у име Оца, и Сина, и Светаго Духа, Амин. На то опет настави духовник: — Драги мој Павле, ако питаш за пут спасенија, упамти што ћу ти казат'; и ти научи сваког у твојој кући. Кажи, синко, да је пост темељ добрим делима. Али теби ни пост ни молитва помоћи неће, нити какву корист од поста можеш имат', ако рђава дела радиш, на која Бог мрзи, и која убијају душу и тело. Не мисли, синко, и заиста не варај други пут себе, да ти само постећи се можеш бити прави хришћанин. Не само што ћеш посна јела јести, но ако хоћеш само сухог леба, па баш и никад да се не омрсиш, на то ти све није ништа. А ја ћу ти на кратко казати, да не чиниш ништа другоме, што ти не волиш да теби ко учини. А како би теби било, као што ти сам мало пре рече: да теби ко узме краву или вола?

— О, хо, богме духовниче, те често, али немамо шта.

— Е па видиш, дакле, кад теби ко тако што уради, или покраде, како ти је тешко и жао. Него послушај што ћу ти сад казати, шта да радиш и од чега да се чуваш. Прво и прво, Бога и закон божји да поштујеш и љубиш, да кога не убијеш, и да не крадеш, прељубу да не чиниш, лажљиво да не сведочиш, брата Србина да не опаџнеш, пакости ником да не помислиш, а камо л' да урадиш. Од пића колико можеш да се чуваш да не пијеш, да не будеш пијаница. Него да будеш веран кући, и својој браћи, и својим

копшијама. И од сад сваке године да се исповедаш, у цркву сваке недеље и свечаног дана да идеш на молитву; те да благодариш Богу на сваком добру што нам је дао за наше потребе, и да му се молиш да те и у будуће сачува од сваког зла, и да благослови твоју домаћу радњу; те тако да ти свака радња напредује и цвета. Кад овако поступао будеш, онда ћеш и од поста корист имати, и твоја ће молитва чувена бити пред богом. Тако, брат Павле, од сад тије' послова више да писи ни помислио, а камо л' урадио. А за то, што си до сад у незнању чинио, да се кајеш, уздишеш и плачеш. А Бог милостиви, ако се од тије' послова оканиш, он ће ти опростит'.

Изреке и пословице.

Ако до поноћи не мислиш, до подне дангубиш.

Ако ти је за невољу слушати, није веровати.

Боље је камен бацати, него језиком у беспослицу лапарати.

Боље је поклизнути ногом, него језиком.

Боље је полагано мислити, него брзо творити.

Где се хатови бију, ту ждребад мртва падају.

Где се човек не нада, онде зец искочи.

Где су кола мудрости, ту су двоја лудости.

Докле ради хаша, дотле и кућа наша.

Док се магарцу не налију уши, неће да плива.

Зверка зверку, тица тицу, човек човека једе.

Из опанка ваши не могу се трпети.

Јача је наука и од снаге и богаства. Јер мудром и паметном пашће у руке снажни и богати.

Какав светац, онаки му и кâд треба.
Ко враћа зло за добро, неће му зло из куће изићи.
Кога мрзи радити, мило му је за празнике чути.
Ко заборавља свог добротвора, гори је од пса.
Ко лажљивом човеку верује, птице и мухе по ваздуху лови.
Ко не гледа где стаје, колена и главу разбије.
Ко не зна шта је пара, не вреди ни пару.
Ко пусти језику мах, осрамотиће се.
Ко пусти својевољно коњу дизгин, скрхаће се.
Ко се с будалом инати, гори је од њега.
Ко умије, он и брије.
Ко штеди дар, не добива пријатеље.

Лађи по мору, птици по ваздуху, змији по земљи, путови се не знају.
Лако је старијему млађег окривити.
Лепа памет језику је узда.

На које се дрво не можеш успузати, не мучи се.
На криво се дрво и козе пењу.
Намазана кола не шкрипћу.
Не бије торба, но оно што је у торби.
Не дај манитом батину руке, јер он не зна за шалу.
Не зна псето шта је од поскурице брашно.
Незрео чир не прекидај.
Неке људе што молиш, с тиме горе радиш.
Неки се врагови боје крста, а неки батина.

Не куха се у лонцу лаф,* него купус и сланина.
Нема лова без матора шарова.
Нема онде курјака, ако по десет паса за њим не лају.
Не показуј себе ван људи, знаду браћа доклен ти је мета.
Не могу бити сити курјаци, а читави јагањци.
Несу менђуше за ђогатуше.
Није вајде оно јести, што мораш бљувати.
Није мука у једној муци.

Ма зло чинио, ма га под скут крио, то је све једно.
Манити и будала не види даље од носа.
Манитој глави готова пресуда.
Мокром гувну мало кише треба.
Мучно је видети, ласно је познати.

Од знаног зеља не боле црева.
Од међеда не бива курбан.
Од празне гајде нема никакве фајде.
Од старог ђака и матора мачка затварај врата.
Оштро псето гледа оно што курјак ћера.

Паметан видећи у туђој кући ватру, у својој носи воду.
Паметан слуга влада манитим господарем.
Птица што може прождрети, толико откида.
Пусту ливаду и ћорави коњи пасу.
Рука руку мије, образ обадвије.
С временом се само пиле из јаја прокљује.

---

* Реч.

Сенет улази у торбу, а не реч.

Слушај, гледај и шути, ако ћеш с миром да прођеш.

Сродник и пријатељ, мито и дар, очи затварају.

Тко ходи, он и находи.

Ћорава господара није вајде дворити.

У здраву ногу трн не забадај.

У нова кмета брза беседа.

Ха у воду бацао; ха неблагодарну давао, то ти је све једно.

Шта ко милује, то одмах верује.

*
* *

Пуно срце, пуне чаше,
Дај нам, Боже, што је наше.

Д. П. У.

ЈЕТРВИЦА АДАМСКО КОЛЕНО.

(народна песма).

Храни мајка два нејака сина
У зле дане, у године гладне,
Кад је била понајскупља храна:
Ока брашна тридесет динара;
Хранила их и одранила их
На преслици и десници руци....
Кад су деца женидбе дорасла,
Обадва је оженила мајка,
Довела им две лепе девојке:
Виду Винку, Давиду Ковиљку.
Јетрвице мало живовале,
Мало време три године дана;
Кад настала година четврта,
Свака роди по једнога сина,
Винка Мирка, Ковиљка Маринка.
Ал' не прође ни година дана,
Ни година, нит' ће половина,
Разболе се невестица Винка,
Разболе се, хоће умријети;
Па дозива своју јетрвицу:

„Ој Ковиљка, мила сестро моја!
Ја болујем и хоћу умрети.
Аманет ти сиротице моје,
Сиротице и моје и твоје!
Пази, секо, сиротицу моју:
Кад Маринку бела хлеба сечеш,
Подај, секо, и мојему Мирку,
Њему подај од хлеба корице, —
Нек' се знаде да је сиротица,
Да мој Мирко своје мајке нема!...
Ој Ковиљка, мила сестро моја,
Кад Маринку справиш кошуљицу,
Моме Мирку закрпи траљицу, —
Нек' се знаде да је сиротица,
Да мој Мирко своје мајке нема!...
Ој Ковиљка, мила сестро моја!
Кад нам света недељица дође,
Кад изиђеш на сокак међ' друге,
Твог Маринка на крило посади,
Мога Мирка код себе на земљу, —
Нек' се знаде да је сиротица,
Да мој Мирко своје мајке нема!...
Ој Ковиљка, мила сестро моја,
Кад нам свето Васкрсење дође,
Кад на деци рухо покројите,
Вашем кројте како вама драго,
Моме кројте чисто рухо црно, —
Нек' се знаде да је сиротица,
Да мој Мирко своје мајке нема!...
Ој Ковиљка, мила јетрвице!

Кад ми, сејо, у цркву пошећеш,
Твог Маринка на руци понеси,
Мога Мирка за руку поведи, —
Нек' се знаде да је сиротица,
Да мој Мирко своје мајке нема!...“
— То изусти невестица Винка,
То изусти, па душицу пусти.
Хвала Богу, хвала једином е!
Ковиљка је срца милостива,
Она знаде што је сиротињство
(Од малоће сиротица ј' била):
Прије Мирку бела хлепца даје,
Прије Мирку нег' своме Маринку;
Прије Мирку скроји кошуљицу,
Прије Мирку нег' своме Маринку.
Кад 'но света недељица дође,
Кад изиђе на сокак међ' друге,
Њеног Мирка на крило посади,
Свог Маринка до себе на земљу:
Нитко не зна да је сиротица,
А да Мирко своје мајке нема.
Кад 'но свето Васкрсење дође,
Кад на деци рухо покројише,
Какво Мирку, онако Маринку,
Чисти скерлет и зелену свилу.
Свако мисли и свако се диви:
Како стрина негује их оба,
Као да су браћица рођена.
Кад Ковиљка у цркву пошеће,
Обојицу води за ручицу,

А сав народ стрину благосиља
(Сам ли господ из небеског царства):
„Ој Ковиљка, колено адамско!
Проста душа твојих родитеља,
Који су те породили мудру,
Међ' туђу те браћу оправили,
Па ти знадеш шта је сиротињство!"
Боже мили, на свему ти хвала!
Тако ради јетрва Ковиљка,
Она храни оба своја сина,
Хранила их до седамн'ест лета.
Кад настаде лето осамн'есто,
Писат' пође цареви везире,
Писат' пође по земљици царској,
И он купи на цареву војску:
Где с' у кући четир' мушке главе,
Од четворо узима тројицу;
Где с' тројица, узима двојицу;
Где двојица, онде обојицу;
Где је један, и оног једнога.
Редак дође Ковиљкином двору,
Да јој иде Мирко и Маринко,
Да јој иду на цареву војску.
Обадва их оправила мајка,
Оправила на цареву војску.
Кад је било у боју првоме,
Кад у ватру деца ударила,
Пуче пушка из те ватре прве,
Пуче прва, те уби Маринка....
Сам остаде сиротица Мирко,

Сам остаде на царевој војсци;
Којевао за девет година.
Кад настала година десета,
Прекиде се та царева војска;
Не зна Мирко на коју ће страну:
Да ли стрини, да ли свету белу?...
Окрете се својој милој стрини,
Далеко га она угледала,
Па је преда њ стара ишетала:
„Чедо Мирко, а где је Маринко?“ —
„Ој бога ми, моја мила мајко,
— Јер за другу бољу не знам мајку —
Кад смо били у боју првоме,
Пуче пушка из те ватре прве,
Пуче прва, те уби Маринка.“
Заплака се јетрва Ковиљка,
Па говори спротици Мирку:
„Чедо Мирко, оди ближе стрини,
Ја не имам да загрлим сина,
А ти немаш да т' загрли мајка,
— Оди, Мирко, да т' загрли стрина.“

(Ова је песма овде штампана по једној штампаној песми — истога имена — у новосадској „Даници“ од г. 1865. и по једној још нештампаној из пожаревачког округа у Србији.) Ур.

ПРЕКО КОЦА БАЛКАНА У РИЛСКЕ ПЛАНИНЕ.

Путописна црта.

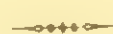

Полази се од Ломпаланке, једне варошице на Дунаву ниже Видина. За турско време било је то место једва нешто више од једног повећег села. Некако одмах после сан-стефанских преговора, тек ако је прошло 15—20 дана, нанесе ме пут из Минхена у Ломпаланку. Закачио сам се и проживео сам ту пуна четири месеца. Промена је била истина и сувише нагла, али није била без икакве дражи. Ја сам био срећан, да видим прву слику народа одмах по ослобођењу, као и прву слику града (вароши) Ломпаланке, — а то је у први мах доста. И о једној и о другој слици хоћу мало да вам приповедам.

Кад је лађа свирнула, а послужитељ викнуо: „Ломпаланка!"…. мене прође нека језа. А и дан је био некако мочаран, па хладан. Боже, у какве ћу сад руптуре да уђем! Погледам, а оно на брегу [1]) неко-

---

[1]) «Брег» по правоме значењу је оно, што нам каже реч: «обала.»

«Морава је плахохита
„Синоћ момка занијела,
«А јутрос га на *брег* баца.»
(Нар. песма.)

«Брег» како се обично разуме, каже се по правилу: „брдо."

лико кривих дашчара, па одмах брдашце, а иза брдашца неки торањ. То је све. Шта је било даље — унутра, то сам могао видети на лицима агенцијских и царинских чиновника, који су неку брижну равнодушност показивали. Од прилике тако су ми изгледали и остали, који се ту на скели налажаху, па тако је, наравно, морао изгледати град и друштвени живот у том граду.

Лађа оде, а мене остави да гледам за њом. Знам да сам оставио боље, а идем у лошије. „Варда!”.... викнуше неки људи, и ја се склоним, макар што им нисам разумео језика. „Варда“ значило је да иду носачи с товарима, и да им се ваља склонити. На послетку, кад нико не хте да мене умоли за пртљаг да ми га понесе — а то, знате, није онда још било у нарави људма — окренем се, па умолим ја. Подесим на Циганина, и он ми молбу с места уважи. Прођем чатрљу, на којој је писало: „Агенција првога ц. к. повлашћ. паробр. друштва“, па одмах уз брдо. Мислио сам да ће ту требати добро поћи, док се до вароши стигне, кад ал’ оно одмах ту, једва што сам се испужао горе, пођох већ и да силазим у град. Најпре је дошао онај торањ, па онда лево улица. Торањ је остао од Турака, сграђен од камена, озго са часовником; покривен је даскама, а даске покривене лимом (тенећком) од лиманих каната за гас, које из Батума са Црног Мора долазе. Торањ је зато и подигнут — због часовника, јер Турци увек много полажу на тачно време. Наравно, треба се молити богу, треба са мунарета викати на дан два-три пут:

у подне, на акшам и јацију, па за све то ваљало је имати градски (варошки) часовник, да се мудре хоџе о правом времену не би двоумили.

А улица, она вам је била најлепша. До душе, није још имала никакво име, али је тек била улица. Петнаест корачаји — то вам је доста да пред собом видите, а после је требало лево или десно савити; пет или шест корачаји, па вам је већ требало да прескочите или какву брљугу од чесменске воде, која је тумарала по улици сама, или какву хрпу папучавра и старих кондура, или, најпосле, још нешто грђе, што је ширило неку особиту воњу. Сад лево, сад десно, па улица тесна, да вам изгледа, као да не улазите у град, већ у неки вашар. Никако вам се не дâ да схватите, куд и камо идете.

Лево и десно пусто. Било турско, а сад напуштено. Види се да су били дућани, све један до другог. Сад је све то затворено. Прашњави ћепенци спустили се као трепавице у мртваца. Куд год погледате, све то чудно овештало, да су и црви од глади морали полипсати. А треба да знате, да је све то саграђено од брвна, дасака и блата.

Једва један пут изиђох из овога мртвила, а дотле сам морао заобићи управо сав онај чудни дар-мар од кућа, где су живели заостали Турци. Куће су махом све саграђене унутра, у дворишту. С поља су или дућани или јахари, или шупе.

Сад улазим у „чаршију“, где су трговали хришћани. Она је већ живља, а и шира. Живља је зато, што бар видим по којега живог човека, где на прагу

дућана седи, па тупо гледа по свету, а шира је зато, што је шира. Иначе је без ларме и галаме, без мувања и гурања. А да је увек тако, могао сам познати по оном псу, који се сад средином улице шваћи, али тако спокојно, чорбаџијски, као да плаћа калдрмину. У живљој вароши је и пас окретнији — да га ко не нагази, или ногом не отури, — али овде је све мртво, па и он увек с пола ока спава.

Чим сам се указао, почеше ме људи радознало мерити. „Европљанин!...“ то је код њих донде било нешто са свим ретко. Стали па ме посматрају. Приђем једному, који ми је најпаметнији изгледао, и запитам га лепо српски: „где је овде гостионица?“ Он ми показа руком преко пута: „јала там.“ „Там“ знам шта му је, али шта му је то „јала?“ [1])

* * *

О ускршњим постовима хтео сам вам лепо умрети од глади. „Боб, фасуљ — боб, фасуљ“, док им нисам ухватио да је то једно исто.

Ту тако око Ускрса и схватио сам први пут шта ће то рећи: град Лом-паланка. Све донде нисам могао себи прави појам о њему саставити, а тако исто и о његовим становницима. Трговина је била мртва, да сам се чудио, од куда толике дућанџије живе. Прóдња (комуникација) с околином била је такође мала, а сâм град мали и незнатан. Куће од пајенте,

---

[1]) «Јала» од грчкога «ела», а овде је употребљено у смислу речи: «ето», «ено«,

старе и овештале; улице криве, јадне и жалосне; становници суморно равнодушни; свугде тишина; оздо врела калдрма, озго тихо врело сунце, — то је све. Тек вечером и јутром могао сам видети мало живљега живота, а то је отуд, што онда трговци излазе пред крчмице на „теферич“, па „шећер пију и ракију пију“, и што се у то време виђаху три четири руска официра и неколико руских војника, који су обдан увек били негде на пољу.

Начелник овом граду и околини беше неки руски гардијски капетан, с академским одличјем — једина противуборна појава свему што сам овде видео и чуо. То вам је био човек потпуно образован. Строг до немилосрђа, увек је умео да буде доследан и праведан. Његово тихо, озбиљно лице уливало је страхопоштовање у сваког човека. Управо рећи, то је био човек мудар, крт као закон, свеж као сваки син рата.

Шта су о њему становници мислили, ја не знам, али су многи, и то од првих чорбаџија, извукли фуру. То је управо била прва капара нове руско-јевропске цивилизације. Рекне им он н. пр.: „Од данас свакога дана пре зоре да се чисте улице“, а чорбаџије, особито они, који су му се већ догладили, — помисле, да се то не тиче њих, већ само „фукаре.“ Они су тако навикли у турско време, па су држали, да се наређења власти увек тичу само сиротиње („фукаре“). Јест, али Нечајев не зна за шалу и пријатељство. Дозове он њих, па без церемоније — оглоби. — После н. пр. нареди, да се из дворишта изнесе смет, који се ту накупио бог вас пита од кога упо-

којеног султана. Опет чорбаџије мисле, да могу ког преварити: мало изнесу, мало затрпају, а мало оставе „за после“. Опет њих Нечајев на среду, али не сад као пре; повали он њих сад, па удари 25 in puncto. На послетку ухватише грађани такав страх, да су све на прстима поред њега пролазили. Теменима, разуме се, није било краја. Скину они њему „качуру“ (шубару) још пре 15 корачаји, стану, па се тако дубоко поклоне, исправе и опет поклоне, да је изгледало да метанишу. А очима су превртали све од муке, као да су хтели рећи: та гле како ти се пренемажемо, па нас други пут не дирај, ако бога знаш!

Нечајев је то све опазио, и не беше му са свим право, али није знао, како да се помогне. Ако им попусти, неваљали су; мисле, да се наређења власти њих не тичу. Ако их пак човек не притегне, а они ударе у другу крајност, па све метанишу. На послетку боље је и то, но размаженост.

Ну то није било све, што је овај драги Нечајев чинио. Истера он целу околину, па држ’, гради царске друмове. И ако је нешто налик од Турака било заостало, њему то не беше то доста, он ипак истериваше људе на посао.

Хтео је да има беспрекорне друмове, и то је похвале вредно. Добри друмови, разуме се, доносе собом лакши и већи саобраћај, а с тим отварају очи и самом граду Ломпаланци.

Па ни то му још не беше довољно. Осване какав лепи дан, а Нечајев ће неком у кућу: здравствуј! Сирома чича претрне од страха: шта ће му ова горопад

руска у кућу! Али се горопад много не кани. Разгледа још једном кућу и место (плац), па ће му рећи: „Ово више није твоје. Твоја је кућа од сад она Махмуд Илдиш-аге, што је побегао. Добићеш 300 гроша на поправку, и данас да се иселиш.“ Никоме није дао гору кућу, но што је узео, а што му само 300 гроша даје на поправку, то је зато, што никакве поправке и нема. То је управо приде, на рачун сељења и кречења. Како видите, врло одличан поступак.

Сутра дан стали неки Цигани пред кућом па свирају у зурле. Док ови свирају, други се попели па руше. Неки добацују ћерамиду, други развалују греде, трећи ваде прозоре и врата, — граја, свирка, певање, ларма, као напаст бесног непријатеља, који хоће да обележи траг рушевинама. И до у вече слистише ови Фараонови синови сву кућу. Трећи дан копају се већ темељи, и довозе се „тугле“ (опеке, цигље); ту ће да се зида школа.

Не прође дан два, а Нечајев пронашао нешто друго. Нареди он целом једном кварту да се исели у други, па онда пајури Цигане, па им удари једну дугу мотку с малим знаком овде, а другу тамо на оном брдашцу, које је код Дунава, па онда заповеди, да се у том правцу руши све. А, ово је био величанствен призор — пола града (вароши) се руши. Попели се Цигани по крововима као чавке, пет шест циганских музика стоје са стране, па свирају, а горе све пршти од удараца. Дигла се прашина као облак. И за непуних седам дана отворила се лепа, права, улица, лево и десно утарабљена, да вам срце заигра.

Сад већ не морате обилазити пола града, док дођете до Дунава, или од Дунава у чаршију. А пошто је било још довољно места, то направи и једну грдно велику башту (парк), па још намести и једнога сталног градинара — Чеха. Где је овога нашао — бог би га свети знао. Колико је вештина наћи, толико је и чудо од ових Чеха, што одмах изникну, како на њих човек помисли.

После измудри Нечајев да треба просећи и оно брдо. Баш у њега упире нова улица и затвара изглед на Дунав. Ну како за прошасте, тако и за ове радове треба новаца. Од куда да узме? Пореза није разрезана, газде и њихова имања непописани; нити каквог закона, нити какве апелате; што Нечајев каже, то је закон и светиња. И Нечајев каже овако: „Ти В'лчо, да ми донесеш одмах 50 мецедија белих, ти Пунчо 30, ти Герго 120, ти Петко 60, ти Атешкапклија 100", — па ту нема изговора. Мора донети, ма изорао.

Пунча или Петко хоће да се моле, па искриве главе: „молимо ти се, господине, немамо", а Нечајев као оракул: „ти Пунчо 60, а ти Петко 80". Они се опет почну молити, а он њима опет: ти Пунчо 80, а ти Петко 100. Пунчо и Петко мисле да је Нечајев луд, па тера ћеф, а Нечајев њима трећи пут udari 25, па опет иште паре. Просто, нашли се људи у чуду!

И тако је Нечајев у својој каси имао увек новаца.

Цигани су добивали обдан хлеба, а у вече надницу. Свирали су им у зурле, свирали вас дуги дан, као на свадби.

То вам је био већ такав човек, тај Нечајев, да није хтео веровати, да се без свирке може весело радити. Не прође 20 дана, и брег просечен. Чисто вам је мило проћи се од Дунава у град, и из града обратно. Права благодет. Ни налик на пређашњу Ломпаланку! Што се пређе заобилазило, по брегу пентрало, мучило и проклињало, све је то сад као руком однесено, и човек и товари пролазе рахатно с једнога краја града на други, и по најкраћој правој линији.

Још је нешто Ломпаланци требало, а то су гостионице. Путник дође, а нема где љуцки да одседне и љуцки да се одмори. Нечајев је и то добро уочио, зато се побрине, да и том нађе лека. Нађе вам он какву пространу напуштену турску кућу, па одмах позове дунђере на веће. Дунђери као дунђери, одмах јој нађу ману, а Нечајев им и ту да за право, и саветовање престаје. Сутра већ се око куће живо ради. Тако исто он набави столова, столица, кревета, постеља, посуђа и све што једној добро уређеној гостионици треба, па онда потражи где на страни каквога вредног сиромашног гостионичара. Случајно избор паде на једнога нашег добросрећника, Србина „из прека“, и он се ту лепо одомаћи. Ушао је у пуну кућу, а кирија ништавна, већ грешно ништавна; при том неограничено благовољење господина начелника, који му је свугде и у свачем ишао на руку, и онда, како да се не помогне?

А г. начелник је био и прозорљив човек, коме није требало све казивати. Знао је он да овај сиро-

маштак за обрт у радњи ваља да има и готовога новца, па да би му колико толико помогао, он му од грађанâ сам набави вина, а из Видина набави пива. После позове своје официре и грађане на „вечеринку“ (поседак), па дође и сам. Три четири овака весеља и наш добросрећник кад силази у подрум по пиће, а он скаче од радости као комедијаш.

За непуну годину дана и Ломпаланка се уврсти у ред јевропских градова. Грађанима је истина пресело, али град је неоспорно добио. Не наврши се ни пуна друга година, и од Нечајевљеве школе постаде реална гимназија са седам разреда, а град се насели мноштвом интелигентних дошљака, Бугара из Румуније, Јевреја, Румуна и Срба. Преко Ломпаланке отвори се прóдња за Софију, и од сада поче град нагло, врло нагло да цвета. За ово 10—11 година, од како се Бугарска створила, Ломпаланка је добила са свим други, светски, изглед. Штета само, што сад нагло пропада, а то је због железнице Београд-Ниш-Софија. Што је до сада ишло преко Коца-Балкана, сад ће преко Пирота и Ниша на Београд. А то је управо Ломпаланку и подигло — Софија. Највећа заслуга пак припада оном Русу, Нечајеву. — —

Како да назовем онај живот народни пре и непосредно одмах после ослобођења? Научар би рекао: вегетирање, а ја бих рекао: прокопсавање. Представите једну устајалу бару негде у неком шевару, или неки запарложени врт, пун чкаља и кржавих бедних жбунова, ето то је био живот овога народа. Савршено никаквих животних струја или таласића ни-

сте могли приметити. Све се је то устајало, све ограничило оградом куће и дворишта. Што је ту је, а даље нисте могли видети ништа, до тупе, бојажљиве погледе, неповерљивост и себичњаштво. Ово је било право ропство, урођено и у крви и у нарави, према чему је сличан живот и најнеобразованијих пустињских народа Америке и Африке. Не само што нисте с њима пристали ни да седите, ни да говорите, но вас још и не трпе, мислећи и бојећи се, да немате скривених намера. Чим сте с њим дошли у додир, а он већ смишља како да вам доскочи, и док сте ви блажена срца, он вам у један пут подмеће ногу, и ви се чудите и гнушате. Али такав је морао постати, — Турци су га на то привикли! Овакав карактер био им је као предохрањива мера у саобраћају с Турцима нижега реда, да их ови не би обманули и оштетили. Бољи би Турци показивали на тај прљави карактер прстом, и тим би правдали своје презриво и не одвећ одлично отуривање. Док су их ови презирали све дубље и дубље, они се су све више у пренемагању и подмуклости усавршавали.

Сад су дошли ослободиоци. Мислило би се, да су их грађани дочекивали као спасиоце. Не, ослободиоци су имали улицу, и ту су се могли ширити до миле воље, али кућевни прагови беху им за свагда затворени. Изгледало је, као да су ослободиоци избачени са свим на улицу. То је „братушкама“ било мало тешко. Бити туђинац тамо, куда носиш слободу! Како вече, а они са псима на улицу. Грађани се затворили, па грицкају и пијуцкају, а за ослободиоце

који су на улици, па се луњају, ни мукајет. Шта више нису хтели официрима дати ни квартире, док их ови нису научили да буду мало учтивији и гостољубивији. — Она тешка успаваност, она неповерљивост, била је као терет полету новога живота. Макар што Руси за њихово унапређење предузимали, грађани седеше с миром, као да их се ни мало не тиче, и посматраху тупим неповерљивим погледима. Ни један не прође ближе, бар до пола пута на сусрет, а о том, да и сами што прегну и припомогну, не буди ни речи. Зато је Нечајев и морао онако безобзирно с њима да поступа. Ми смо га видели, да је изваћао што је хтео.

Али њему не беше ни то доста. На што је градска башта, на што школа, кафана, друм и просечена улица, кад су људи зазорни, пудљиви, непредузимљиви, учмали. Реши се, дакле, да им улије други, окретнији и искренији живот. Да је хтео педагошки, могао би се дуго мучити, и дуго би морао чекати, док би се ова устајала бара сама од себе кренула и заталасала. Зато смисли нешто са свим особито. Детету, које неће да окуси, силом се намажу уста, па кад осети сласт, оно после и само тражи. Не иде, дакле, друкчије, већ да приређује забаве, и то понајвећма за сад под ведрим небом, пошто тако великих јавних локала у граду није било. Ово је био најблагодетнији пут за достигнуће циља. Ништа није подесније да крене устајалу бару живота, до заједничке забаве и весеља. Нечајев је био на врло добром путу, и очекивао је велике успехе. Ту је доводио музике, приређивао лутрије за благотворне смерове, ту

је било томбола и разних других игара, ту су о древетима висили разнобојни лампиони, ту је било бугарских, руских и румунских тробојака, — све је ту било што је вредна рука могла да припреми, јер прва забава ваљала је да испадне што сјајније. Вече је било изванредно пријатно, фењери горијаху о древетима некако мађионички, музика свираше, Нечајев с породицом и неколико официра седи и чека, сад ће цео град да се слегне овде, кад, ал' од 800 позватих грађана — ни један.

Тако се свршило то свечано весеље. Можете представити разочарање, које је овај строги деспот у овај мах осетио. Али ни једна му се црта на лицу није померила. Примио је све хладно и спокојно.

Сутра дан позове драги Нечајев све њих преда се. Без много заврзлама он њима поручи, да кроз један час донесу сваки по 25 рубаља. То је казнига, што нису дошли на весеље. Ни једном није опростио, а многи, који су много пробали, опробали су и клупу и штап. И други пут били су ови драги грађани већ много паметнији. Још нигде вечери, а они са свом домаћом тевабијом у башти. Сели па чекају, као деца на клупи, кад очекују учитеља. Види им се на лицу, да грдну муку муче. Ко би вам сад ту вазда описивао, какво је било то весеље на силу бога? Представите га сами, а ја ћу да додам, да је тим начином збиља ушао неки други живот у људе, и да је данас, после 10 година, несравњено друкчије.

Важно је још рећи, да у свем овом куту, овамо од Чибарпаланке (на утоку реке Чибра) па око Бер-

ковца до српске границе, дакле заједно с Видином и видинским округом, Ломом и ломским округом, Берковицом и берковачким округом, — народ није знао ни у пола бугарски да говори. То је факт, који су у своје време признавали и Бугари. Отуда подсмевка источних правих Бугара, да су ово овамо Шоповци (Sapeï). Трновчанин је говорио са свим друкчије, а Ломљанин, Видинлија и остали са свим опет друкчије, тако, да, колико је било разлике између језика овог и трновског, толико а и мање је било између њега и српскога језика с друге стране. Шта више овде се предавало по школама, како да пишу без ъ, ь, ю, я, и т. д. Али то не траја дуго. Поникоше школе као печурке, дотераше ак-Бугаре из Варне, Силистрије, Габрова и осталих источних места, и почеше требити србизам свима срествима. Докле су дотерали можете представити из тога, што је један председник суда једном сељаку из села Браћеваца, који су махом још и данас овејани Срби, рекао да не говори тим „псећим" језиком. Други један — Влах — који је само рекао у суду: „Ну шћју србјеште", издржа целу грмљавину од председника, који је у том видео велику увреду, што Власи још једнако бугарски језик подводе под „Србјеште". Ово је Бугарија, викао је он, Бугарија, Бугарија! А Влах се наравно нашао у чуду, па претрнуо.

Сад је, разуме се, већ друкчије.

*

„Тридесет и шест рубаља сребрних" — рече ми један кочијаш, али не мичући се с каруца, у којима

је дремао, кад сам га за цену до Софије упитао. Тридесет и шест рубаља!... та прође ме Софија, као да никада за њу нисам ни чуо.

Али тако је онда било скупо. А бога ми није ни лако било с каруцама прећи преко Коџа-Балкана. Ја наравно нисам могао ни појмити, с каквим је тешкоћама, у оно време, прелаз преко Балкана био скопчан. Кад сам доцније видео, запрепастио сам се. Та једва је и пешке било могуће, ја како су јадници с кочијама прелазили? Од подножја до врха мораху најмљивати волове. Волови су извлачили, а путници су ишли пешке. Сад је просечен и извијен други и много бољи пут, али стари пут био је право чудовиште. Чудим се како су и сами волови могли кола извући на врх.

Није било одмах, али један пут сам се опет кренуо пут Софији преко Коџа Балкана. До Берковца сам путовао дан и по. Noћио сам у прњавору Кутловици, који се од три године на овамо охоло назива „град Кутловица.“ То му сад пише и у општинском печату, и ја му нисам ни мало завидео. По путу је истина било крчмица, али у њима нисте често могли наћи ни црна лука, ни хлеба. Ракије, оне смрдљиве недопечене ракије, и неког киселог вина, могли сте имати у изобиљу. Иштете сира — нема, јаја — нема, млека — нема, хлеба — нема; лепо нема, па још стао па вас гледа. Не знате шта ћете с њим. „Дај коњма сена“, па кад се коњи мало понахране и поодморе, седнемо, па хајд даље. Кад нађемо негде јаја и хлеба, наместимо се, па ручамо. После ручка обично

полежим, али не на каквој постељи.... бог да и вас сачува.... већ на чистим голим даскама, на доксату, па одгурнем од себе и ону асуру, што се ту нашла. Ви већ знате зашто! Ко није пажљив, тешко си га њему. Има ту нека балканска сорта паразитâ, која никако не прави разлике од вас и домородаца.

Путујете час, час и по, и већ сте на једном осредњем висоравњу, који траје чак до Кутловице. Најпре пређете реку Лом, одмах иза вароши Лом-паланке, тако рећи на крају, па онда Ћибрицу, па онда Огосту. Свугде лепи велики мостови, али најлепши је на реци Лому. Ово је прави вештачки мост, што се тиче мајсторије у дрвеном постројавању.

Висоравањ је и плодан, а и добро обрађен. У недоглед лелуја класје и прелива у сиву седефску боју. Небо наравно мора да буде ведро, а ветар љупко да ћарлија, јер то је неопходно, кад се што приповеда. Дан заиста беше леп, иначе не бих путовао. У Церовини, сеоцу крај реке Ћибрице, хтедосмо ручати. Село ту, а крчмар нема хлеба, нема јаја, нема млека, нема сира, ничега нема. Да би ми колико толико ублажио глад, стао па ми прича, како је пре пет дана имао печена меса. Да бог ме, ко је мени крив што нисам дошао пре пет дана, већ данас. — „Иди у село, па нађи шта било: млека, јаја, сира, шта било.“ — Ајак, изговара се. — „Море, иди потражи.“ — „Ама куда, џанум, да тражим?“ На послетку ја руски: „Сукин син, пошол!“..., а он кад чу руски, погледа ме још један пут, да га ја не лажем, па трч’ у келнерај, па капу, па беж’.... Не прође много,

а он се тако љубазно из далека смеје, као да није ништа било. Донесе нам јаја и сира, а млека не, јер је већ подне.

Ручах и добро ручах. Гладан, па како не бих јео? Платим, па хајд. Врр — иду кола преко Ћибричког моста, па онда у лево, па онда горе. После пет минути опет висораван.

У опште ове су крчмице неке јадне руптуре украј пута, више ту путника да наједе, но да му даду какво опоравлење. Крчмари су већином Цинцари, али тако учмали, да вам изгледају као теоци кад преко отаве гледе. Никаквих законских наређења нема, која би их што год бар у ред дотерала. Крчму граде где хоће, држе је како хоће, крчме шта хоће, раде на послетку како хоће — просто, слободни синови природе. Само кад чују руски, па онако срдито, — а они се ушврћкају, па чине што могу. Данас ни тога нема. Сад псујте ако хоћете и енглески, он седне за келнерај, па вас спокојно гледа. Неће ни да се свађа с вама!

У Кутловици је већ друкчије. Стиже се обично пред вече, око 6 сати. У осталом какав је хат, такав и сат. Неко пређе више, неко мање, а ја сам стигао, као што рекох, у шест сати. Ту већ има и „хотела“, — јер тако тамо своје руптуре зову. Али и јесу различни од оних по путу. Доле је циглом тлепсано, а над циглом навело се неколико столова, чисто би рекао: метанишу. Ту имате и по неку „европску“ столицу од 8 гроша, и по неку углађенију клупу. „Хотелијер“ је Цинцарин, обично пун и мастан.

О како су то добри људи! Још му ништа ни попили нисте, а он већ каже: хвала, добро дошли. Ужурба се око ваших кола тако, да вам је мило да га гледате. „Хеј Тодорчо ћорчо, хеј Јорданчо бе! де скоро, де распрегните коње, де носите пртљаг, знаш, у нумеро 5, де скоро, ха де!“ Па онда се окрене мени, па опет: „Добро дошли, заповедајте, изvол'те унутра, шта желите, седите, да ли би што пили, јесте ли гладни, имам печења, ху....“ и ту дуне у прсте, е не можете га се отрести.

Одем у нумеро 5. Доле изривена земља, прозор излепљен, врата са шипом па распукнута, праг одбијен, а унутра два кревета. Између њих има само толико простора, колико да у прочељу стане један мали сто. И он би од великих јада пао, да га лево и десно не подупиру кревети. А постеља, а угрудвани покривач, е то би требало да вам насликам. Ви већ знате како изгледају. Прегледам ту своју собу Бр. 5; па се онда присетим да ту нешто јако заудара. Мошус није, а шта ће друго бити, не знам. Срећом, кад сам преко слободних степеница из собе силазио, погледам лево и видим једна грдно велика врата, а кроз врата опазим унутра где коњи машу репом. То је, дакле, био први спрат, и одатле је она воња, што никако неће да наличи на мошус.

Кутловица је градац, мали, спокојан. Нити он што тражи, нити му цивилизација што даје. Скромност је његова велика. Њега држи Лом, Берковац и околна села, а живи мало бољим животом зато, што је околина плодна, а градац на средокраћи, па још

на главном друму. Зато он и има своје „хотеле" — четири на броју. Али има и цркву, има и своја два попа, који се по улицама непрестано мудре, има и своје „околијско управленије", неколико жандара, и једно два писара. Школа је наравно ту, а учитељ тако мудар, да му то можете прочитати на намргођену челу. Он обично иде полако, и кад је с попом, обојица смрде на комовицу.

У главном Кутловица чини на путника веома пријатан утисак. Главна улица, куд пролази друм, одвећ је широка, људи живљи и отворенији. Споредне су улице — још у будућности. Равница у недоглед зелена. Седите пред крчмом, а пред вама се само лелуја. Ту и тамо по нека дубрава, мало мрачна, а мало и немирна. Оно лишће на брестовима све врпољи. — Само је ноћ ту тешка, до бога тешка. Ви бисте морали бити мртви уморни, да у оним креветима спавате. Које нечистоћа, а које и она воња нису ми дали лепо до беле зоре мира.

Још нигде освитка, а ја као вештац силазим са степеница. Силазим, али тако полако, као да се крадем. У ствари је зато, да се не стропоштам доле. Све је то тако чудно било овештало, да је испод стопала стењало.

Пробудим кочијаша и кажем му да нахрани коње што пре, да их напоји, па да се крећемо. Ја га будим, а он се врпољи; ја га будим, а он се на другу страну преврне; на послетку је морао попустити и устати. После два сата већ смо били пут Берковца.

Мало даље од Кутловице прелазимо реку Огосту. Довде смо путовали, као што рекох, већином по висо-

равњу, пужајући се после дугих застојака на овај или онај брежуљак. Управ' непрестано се ишло на више, али то је било тако поступно, да ништа нисмо опажали. Од Огосте пак почиње земљиште приметније и чешће да се диже, али је ипак за путовање лако и пријатно. Све и овде, као и довде: оне исте крчмице, они исти Цинцари. Разлика је само у том, што овде налазите чешће хлада, а местимице и мале испрекидане алеје од високих древета. Овде је и сам предео много дубрављији но дотле.

Све што сам на овом путу приметио, што је вредно забележити, јесу особита нека врста трговаца, који јако опомињу на старовремене караване из бела света за у бели свет. И то су трговци, који имају особитих рачуна, особитих шпекулација, и особитих потреба за живот. То су они, који продају сељачко сукно и абу. И једно и друго ради се тамо негде у Сливену, негде около Габрова, и на више места у Тракији. А раде и по неки женски манастири. Сукно је бело, аба је црна. Тако вам они — а обично су двојица — натоваре два три коња, па се у име бога крену у свет, од села до села. Коме шта треба и колико треба продаду, па хајд даље. Тако обиђу они пола Бугарије, догод своју робу не распродаду, па се онда крену у вилајет. Сељак дакле нема да купи кад хоће, по кад му трговац дође. А трговац је као и он. Исте чакшире од белог сукна, исти јелек, исти бели гуњ. Има те робе, истина, и по варошима, али је сељак радије купује од ових каравана, јер му много јевтиније долази.

Велико је стрпљење у овиx трговаца, мучан је и горак хлебац, који заслужују. Пече га звезда вас дуги дан, а он поред коња полако тапка, па га час псује, час се с њим разговара. Па како је мучно сељаку продати. Спопада га зној као грашак, док се свима наодговори, док неком нешто натури. Кад је већ све готово, и тек да рече „боже помози“, а сељак излази с правом бојом на среду: или нема пара ич-никако, или нема све, па да га причека. Муке су то, рекох ја вама.

Друга врста путничких трговаца су они, који носе ћилимове. Ћилими се обично раде у Ћипоровцима, месту некад на гласу, а сад селу од врло мале важности. Ћипоровачки ћилими једини су, који не даду да се то место са свим заборави.

Г. Јиречек пронашао је, да су из тог места и неки аустро-угарски великодостојници, као што је на пример данашњи гроф Пејачевић. Некад у Ћипоровцима беху и велики рудокопи, и живљаху Саси.

Највише крстаре ови трговци по западној половини Бугарије, обично с три или четири ћилима. А ови су лепи, после пиротских најлепши ћилими на Балкану. Ћипоровац је бачен између Берковца, Кутловице и Белограчика, а српској граници врло близу.

Око 11 сати пре подне били смо у Берковцу. Могли смо стићи и у Клисуру, па опет да не изгладнимо много, али берковачки се Цинцари умедоше досетити, да преки пут пресеку дубоким ровом. Знате, ту главни друм изгледа на шепут. Прво води десно у Берковац, па онда излази лево пут Клисури. А онај

пут, који је пречи, пресеца тај шепут на ¹|₄ часа испред Берковца, излази опет на друм, и ви сте за читава два часа пре у Клисури, но иначе. Два часа зато, што се у Берковцу колико толико морате забавити.

Берковац је испод самога Балкана, овде „берковачки Балкан“ прозватога. Милина вас је погледати оне величанствене, местимице снежне врхове. Кад је тихо, запара је, јер је ода свију страна град затворен. С једне је стране шта више го наги камењар, и то одмах вама иза леђа тако, да запару још и удвојава. Али од времена на време пирнуће отуд с гора, и вама чисто свапе. И нехотице погледате у планинске врхове.

Берковац је мали градац, са једва 4000 становника. Има своју власт и своје жандаре, једнога адвоката (истеранога писара), проту, неколико попова и неколико учитеља. Ово је управо нека велика печурка испод Балкана. Трговина му је са свим мала, па и то мало мора да дели с Кутловицом, а од части и самом Клисуром. Становници су до зла бога досадно — равнодушни, а по том ћете најбоље познати, какав друштвени живот овде влада. Све је учмало, па и човек и умље човеково. Некад је ту гарнизовао један батаљон, а сад ни тога нема. Касарна стоји пуста. Жалосно, врло жалосно изгледа, кад каква кућа опусти, али два пут жалосније, кад је негде на лепом месту, у сенци балканских врлети, па спреда се пружила лепа зелена пољана, а с куће скинути и прозори и врата, па зјапи. Чисто као да нека хладна мемла избија из оних мрачних соба.

Најславнија је калдрма. Тешко и мртвима, који се преко ње превезу, а камо ли живима. Само тврдоглавост моја натерала ме је, да се до крчме не скинем с кола, иначе сам ахао и охао на сваком кораку. Старовремени изглед калдрме одржао се овде у потпуној првобитности. Обично у римска времена градили су калдрме од великих груменова камена, па тако је и овде, тако је и на целом истоку. Карактеристично је, што је свугде оток средином, па то је негде тако наопако изведено, да на поледици људи вратове ломе. Ја сам то видео у Враци, у сред зиме, и добро сам још прошао.

По свему, Берковац може имати вредности само за оне, који би хтели да буду ближе старом животу народа. И по зградама, и по улицама, као што видесмо, и по калдрми, па најпосле и по самом виду друштвеног живота, он је већ близу антици.

Куће су већином од чатме, набацане као вилама, без реда и плана. Неколико дирека, нешто прућа, па онда блата, и кућа је готова. Прозоре обично излепе артијом. Излепе, до душе, али како? То ви мудри западњаци не знате. Да је све од артије, не би видео ништа, зато се помаже другим начином. Нађе негде на сметишту комађе стакла, па то брижљиво сакупи, па кући. Скупио је н. пр. 10 парчета, које веће, које мање; сад процепи артију на десет места и прилепи стакло. Ето видите; сад има и прозора и светлости. Ко ће као он! — Још једна је карактеристика код тих људи важна: то су криви столови и покварене браве. Право да вам кажем, ја још нигде ни-

сам нашао сто, као што ваља, и браву читаву и наместену како треба. Столове им праве дунђери теслом и чустером. Како се плаћа, онако се и ради. Код дунђера је све равно, преко чега не можете сломити врат. А кад човек може стајати на две ноге, зашто не би сто могао на четири? Дај један јексер одовуд, дај други одонуд, „клавај“ овде, „клавај“ тамо и „краката“ су готова. Сад га наместе пред крчму, наслоне се који на ћепенак, који на рагастов, који на зид, запале по цигару, па ће га ваздан гледати. И бог их заборави! Није шала, то је нов сто! Сутра дан, а он у куковима већ рамље, то ником ништа не смета. Док не рамље, не добива еснафско право.

А брава? — Донесе је кући, па почне у рукама да је обрће и да је загледа. После је принесе вратима, па прислони и нешто мери. После је опет загледа, обрће и као врти главом. Кад је он „вртео“ те „немске машине“, те сад да зна? Најзад се опет нечему довије. Прикује вам он браву на рагастов, а на врата удари онај двојни шип, и „немски је марифетлук“ пронађен. Притисне левом руком на кључаницу, а десном руком повуче или гурне врата, и врата као врата, попусте сили и отворе се. Сад погледа лево и десно у децу, после у жену, која је од чуда избуљила очи, па се само угодно насмеје. А ови ће му сложно одговорити једним дугачким: а! — Све је сад готово.

Други је паметнији. Место да прикује браву на рагастов, он је обрне наопако, с кључаницом доле, и ствар је опет у реду. А трећи је најпаметнији.

Заковао је браву форме ради, па се затвара шипом! А знате ли зашто је све то тако? Зато, што мудраци овде никада не разликују браву за десну или за леву руку, а трговац им опет то неће да каже, јер док би отишли кући да виде, предомислили би се, и тако би изгубио муштерију. Дај, продај, па нек трља главу.

Трговина је у овој заборављеној вароши одвећ слаба. Берковац једва да има 12—15 села, од којих живи, па и то, као што рекох, мора братски с Кутловицом да подели. Па шта овом сељаку треба? Овдашњи сељак је одвише штедљив. За своју израну он годишње не потроши ни 300 гроша. У обичне дане храни се качамаком, а у празничне погачом, млеком, сиром, копривом, луком и т. д. У одвећ благе дане заклаће јал' кокошку, јал' прасе, јали јагње, и то већ мора да је од имућнијих људи. Кокошку ће обично хранити 4—5 недеља пред празник, и обично ће знати пола села, да ће чорбаџи Јончо о празнику клати кокошку, и знаће баш коју. Тако је то значајна појава. — За одело сељаку такође из чаршије ништа не треба.

У свачему је умерен и врло је радан. У кући нећете му наћи ничега, што није одвећ потребно. Па и то не сме да буде са свим баш ново, јер му вређа оно чуство штедљивости, које се ужасава кад види нешто ново. Јер за то или је плаћено, или треба платити, па то вређа не једно, но сва чуства штедљива човека. Било ма шта, само ако је ново, па много дречи, он ће како му драго „доправити," овде узицом стегнути, тамо нешто старо приковати и онака-

зити. Уђете му у кућу, а он осим једнога котла, два три земљана чанка, две три дрвене ложице, неколико начетих вргова за захитање воде, неколико венаца „чушака“ (паприка), и једно две „черге“ (поњаве), које обично стоје ваљане у неком прљавом закутку, нема више ништа. То му је сав кућевни намештај — сва потреба за људски живот. Остало, што му је за рад, већином је направио сам — и тако она бела пара, која му је у руке дошла, не види више бела света, мањ љуте невоље. Сад шта ће таком народу трговац да продаје? — — Ено трговца, па га погледајте. Сео на ћепенак, па, некако из главе гледа по празним улицама. Чисто дрема, чисто лута по памети, ни сам не зна шта тражи, шта мисли. Из тупих погледа вири му нека пустош душе, која се с пустољином око њега у часу одмах стапа и чудно слаже. Тако је овде легло и притисло друго небо, и сишао други свет, но што је овај око нас. Кад се заборавим а ја помислим, да сам савременик каквога Лазара кнеза Хребељановића, или каквога Шишмана Брзака, „цара всѣмъ Българомъ и Гръкомъ,“ — тако ми то антично, стародревно изгледа.

Залуду ћете се мучити да представите живот старих народа пре 7-800 година, узалуд ћете представљати, како је тада изгледало у саобраћају и међусобним дружевним и породичним одношајима — залуду, нећете моћи представити. Али дођите на дан два овамо, па ћете видети све, и вама ће бити мило.

Ништа мање већ древни живот, негде пун суровога поноса, негде пун ситога фарисејства, негде

пун подлости закорелих пржибаба, а негде опет пун тихе мудрости из народних пословица и гатака; тамо видите зачмалу божју прилику одвратности, која вечито дрема и, ваљда, снује, а овде живога Цинцарина с пуно потворства и прождрљивости; а што је најглавније, све то стоји изложено мирно као у музеју, и не претрпава у брзој наизменици једно друго, као у нашем западњачком животу.

Првобитност старих народа увек је скопчана с ништавним животним потребама, и ту западњак, научен да живи и да даје живети, не може никако да опстане. Пет или десет гроша пазара на дан за њега је врло мало, док је за урођеника то доста. Западњак такмачи (конкурише) умом, еснафом, дочеком, досетком и ласкавошћу, а овај својим ништавним потребама, које му допуштају, да се и малим задовољи. Зато „Европејац“ мора, што 'но реч, и да лаже и да маже, само да истера трошак, а урођеник се и не осврће кад муштерија уђе. Па опет ка овоме иде свет радије, но к ономе, који га одмах с врата почиње да затрпава врцањем и речима. То урођенику не иде у главу; он увек воли кад има спокојства, да сам промозга.

Овде свет чудновато пазари. Уђе, назове бога, па стане на сред дућана.

Трговац га отпоздрави, па гледа у своју цигару и не осврћући се на муштерију. Обично седи на ћепенку скрштених ногу. Муштерија стоји и гледа. Најзад ће, у зло доба, прићи: „А је ли, имаш ли, знаш оно.... о, како го викат.... знаш, оно што изгледа ев'

овако, гле!" — и ту му или покаже мустру, или покаже прстима, како изгледа то што он тражи. Трговац као са пола ока погледа, па каже: „имам," али се не миче с места. — „Па како продајеш"? — „Тако и тако" — „Па дајдер да видим" — „Ено тамо, иди домаши." — Лепо да вас мука ухвати, гледајући их како се капе. На послетку пазар се како тако сврши и трговац трпа 5—6 мангура у шкаф. Сад се опет намести, па продужи своје слатко дремање.

Оваког муштерију западњак тера на поље, а урођеник с њим пазари. Ми се странци обично таком трговцу *чудимо*, натресамо се и исмевамо га, јест, али на крају крајева он се смеје странцу. Док овај обично поред трговине остаје го и бос, па тако и оде, домородац се с оно мало дневна пазара све и даље тавори, тече кућу, „лојзе" (виноград) и њиве. Сва, дакле, утакмица састоји се у том, ко скученије може да живи, и онај, који се с мање потреба за живот задовољи, одржава мегдан, а други пада и ишчезава.

Ово је, што ишчезава, обично „Европејац." Зато он ретко где и може да угреје место. Он се чуди, не схваћа положај и криви судбину, „која га чак и у далеком свету гони," а не увиђа, да он са својим начином живота као трговац у овом првобитном народу не може опстати. Њега раздваја читав век од народа, ком хоће да продаје. Тамо опстаје само онај, који је у стању да сваку утакмицу избегне, а то је могућно само с онаком робом и онаким радњама,

које урођеник још не познаје и не ради. На прилику сад, пољопривредне машине, деликатесе, ситније индустрије и т. д., а то је опет могућно само у већим градовима, не у Берковцу. Берковац мора остати Берковац.

Оставимо га, нека чами, па се кренимо на пут — даље. Одавде већ својски улазимо у систем Коџа-Балкана (Старе Планине). Не прође час, и ви сте у селу Клисури — последњој штацији одовуд Балкана. И оно је на самом дну балканском. Има једну улицу, па и она је пуна крчама. Крчмари вас чекају као гладни скакавци. Једва чекају да им свратите и да оставите које десет пара. Има ту и од малине вина, — али то је све бајаги, као што је и сам крчмар — Цинцарин — бајаги човек. Чим се од Клисуре одмакнете, а ви приметите, да сте у неком брдском крилу. Лево крш — у небо, десно крш — у облаке, а пред вама највиши планински венац, 4640 париских стопа [1]) висок, мислите, да се прећи не може. И тако вам изгледа, као да путујете по неком крилу, па се пужате све више и више, и домичете све ближе и ближе некој глави, снегом као чалмом обавијеној.

Пут се вије као змија уза стрмене стране какве грдне провалије. Коњи једва вуку и празна, а толи пуна кола, зато се путници обично скидају, па иду пешке. Изгледа као неки грдни казан, — а доле шума, па мрачна и убава. Вода жубори, птице пе-

[1]) Једна париска стопа = 0·325 метара.

вају, а глас вам одјекује са свих страна, — помислите сад како вам је овде!

Четири часа пужате се до горе. Четири часа уживате страх и милину, умор и свежину. Доле топло, да капут преко рамена носите, а горе ледењави поветарац. Кад сте већ прошли пола пута, па се с руба друма наведете, да погледате од куда сте дошли, а вама се замагле очи. Шта мислите, шта видите? Нигде ни парчета дна, само зелену шуму, само врхове древета. И ви правце у те врхове гледате. А кад погледате тамо ка Клисури, а она вам изгледа ко неки план на артији.

Доле кочијаши певају, али их не видите; неки се путници одвојили лево, неки десно, по странпутицама, за које веле да су краће, па и они певају. Ви чујете живот, али га не видите. Он испод вас гамиже, али где сте ви? — — — ударате у небо!

И већ је време да облачите капут, — хладно је. И већ је време, да се ово пешачење сврши, јер вам се већ осушиле груди, па чисто вруђ дим пурњате. И тек после четири сата пешачења видећете пред собом неку голу узбрдицу као пропланак с неколико ретких древета, а поврх свега плаво небо. Пратилац ће вам рећи да је ту крај, и вама је мило. Али колико имаде још до *врха*? Управо толико, да вам са свим преседне.

Горе је већ тако зима, да се морате гурити. Снег, па местимице ископнео. Ако хоћете на пречац, морате газити блато. А пред вама је, знате, хан, чувени Петров Хан, па би се радо пожурили, макар

и блато газили. Лево и десно издижу се још заостаци оних коса брдских које су се с вама заједно пужале, а по њима су превучени као спратови — шта мислите? — шанчеви, да бију Србе. Знате, то је тако остало од српско-бугарског рата.

И ево нас једва један пут на Петровом Хану. Преко од самога хана има још две кућице, а мало даље у истом реду још једна жалосна крчма, и то је све. Има и телеграфска штација, и кантон за друмског кантоњера, све то на врху Балкана. Погледам, а пратилац ми прстом показује: „Видите ли тамо онај сиви млаз — то је Дунав.“ А ја стао, па се чудим, је ли то могућно? „Онамо је Ломпаланка, овамо Видин и Калафат“, — а ја гледам, па ништа не видим. Али мој пратилац познаје по извесним знацима, и ја противу тог нисам имао ништа.

Петров хан — чувен је у целој кнежевини Бугарској. Ко га није видео, и ко га неће видети! А чувен је због Коџа-Балкана, који вам душу на памук вади, док вам дозволи да се на тврдим клупама Петровога Хана спустите и одморите. Долазили одовуд, долазили одонуд, Петров Хан је штација, и ту ваља стати и спремити се за даљи пут. Коњи се хране и поје, путници се одмарају и поткрепљују, хладан поветарац повраћа уморену снагу, а добри крчмар — изврће кесе. Ето за то је Петров Хан славан. Нечистоћа, рђаво јело и пиће, нечист хлеб и мастан Цинцарин, — али, због тога га не можемо урачунати у особиту врсту, јер такве су све попутне крчме. Што га од осталих може одликовати то је, што је сази-

дан од тврдог материјала, што има неколико соба за путнике и у собама по два препотопска кревета, која вечито клацкају, с постељама сурим као земља, и свугде са по једним столом, који на све стране клања. Ваља га увек добро уза зид притеснити, да се не сруши. Последња карактеристика овога Петровог Хана је та, што изгледа с поља, где кола стају, па се и стока о зид чеше, много лепше и чистије, но унутра, где станују људи. Ја не знам зашто, — али тако је.

Од Петровога хана до Гинаца („Гинци") има два часа. Управо толико има да путујете по висоравњу овога балканскога врха, па онда опет силазите доле. „Гинци" су једини пролаз у целом систему берковачкога Балкана. До њега долазите доста добро. Нити има јаких узбрдица, нити јаких низбрдица, али кад дођете до Гинаца, па погледате доле, опет вам се замагле очи. Ништа мање већ корито — то вам се у један пут створи пред очима. Ви путујете по једној ивици корита, а друга је ивица према вама, а доле — доле је така коритаста зелена бездан, да вам њиве изгледају као парчета зелене артије! Али право корито! И сад почињете да се спуштате. Ту се и укоче точкови и притежу коњи, и опет се не може задржати, а да не јуре кола, као да су се помамила. Срећом понегде има завијутака, те се ту мало заустављају, иначе би све отишло без трага, правце доле у келнерај гиначке крчме, која је лепо одмах испред краја пута, на дну корита.

Само је дунавска страна овога Балкана обрасла шумом, а од Петровога Хана почиње го камењар. Гдегде и гдегде видећете по неки шушњар. Ретко где видећете и њиву, па и сама стада ретко се овде на пашу истерују. Има и великих провалија, али оне су тамо према српској граници.

„Гинци“ су село, али мало село. Весело је и добри су људи. Ту сам слушао једну народну песму, која о српско-бугарском рату говори. Сваки други или трећи став био је „проклетите Срби.“ А деца, одрасли и старци, па мисле, бог зна како су ти Срби „проклети“ људи! По свршетку песме говорило се шта је ко у рату починио: како је Србина лупио у главу, а он исплазио језик, како га је убио бајонетом, и т. д.

Врло ме је лепо расположила једна песма, коју су певале девојке: две на брду с ове стране корита, две с друге. То су била дозивања и одговори, налик по садржини нашој старој песми: „Ој страоре, страоре“. Али мелодија ове наше песме одликовала се од мелодије оне коју сам слушао, као каква талијанска опера од песме: „Пројох Левач, пројох Шумадију“.

И баш због те са свим природне, тако рећи, вештачке простоте, расположила ме је та песма. Слушао сам је и замишљао сам се у времену пре 10—12 стотина година. Овака оригинална простота мелодије, која је подражавала гласове из природе, који су се онде у сред Балкана могли чути, која је одјекивала и даље преко брда, — ганула би доиста свакога,

који за старине има ма каквих осећаја. Онда сам први пут жалио, што не знам ноте, па да одмах забележим.

Друго што сам овде приметио, била је женска ношња. Само један балкански гребен, и он је у ношњи тако раздвојио овај свет, да бисте мислили, овамо је један, онамо други народ.

Од Дунава до Балкана обично су у тринкесуљама („престиркама“) као Влахиње — једна с преда, друга са страг, — а овде већ имају сукмане од сукна.[1]) Докле код подунавака у свему преовлађује бела боја, овде преовлађује са свим црна. Сукмани су црни, по рубовима шарани белим шујташем (врпцама, гајтаном). И од Гинаца виђате ту ношњу чак до близу македонске границе. Па и сам говор им је у многом различан, али о том други пут.

У гиначкој крчми опорависмо се, понахранисмо коње, покуцкасмо око кола, попривезасмо којегде, седосмо, па брже боље у „Бучене“ на ноћиште, четири часа далеко од села Гинци.

Путовасмо како путовасмо, негде лакше, негде теже, и стигосмо у Бучене. И тамо Цинцарин. Из њихових руку нисте могли избећи. Само велика глад натерала ме је да једем, и велики умор да спавам. И сад ме за вратом сврби, кад се на ово спавање сетим, за то не волим ни да приповедам.

---

[1]) Сукман = сукња од сукна.

Дигао сам се после пô ноћи, па изишао на друм. Од друма пођох уз брдо, па седох негде тамо горе и чеках зору. Чудио сам се и опет нехатости власти, да се за угодност путника ама баш ни мало није побринула, већ нас оставила ситним и крупним крвопијама на милост и немилост. Па шта више у јутру сам морао платити и један „лев“ (динар) за „кревет.“ Ништа друго већ прави хотел — у плаћању.

И сад више нећу да вам причам ништа, догод се из Софије не кренем за рилске планине. Овај међуспон остављам за други пут, јер би ми у овај мах задавао одвише посла.

У Софију сам стигао око подне, бавио сам се три дана, походио сам љубазнога конзула српскога, г. Данића, па сам се кренуо за рилске планине и манастир Рилу. Испред вас је брдо „Витоша,“ а у лево су снежоглаве планине Рила, које вам изгледају врло близу. Али туда не можете ићи, већ морате унаоколо, пут Радомиру и Велбужду (Ћустендилу), па у лево на Дубницу, па поред македонске границе на мала врата — у рилске планине.

Та мала врата су: село Рила. Дан и по путовао сам до села Риле; дан до Дубнице, по дана до Риле. Цео Балкан од Софије до Дубнице, сем Витоше, го је и наг. Два часа пута од Софије, и ви већ видите грдне насипе, које је пре руско-турскога рата подизала Турска за железницу преко Софије и Ћустендила — на сваки начин — за Солун. Насип је испрекидан само тамо, где су требали доћи мостови.

Иначе се одржао врло добро. Два часа од Софије и пред вама пукла панорама таласастог земљишта, које се протеже чак до Радомира, па и даље, чак до самога Константиновог Велбужда, пријатеља и побратима Краљевића Марка. Ви путујете лево, једном високом косом, а десно ова панорама; просто, да вам цела историја овога српског дела света са свима њеним глумцима пред очи излази.

И само да ме трусак кола није од времена на време будио, ја бих дуго о српској прошлости у овом лепом куту земље сањао. Али кола — та проклета кола без пружинâ — мало мало, па трус! — мало мало, па трус! — да ми очи искоче. Уживах ову панораму до 11 сати до подне, па онда зађосмо међу врлети.

Око подне изгубисмо већ и друм. Нисмо га изгубили зато, што смо залутали, но просто зато, што га више није било. Пођосмо преко брда и доље онако без компаса. А пут — да вас бог и у сну сачува! Већином смо ишли пешке. Тек испред Дубнице на 2—3 часа ухватисмо опет друм, јер ту престаје камењар. Прво смо прешли једну мочарну долину од 2 километра, па онда имадосмо до Дубнице добар друм. Испред вароши дижу се у небо планине рилске, обрасле лепом гором, али ви туда не можете, већ у десно, у неки засек, где се и град (варош) налази. Лево је голо брдашце, као да је усна рилских планина, а десно на полеђини другога брдашца налазе се дубничка «лојза» (виногради).

Улазак у град учинио је на ме врло пријатан утисак, али брзо сам се покајао, јер ме је она калдрма врло негостољубиво дочекала и примила. Ту сам просто од муке богорадио. Улазак је пријатан зато, што је друм врло раван, лево и десно мала равница, засађена дрветима, испод вас рилски горостаси, а покрај њих, испред саме сенке рилских гора, пролази пут за Самоков.

Дубница је врло дугачак а тесан град, са допотопском калдрмом. Прилично је чист, и има доста чист и свечан изглед. Ту је среска власт, ту су „класне“ (средње) школе, ту је испод брда лепа, веома чиста црквица од камена, ту седи прота, — шта ћете више?

Каква разлика између Дубнице и Берковца! Берковац устајан као бара, пуст и подмукао, а Дубница жива, као хитра Струма, кад преко камењара прелази. Берковац носи карактер бугарске неповерљивости, а Дубница карактер српско-македонске живахности. Иначе и овде улице тесне и криве, куће збијене и од дрвета, калдрма из великог камења па рђава до зла бога, али опет други свет, други, живахнији људи, весела лица, лица поверљиве прилагодности, — прави чисто словенски карактер. Можда је Берковац заостао и зато, што је пао у сред балканске пустоши, па је морао да учмане. Дубница је напротив средиште велике и богате околине, и средиште трговине с богатом Македонијом. Камени мост преко Струме изгледа да је врло стар. Одликује се својим високим сводом, јаким прегибом и тесноћом. Преко од моста је џамија, а данас апсана. И храна и преноћишта у овој веселој ва-

рошп са свим су друкчија, но игде на путу. Јела су била чиста, и ако не баш одвећ укусна, а постеља уредна, и ако не одвећ спремна.

Крчмар је био Македонац — човек врло услужљив и увек ведра чела. Карактеристично је, што кроз чаршију, одонуд моста, тече преко целе калдрме вода, као мала река, с педи дубока.

Лево и десно издигнута је калдрма онако, као што се виђа у старом ископаном граду Помпеји у Италији; ту пролази свет који купује и продаје. Вода је бистра, а силази с брда, и хоће баш да прође кроз сред чаршије. У Дубници је добар дуван, добра вуна, добро вино, а тргују и с конопљом. Највећи им је приход од дувана, па онда од вина и рума. И све је јевтино.

Кад би имали где излаза, разуме се, било би много боље; овако су принуђени да своје производе продају буд, зашто.

Света има свакојака. И Бугара (а то су Шопови — Sapeï), и Македонаца, и Турака, и Јевреја. Ношње виђате такође разне, које нарочито треба описивати, а највише ће вам се допасти они кршни Македонци. Једнога сам младог човека видео тако високог и тако крупног, да сам непрестано у њега гледао. А био је озбиљан, достојанствен, као какав придворник деспота Угљеше, који је у том источном делу Македоније некада владао.

Походио сам и оца проту. Старац ме је лепо примио и увео у своју парадну собу, а протиница је

сабула кондуре, па прислуживала слатко и кафу. Разговарали смо се о свачем, само у политику није прота хтео да загризе, као да су му зуби били утрнули. Кажу и да јесу, и да је један пут прота награбусио. Све у свему узев, добио сам уверење, да је отац прота био више прота по звању, но по памети.

Сутра дан кренусмо се за Рил. Ја вам рекох, да су рилске планине већ ту, да је величанствени и по целом Балкану чувени манастир „Рила“ (Рилски) одмах иза врха, али му не можете прићи, морате наоколо на мала врата. А то наоколо стаје пола дана само до села Риле, а колико треба до манастира, видећемо. Рила планина висока је 2750 метара или 7318 париских стопа, од Витоше је 4 миље на југу.

На врага испред села Кочеринова сломи нам се точак, и морадосмо остати ту до у вече, да га оправимо. Кочериново је велико, лепо и богато село, од турске границе само један километар, дакле 12 минута пешачког хода, удаљено. Друм иде право као стрела, пролази поред турске царинаре, а иде право Џумаји и Мељнику, негдашњој столици родопског деспота Угљеше, брата краља Вукашина, погинулих ноћу између 25. и 26. Септембра 1371. године на Марици. Џумаја је овде јако позната са свога дувана, а долазе јој људи одовуд исто тако лако, као ми сад из Београда у Панчево или Земун.

Царински чиновници беху неки млади, доста интелигентни људи. Ја сам се зачудио, кад сам видео да учитељ ту није од оних подмуклих створења, која само испод ока мере, као што је по осталим краје-

вима кнежевине Бугарске. А знате ли зашто је то? Зато, што је ту граница, и што бугарска влада на границе шаље одабраније људе. Треба бугаризовати потомке деспота Угљеше; ето то је крајњи циљ. Кочериново је управо као неко прво превијалиште, а ко од македонских синова хоће да учи даље, он се шиље у Дубницу, а по потреби и у Софију, где му се дају сваке олакшице. Изненадио сам се био, кад сам разабрао, да су „класни“ учитељи у Дубници и неки, који су у школској литератури стекли и нешто гласа. Јес, ал’ Дубница треба да је просветна Матица бугарско-македонска, и зато је то тако. Дошло време, да нас и Бугари прождиру, да се чак и они на наш рачун по свету шире.

За македонску децу има у Дубници нешто налик на пансионат, у ком се највише спремају учитељи. Што је Дубница у световној просвети, то је манастир Рил у духовништву. Од онога дана, кад су Бугари овде освојили школу и овај манастир, освојили су готово и сву источну Македонију до Родопа. Рилски манастир спрема попове, и ако је у Самокову отворена духовна семинарија. Рилски је манастир спремао попове толиких векова; може ли му самоковска семинарија тај историјски занат у један пут преотети? Не може. Манастир, дакле, даје попове и дан дању. Ја ћу вам већ причати како.

Пут од Дубнице до Кочеринова иде десним брегом реке Струме, која је овде плитка, али с многим рукавима. Провлачи се кроз сопствени нанос и рачва се на неколико корита. Кад вода надође, у стању је

да се рашири више но река Сава. Предео је овде врло плодан, што се може познати по богатом изгледу сељака и њихових села. У овим селима око Струме, а између Дубнице и Кочеринова, од части и у самом Кочеринову, боравили су пукови видински и велбуждски од 6. Септембра 1885. године па до српско-бугарског рата исте године. Њихов је задатак био да у случају сукоба с Турском побуне Македонију. Кад је оглашен рат, повукли су се према Трну.

У село Рилу стигли смо у вече, ал' право да вам кажем, изгледало ми је као неки градац. Свет је овде и не зове друкче, већ „касабица“ Рил. Улице су калдрмисане, а куће као и у Дубници. Има их од једног спрата, а има и од два. Прилично је дугачка, и вас мука ухвати, док се кроз оне веома тесне улице а преко до зла бога рапаве калдрме на друм извучете. Од Кочеринова довде је добро, али од Риле до манастира је просто за приповест.

Пођосмо око 8 сати у јутру. Питасмо људе колико се има путовати до манастира, и да ли се с колима донде може отићи; ако није могућно, то да најмимо магарце. Људи нам одговорише: „Хеј тамо, тамо је манастир, близу; за два часа тамо сте; рахат, рахат за два часа.“ А и с колима се могло „рахат“, о том нису хтели ни да говоре много.

Ми се спокојно упутисмо горе. Рилски је манастир до испод врха Риле, рекао би на $^{3}/_{4}$ пута од подножја до горе. Треба се дакле пужати, а лежи 1180 метара високо. Кад смо се испужали на Коџа-Балкан, ваљда ћемо и овде, само ако је друм добар.

„Харан је друм, харан“ рекли су ми сељаци. Њима је наравно био „харан“, јер су видели много горе, не много боље. Њихови сеоски путови по овим врлетима беху куд и камо грђи, али кад за овај пут веле да је „харан“, ваљда је и харан.

И пођосмо. Донекле и које како; ишло се како се ишло. Истина није било онако, како се могло желети, али тек подносило се. Ну то не траја тако дуго. У брзо загрде тако, да сам чешће погледао у небо и питао: где сам и шта ћу сад? Пут иде десном страном неке приточице у Струму. Народ је зове „Крива Река“ или просто „Рилска.“ — О па и та приточица: изашла ми је на врх главе! Веће алапаче нисам на свету видео. Силази с виса, па је тако брбљива, да сам лепо увек морао викати, кад сам се с кочијашем о чем хтео споразумети. А то је зато, што је силазила веома брзо, па преко грдних камењара. Пенушила је на све стране, а широка је била око шест метара.

Рекоше „харан пут“, а ја од те харности у мало што не испустих душу. Представите десно реку, лево стрмен, а простор између обе ове крајности једва 2 до 3 метра широк. То је био пут, али само пут по имену, а не и по појму грађевинском. Не само што је био одвећ стрмен, да је и самим пешацима било тешко пети се, већ и тле било је такво, каквога нигде на белом свету нема, да би се друмом назвало. Као год што вам је десно у Кривој Реци камењар иза камењара, преко којих вода стрмоглавце јури и пенуши, а које учени свет зове катарактама (слапови),

исто је тако по друму. Кад се издигне један точак, други упадне, час вас поиздигне с лева, час с десна, час хоће да вас изврати овамо, час онамо. Не зна се коме је било горе: нама или коњма? Па и коњма се није знало шта је горе: или по катарактама пети се, газити и извлачити, или трпети ударце, које су врло често примали по зубима, а од руде? Знате — ја вам већ рекох — камењар, па кад један точак падне а други се подигне, а за тим одмах обратно, руда се тако заошија, да фисне по зубима или левога или деснога коња, а они сироти заржу, па издигну главе на страну. Пошто је тешкоћа отуда, тешкоћа је и с друге стране, а та је, што је пут одвећ тесан — управо толики, колико су широка кола. Као што рекох: десно стрмен, управо у реку, а лево стрмен, па управо у облаке, и сад путујте. Овде се морају често дешавати несреће, а особито кад неко силази, а други се с колима пужа. Како се ту кола мимоилазе, ја не знам. Ја нигде нисам видео толико ширине на путу, колико је за размимоилажење потребно. Особито ова тешкоћа наступа у другој половини пута, у оној ка манастиру. На послетку није сва незгода ни у том, што нема за заобилажење места, већ и у том, што пут није прав, да једно друго могу поиздаље сагледати, већ на сваких 20, 30 и 50 метара кривуда, — па и у том, што онај, који силази, мора да јури, и што није у стању да у кривинама одмах кола заврти, нити да их устави, кад види оздо опасност.

Пуна четири часа путовали смо до манастира. Последња четврт пута била је најтежа. Бездан је већ

тако дубок, да смо Криву Реку гледали као неку сивасту змију, кад се провлачи. Чудио сам се, што је тако далеко. Мислио сам да ни до подне нећемо стићи. Сељацима је наравно све близу; они нам и рекоше: ето, ту је, али то њихово: ту је, трајаше пуна четири часа. Једва око ручка стигосмо са свим горе.

То је била испод врха, на коси, једна мала равница, свега можда 300 метара широка и 400 дугачка. Ту је манастир. Лево стрмен у небо, десно стрмен у бездан, 1180 метара дубок, где је протицала река, и где су калуђери због пастрмке рибе направили језеро. Али језеро вам то изгледа као барица, а ви себи изгледате, као да сте се на висини од 1180 метара над њим као над бунаром наднели.

Испред манастира, на 20 метара пред капијом, а над самом провалом, подигнута је једна лепа кућица. Ту је био телеграф. Ту је и сад, али не ради. Радио је само за време Батенбергово, јер је он често тамо одлазио и седео.

Ја вам не могу описати величанственост тога самостана божјег. Спреда је мало простран, као једно мало двориште, десно је брдо, лево је дубина, а преко је опет брдо, шумом обрасло. Пред очима су вам трокатни двори, а унутра је црква, на дворима су мазгале за одбрану из пушака, доле је гвоздена капија, као на тврђавама, а на капији мала вратаоца, као каудински јарам. Кад уђете, морате се тако рећи пресамитити.

Од куда и ко нас је угледао, не знам, али тек ми с колима испред манастира, а капија се широм

отвори. Пуче пред нама нека величанствена панорама — нов свет. Уђосмо. Назвасмо бога и примисмо отпоздрав. Један стари калуђер пође напред и показа нам где да станемо. Отерасмо кола правце преко, па стадосмо. Још један пут се поздрависмо са старим калуђером и стискосмо један другом руке. Дођоше и неколико ђака, и један још млад калуђер.

Старац нас позове да пођемо за њим, а остали се прихватише пртљага, па за нама. Одвели су нас на други спрат , и дадоше нам једну ћелију са три чиста и мека одра, и показаше нам долап, у ком је било: ракије, вина, соли и хлеба. После једног часа донесоше нам упитошену зготовљену рибу пастрмку из језерца. Тога дана био је пост. Јели смо, а после смо се одмарали. Кад су са стола прибрали , стари нам калуђер рече: „С богом, одморите се мало, ја ћу опет доћи". Одоше сви, и свугде мртва тишина. Доле је само жуборио поток, који је кроз подрум зграде пролазио, па на манастирску воденицу излазио. Одоше сви — и ја сам спавао. Кад сам се тргао, лупало је веһ клепало на вечерње.

И на вечерњу сам био, али ми се кожа јежила. Отишао сам био први, па сам видео како, један по један, старци, у дугим седим брадама, тихо као свеци улазе. Напуни се црква све самих црних прилика. Ху, стресох се; ја сам самцит међу њима, ја — световни грешник. Па ипак сву вам свечаност и величанственост не могу описати.

Манастирско двориште велико је. У наоколо у четврт је зграда од три висока спрата, са отвореним

ходницима. У дну су врата, улази се прво у предсобље, које служи и за „готварницу“ (кујну), а после кроз друга врата у собу намештену, у ћелију.

Ни једна ћелија не гледа у двориште, све на поље. Неимарство зграде тако је, да му се лепоти, величанствености и самосвојности (оригиналности) не можете начудити. Ту доиста није ни један западни неимар чекићем куцнуо. Све је то посао наших људи — македонских мајстора.

У дворишту је црква и кула Хреље Крилатога. Испод куле је бакалница, и у њој можете купити каквих хоћете дрангулија: и бројаница, и крстића, и наочара, и кесица, и што год хоћете. Продаје један седи калуђер. Увек се не отвара, само кад дођу гости. Иначе су калуђери или на послу, или у хладовини.

Црква је такође врло лепа, с кубетима, и сва, и с поља и изнутра, у фрескама (живопис на зиду). Иконостас се блиста сав у злату, а сводови су пуни светих слика на зиду рађених. Прилично је и велика. У наоколо столови за седење. Било је, веле, време, кад је манастир Рила имао 300 калуђера, а сад једва држи њих седамдесет. Ђаци се ту не рачунају, јер су привремени.

Сваки калуђер има по једну ћелију и ђака, који му кува и који га служи. Само у празничне дане једу заједно, иначе сваки справља себи што зна и што хоће. Храну, у сировини, добива од економа манастирског.

Манастир је врло богат. Народ чуда прича о његовом богаству, а да је за веровање — јесте. Ко није рилском манастиру подарио! Почев од царева па до

последњега у Христу брата, сваки је по нешто манастиру приложио. Њему су чинили како бугарски, тако без разлике и српски владаоци. О светом Јовану рилском сваке године скупља се овде до 10.000 народа са свију крајева балканског полуострова. Црква онда слави, али доста и ћари. Нема живе душе, која манастир не обдари. Какво је богаство, можете представити по том, што су им сутерени удешени као магазе, грдно велике, у којима је толико спремљене хране — зрна, зѐлѐни, сувих риба и т. д. — мислио би да ће ратовати, и то годинама. Иза манастира, одмах иза задње капије стоји воденица, спроћу ње зграда за пећ, која од један пут 700 хлебова истурује, десно грдни ахари, а лево — права чаршија. То су вам куће двокатне, као и у Дубници. То што видите нити је село, нити варош, то је манастирски катун, и ту седе манастирске слуге. Ту су ковачнице, коларнице, потковачнице, обућарнице — ту је све, што људима треба. Манастир је владао над 23 села, свима брдима и шумама, које у тај заокруг спадају, па може ли да није богат? Та су им села подаривали сами цареви. Тако један велики подарак учинио им је и цар Јован Шишман, у хрисовуљи од године 1378. (6887., индикта 2., месеца Септембра 21. дан). Видео сам и ту златопечатну хрисовуљу. Она почиње овако:

† Благочестивно что, и зѣло приетно и похвално всѣмъ христолюбивымъ царемъ, еже любити и желание тепло имети къ свѧтимъ.

ІОАНЪ ШИШМАНЪ ВЪ ХРИСТА БОГА БЛАГОВѢРНІИ ЦАРЪ И САМОДЬРЖЬЦЪ ВСѢМЪ БЛЪГАРОМЪ И ГРЬКОМЪ.

А доле су златни печати овако:

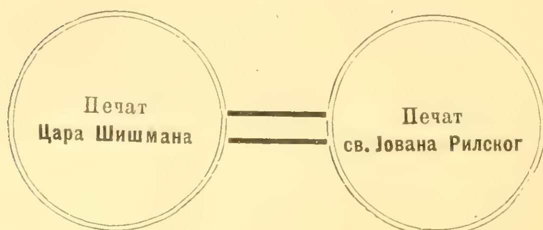

Игуман ми се тужи, да су многи стари рукописи а и многе хрисовуље изгубљене. Многи међу тим тврде, да је то лаж, и да калуђери крију, па и од саме бугарске власти. Познато је, да су бугарске власти с манастиром и у опреку дошле, а особито у времену пре и после пловдинског преврата. Опрека је произашла отуд, што је бугарска влада, знајући за манастирско богаство, тражила да се њим послужи за идеју ослобођења и уједињења народног. Манастир то није дао и бранио се, особито хрисовуљом овога Шишмана, који проклиње свакога после њега који не поштује дата права манастиру, која гласе на вечита времена. Па опет влада се бугарска и на то није освртала, но је реквирисала све што год је нашла: и храну и живу стоку. Наравно, то ни до данас није плаћено, а неће се ни платити, и ако је манастир отворио парницу. На ову бруталност бугарске

владе туже се калуђери свакоме путнику, па се тужаху и мени.

Рилски се манастир сматра као нека светиња, и то тако, да се њему као на хаџилук иде. Ко је био у Рили, сматра се као полухаџија. У турско време ове су хаџије на особити начин дочекиване, кад су кућама стизали. Ту су пред њих излазили попови с литијом, исто, као што данас чине са хаџијама из Јерусалима. Рил данас представља неку духовну средсреду свему географском бугаризму, и ако су калуђери већином Македонци, који добро бугарски ни говорити не знају. Наречја су им источно-македонска. И ако у Самокову постоји духовна семинарија, то опет и Рил ради, и он попове спрема. Ови се или разилазе по оближњим селима, или по Македонији.

Ко хоће да као ђак ступи у манастир, услов је да дође. Пошто је чувао стоку, чистио обуће, лупао у клепало, палио кандила и свеће, вршио послове око ковачница, коларница и потковачница, а у јесен газио купус, постао је после две године — шта хоће. Може остати, а може ићи — како хоће. Дâ му се у руке нека бурунтија, како је провео у манастиру годину, две, три — колико већ било — и како је добар био, па тачка. Тако је један отишао баш онога дана, кад сам ја стигао. Момак од својих 20 година, па се упутио да буде негде поп. Обукао нове опанке, а торбу затурио преко рамена, па изађе из манастирских врата без ларме, и онако без параде. Пређе

старцу и пољуби руку, а мени рече: „С богом“, па хајд.

Упитам старца: ко је то и куда ће, а он ми одговори: „Па иде си да стане попче.“ — А где? — Па у његовом селу. — А одакле је? — Па отуд око Џумаје, из Македоније. — Је ли Бугарин? — Разуме се.

Јадни су ти попови, помислим, па погледам за њим. —

Кад сам се с манастиром опраштао, имао сам да понесем и ту успомену собом, да су калуђери још и сребољубиви. Ко зна за какве рачуне они то раде, али да није за манастирске, то стоји. Не опомињем се којом приликом ми је у уши пуштено, да се о поласку братији која је слушала и бакшиши дају, тек ја нисам хтео те старе обичаје да вређам. Кад сам при опроштају дао једном, и друга су двојица пружила руке, макар што су у исто време једногласно исказивали своје скромно мњење: „Благодаримо, али то не мора бити!“ Хтео сам се насмејати, али се уздржах. На капији сам дао још двоfeatures ростожеру, и он за нама капију затвори. Од један пут се нађосмо сами, као оглашени, и пођосмо низа стење.

Још једном сам се окренуо, погледао на манастир, погледао горе на пећине и св. Јована Рилског, па рекао: С богом!

Бд.

КРАЉ УРОШ I-ви

и

ГРЧКИ ПОВЕСНИЧАР ПАХИМЕР.

Године 1272. стиже на двор краља *Стевана Уроша I-вог* посланство из далеког Цариграда, што га посла *Михаило VIII, Палеолог*, владалац обновљене византијске државе на Боспору, да у његово име утврди са српским поглавицом сталне родбинске и пријатељске односе. Новорођена грчка царевина беше тада у големој невољи. Прогоњени латински цар *Балдуин* II, и ослепљени и са престола одстрањени законити грчки господар *Јован Ласкарис*, нађоше осветника у неапољском владаоцу *Карлу Анжујском*, с киме у договору беху Срби и Бугари. Византијски писци очували су помен борбама нашега народа са грчком државом од првих дана обновљене царевине (1261.). Нешто услед родбинске везе двора краља Уроша с последњим латинским царем у Цариграду, а много више ради бојазни од нове грчке државе, вазда опасне сусетке, — Србија је предњачила својом борбом савезу западне Јевропе и балканских држава, који нарочито ојача последње две године (1270.—1272.).

Посланство цара Михаила имађаше дакле задатак, да Србију задржи на путу отпочетог рада. Им-

ператор нуђаше кћер *Ану* за жену Урошевом млађем сину *Милутину*. То не беше први покушај, што га чињаше овај владалац са својом породицом у корист државе. Пре две године (1270.) Палеолог се тако ороди с бугарским царем *Константином Тешом*, Немањиним унуком, даде му сестричину *Марију* и обећа мираз у градовима и земљама, али не одржа реч. Због тога се место пријатељства јави непријатељство између њих, на велику Михаилову невољу, јер и Бугарска приступи савезу западне Јевропе. *)

Да чујемо грчког историка *Пахимера*, шта вели о томе царском посланству на српском двору. Он каже, да је се Михаило бојао Карла Анжујског, кога је наговорио папа, да на њ зарати, па како не имађаше довољно ни новца ни војске, да му се успротиви, одлучи да понуди своју кћер Ану српском краљу Стевану Урошу за млађега сина Милутина. Император посла уз девојку патријарха и довољну пратњу, која се подели, кад стиже у Верхову. Ту остаде девојка са патријархом, а *Јован Век* хартофилакс (чувар патријаршког печата) и трајанопољски владика *Кадумен* пођоше по царичиној наредби у Србију, да се

*) Томе да стане на пут, Михаило VIII Палеолог помагаше деспоту *Светиславу* против цара Константина, а кад Светислав погибе, Михаило својим интригама изазва буну у Бугарској, којом се користова хајдук *Лахан*, те се попе на царски престо. То нагони Михаила, да помогне *Јовану Асену* III, коме даде кћер *Ирину*. Асен савлада Лахана, али му Михаило не могаше помоћи да се одбрани од *Тертера* (1280.).

известе: какви су Срби, како живе, каква им је владавина и т. д.? Царица је хтела све то да зна пре, но што би патријарах са девојком прешао границу. Век и Кадумен не нађоше у Србији ништа, што би их задовољило. Урош и његови људи, изненађени њихним доласком, питаху: „Шта је то, шта ви хоћете?“ Кад су дознали ради чега су дошли, Урош им показа старију снаху, која је прела вуну у јадним хаљинама, и рече: „Такве смо ми снахе научили да имамо.“ Пахимер наставља, како је све око краља било просто, сељачко, на двору нечистоћа, међу слугама неред, никаквог украса на трпези, јело без укуса, и брзо, не урадивши ништа, посланици се вратише к патријарху, и кад рекоше шта су видели, побојаше се да не буду опљачкани. „А чему би се бољем и могли надати, вели писац, од тога варварског неуређеног народа?“ Разговарајући о томе, полако су путовали, очекујући сваки час да буду узнемирени. Тако су допутовали до Охрида, где су оставили девојку, а после отишли у Полог и јавили Урошу, да ће ту очекивати његове поруке.

Не разумевајући савремене географије и противно својој изјави Пахимер наставља, како је посланство дошло до Липљања, где се састало с краљевим људма, међу којима беше и неки *Ђорђе,* високи државни чиновник. Он је сумњиво говорио о изјављеним обећањима два владаоца, тако, да посланици на мах увидеше‹ да од њихне намере не може бити ништа. Нарочито је погрешка била у томе, каже Пахимер: што је император давао кћер за млађега сина и престолонас-

ледника, мислећи да старији има рану на нози, која му је пребијена, а то не беше. После је Ђорђе предлагао нешто, чему није било помена у пређашњим преговорима и није хтео да чује о оном, што је било; нарочито је нагласио: како су га недавно напали земљаци и опљачкали, чиме је хтео да каже, вели Пахимер, да је посланство на своју невољу допало такве беде, какве се лако не ослобађа ни домородац племић, као што је Ђорђе, а камо ли странци. Најзад их разбојници и нападоше, отеше им коње, и све би заман. Не поможе ни тужба пред оближњим судом, ни разлог, да не могу продужити пут к српскоме краљу. Истина дали су им друге коње, ну они не беху ни налик њиховим. Видевши то, посланици одлучише да беже одатле што пре, да их не би снашла и већа беда. Из Охрида узеше цареву кћер и преко Солуна вратише се у престоницу.

Тако погрдно карактеришу српског владаоца и српску домовину праведно одбијени посланици грчкога цара. Ово није једини пример омаловажења прошлог и садашњег живота нашега народа, што нам тако мучки и без икаква устручавања намећу стари и нови писци. Нашим непобитним доказима, основаним на споменицима онога времена, могао бих одмах да докажем неистинитост увређених грчких проводаџија; али то остављам за последак, а овде наводим податке историја других, суседних и далеких земаља, да њима обележим као злонамерно тврђење грчког историка Пахимера.

Да Урошев двор не беше онако бедан и сиромашан, први је доказ Урошева краљица *Јелена*. Ван сваке је сумње, да је она била кћи Балдуина II-ог, последњег латинског цара у Цариграду. Логично је мислити, да је тако важна личност, као што беше Балдуин, по чијој се жељи склапаху нарочити савези хришћанских владалаца западне и источне Јевропе против нове владе у Цариграду, добро познавала дворски српски живот, кад је могла да повери своје дете српскоме краљу. Да то не беше само из родбинских побуда, јасно је сваком, ко је мало боље познат с карактером и енергијом нашега Краља Уроша I-ог.

Важност Урошеве личности познао је Михаило Палеолог још пре доласка на византијски престо. За владе *Тодора II-ог Ласкара* беше се изродио крвав бој између Бугарâ и Гркâ у Тракији и Маћедонији (1254.—1257.), који се најзад сврши посредовањем српског краља Стевана Уроша, таста тадашњег бугарског цара *Михаила Асена*. Пре тога Михаило, вољан да предводи дубровачко-хумски и босански савез против Уроша, хтеде да завојшти на Србију, али га рат са Угарском и поменута војна с Грцима примораше на пријатељство.

Ти исти разлози налагали су и угарском краљу *Бели IV-ом* да ступи у тешњи однос родбинства и пријатељства са Урошем. Борба с Бугарима (1254.) и непрестана размирица Угара са снажном чешком државом *Премислава Отокара II-ог*, изазваше краља Уроша, да оружаном руком заштити своје право над Дубровником и Хумом, који после Бугарске нађоше

заштите у Маџарској. Ресултат тога рата би освајање Хума и пријатељство са угарским двором, основано узајамним везама сродства између угарске принцезе *Катарине* и *Драгутина*, старијег сина Урошева, услед чега се прошири обим Србије не само над северним областима, но и над Сремом и делом Босне.

Ови нови односи пријатељства и сродства беху корисни за обе земље. Србија се није више могла бојати снажнога суседа са севера, а Угарска опет имађаше сталног помагача у својим намерама против Чеха. Дуга војна, што поникне између ових земаља ради изукрштених породичких и народних интереса у Корушкој, Штајерској и Аустрији, давала је прилике и српским борцима да се покажу ван границе, као савезници маџарскога краља. У страшној борби 12. Јуна 1260. код Кресенбрунена у Доњој Аустрији, у којој Чеси одржаше сјајну победу, беше доста и српских синова на угарској страни. То дознајемо из писма чешког краља Премислава Отокара II-ог римском папи, у коме му се похвали, како је победио непријатеља, који имађаше за савезнике, осим других народа, *Србе* и *Бошњаке*. Ово јасно разликовање доказ је, да погрешке не може бити у називима, јер и тада Србија и Босна беху две оделите земље. Да је тако, уверићемо се и из овога, што ниже бележим.

Осем многих стварних услова, у преговору мира после ове битке би одлучено: да се *Бела*, други син Беле IV-ог, тадашњег угарског краља, ожени *Кунигундом* (Кунхутом), сестричином Премислављевом, а ћерком *Отона*, маркграфа бранибуршког. Бригу око

невестине и свадбене спреме водио је са̂м краљ Премислав, тада најзнатнији и најбогатији јевропски владалац. Читалац неће замерити, ако поменем у прегледној садржини развитак ове међународне свечаности. Можда ће и у њој, као и у учествовању Срба у борбама између Чеха и Угара, наћи стварнијих доказа о важности нашег народа и владаоца у доба, кад их онако црне посланици византијског цара Михаила Палеолога.

Свадба је била необично свечана, тако, да јој не беше равне у оно време. Позвани беху многи страни дворови. Свадбено је место било на десној обали Дунава, на равницама испод Беча. На Дунаву беше подигнут тако широк мост, да је десет коњаника могло напоредо јахати. Зарад гостију и свадбених потреба начињено је много привремених стаја, окићених чохом и другим скупоценим материјама. Трошак око тога износио је 20.000 литара сребра. За госте и стоку било је свега довољно спремно.

Премислав је дочекао маркграфску породицу у Чеслави и одатле се упутио свадбеном месту. Из Угарске дођоше краљ Бела IV-ти, банови Хрватске и Босне. Од других знатних гостију још треба поменути: *Данила*, руског краља из Галиције, српског краља Уроша I-ог са синовима Драгутином и Милутином, војводу јердељског и другу велику господу. Она беху прекрасно одевена у шарену кожу, с пауновим перима и сребрним квастама на калпацима, и са подбрадцима окићеним бисером и драгим каменом.

Краљеви се Отокар и Бела претходно споразумеше о даровима, па се онда приступи божјој служби.

Чешки краљ тога дана беше у свој краљевској величанствености, са знацима краљевског достојанства. Он је водио невесту у оделу најдрагоценијем, окићеном разним богатим накитом, тако да се о томе причало чак по удаљеним земљама.

После службе давани су дарови. Младожења је метнуо невести своју златну круну на главу, и један од угарских великаша замахнув мачем, скинуо је, по старом обичају. За тим је Отокар пасао у ритере: четири маркграфа, једног пољског кнеза и много грофова и племића. Кад се приступило трпези, која беше испуњена сребрним и златним посуђем, краљ Бела доби часно место између невесте и младожење. После ручка беху ритерске игре и ново опасивање у ритере оних, који су се одликовали. Угри не хтедоше да учествују у тим убојним играма, јер је младожења хтео да води невесту дома, и још тога дана (5. Октобра 1264.) опростио се с новим пријатељима и пошао пут Угарске. Да су се с њиме вратили и српски гости, о томе не може бити спора.

Али поред свега новога пријатељства и родбинства, мира између Угарске и Чешке није могло бити. Није прошло неколико година, а већ видимо Угре (1270.) како ненадно нападају на Чешку. Узрок томе не беше само, што Премислав постаде господар Корушке, па ни то, што по смрти Беле IV-ог прими на свој двор Белину кћер, а сестру *Стевана IV-ог*, која потражи заштите против брата; но много више, што Стеван хтеде да се освети за пређашњи пораз. Тако се пријатељи као стари непријатељи опет јавише

на бојном пољу са свима својим савезницима. Ратна срећа не беше наклоњена Угрима, с тога они покушаше примирјем (16. Октобра 1270.) да заварају Чехе, како би их после лакше победили; али и у овом поновљеном рату не беху срећнији. Чеси, вођени својим храбрим краљем продираху дубоко по Угарској и Маја 1271. одржаше славну победу, па се већ весело враћаху дома, кад их Угри ненадно нападоше и неколико хиљада заробише. Тада се Отокар поново спремаше за рат, што кад виде Стеван V-ти, побоја се и затражи мир, и он би углављен 14. Јула 1271. Ја не мислим да бележим све услове међусобних пре говора. За нас је важно да поменем само онај део, којим угарски двор, осим многих других својих савезника, узе у заштиту и српског краља Уроша I-ог.

Што ли се угарски владалац толико заузимао за нашега краља? Сигурно зато, што га је Урош као веран пријатељ помагао у свима предузећима, и у војни као и у породичким намерама, у добру, као и у злу. Томе су доказ горњи редови. Али, зар је угарски краљ могао да се ослања толико на простог и сиромашног српског краља, да његовој земљи осигурава положај међу државама, а њему место међу савременим великанима — њему убогоме, који, како тврди Пахимер, не знађаше ни за најобичнија правила дворске учтивости? На то питање одговориће наши споменици онако исто, као и чешка и угарска историја.

Осим многих доказа умешног државничког пословања, што је служило као пример не само доцни-

јим нараштајима, но и страним владаоцима и народима, о чему ће бити речи, бележим прво дело Урошеве дарежљивости и тим први доказ његове имућности храм у *Сопоћанима*, што га подиже по примеру својих предака. Он се старао и о светогорском манастиру, задужбини *Хилендару*, коме осем других потреба, сазида *стуб* или *кулу* за бoрављење калуђера јеромонаха *Доментијана*, који беше последњи Савин ученик, али се, како вели сам Урош, свето придржаваше његових правила.

По Урошевој смрти, његова жена Јелена обдари манастир у Сопоћанима *часним крстом*, на чије је дрво потрошила, по сопственом тврђењу, 2000 златица, а трећу хиљаду на драгоцено камење и злато.

Та је иста краљица по мужевљевој смрти основала на двору свом нарочиту школу за сиромашну женску децу, коју је васпитавала и удавала за честите људе. Живела је у Брњацима, у Колашину, а имала је своје дворе и у Скадру. Она је сазидала чувену *градачку* цркву на Градачкој реци (Брвеници), плаћајући радницима који су је зидали нештедимице, само да не зажале; а цркву је снабдела свима потребама: књигама, сасудима златним и сребрним, свакојако искићеним; иконама окованим златом, украшеним бисером и драгим камењем, испуњеним светитељским моћима; завесама златом изатканим и т. д.

Од куда толико богаство жени онако сиромашног Уроша I-ог? На то ће нам питање одговорити пакосни Пахимер, да је она то могла чинити, као кћи прогоњеног Балдуина II-ог, некадашњег цара византијског.

Тако би могло бити, да нема доказа о богаству наших владалаца и њихнога двора пре и после краља Уроша. Зар *Немања* не подиже толике цркве, међу којима краси и данас његово име славна *Студеница* и *Хиландар* у Св. Гори? Зар отац Уроша I-ог, *Стеван Првовенчани*, не овековечи помен *Жичом*, првом митрополијом и престоном црквом? Зар брат Урошев Владислав не подиже знаменито *Милешево*, у које баш у Пахимерово време врвљаше народ с краја на крај отаџбине, да се помоли првом српском просветитељу, који је неколико пута доносио у своју отаџбину најређе и најскупље побожне и световне ствари старога истока? Од куда имађаху новца ови владаоци да подижу такве величанствене задужбине? Од куда им укуса, да их онако дивно изводе, кад беху сиромашни и сурови толико, да не знађаху ни за најнужнија правила обичнога живота и понашања? Ну да се оканимо тога. Ваља ми да докажем, да ни после Јелене не остаде српски двор у оној сиротињи, какву нам представљају грчки посланици.

Познато је, како су још за живота ове краљице два њена сина, као два владаоца, управљала пространим српским земљама. У последње време силом околности и државних потреба законити земаљски господар беше млађи Милутин, док старији Драгутин владаше северним крајем Србије, Сремом и делом Босне, као пределима добивеним услед савеза са Угарском. Кад премину Јелена, на њеном погребу могаше бити само Милутин; јер му из Паунâ, где се тада налазио, до Брњаца, у коме месту умре, и градачке цркве, у којој

је сахрањена краљица, не беше далеко. Његов старији брат и Јеленине обе снахе нису могли доћи због рђавог времена (Јелена је преминула 8. Фебруара 1314). У скоро после тога обиђе Драгутин материн гроб, поклони му се, богато обдари не само Јеленину задужбину, но и све монахе, који у њој беху. Драгутин је тада походио брата у Паунима и вратио се дома с даровима и он и властела, што састављаху његову свиту. То је могао да чини краљ Милутин, јер он имађаше у својој задужбини, *св. Стевану бањском* богату ризницу, која беше снажан извор његовим освајачким намерама. Одатле је утрошено доста блага на даровање и подизање величанствених цркава, болница и гостионица у отаџбини и ван ње.

То исто може се рећи и о краљу Драгутину, који је слао богате дарове чак у далеку Русију руским манастирима, и у домовини оставио задужбину *Троношу*.

Иза Драгутина, његова и Милутинова жена обиђоше гроб свекрвин. Из спреме за ту тужну породичну свечаност можда ћемо такође моћи што да изведемо о имовном стању Урошевих наследника.

Милутин је допустио својој краљици Симониди, да у пратњи властеле и властелинских жена може отићи на виђење јетрви Катарини и девери Драгутину. По уверавању савременика, овој пратњи није било равне *по лепоти и богаству царског одела, са златним појасима, окићеним бисером и многим драгим камењем; црвац царски и багренице од-*

сјајкиваху светлећи се, као пољски цветови, окићени разним бојама.

С тако богатом пратњом стиже Симонида у Београд, где је лепо дочекаше девер и јетрва и поздравише многи посланици чак из српских земаља Угарске. Пошто се поклонила чудотворној икони Св. Богородице и поседела неко време, вратила се с јетрвом Катарином у своју државу, да се обе поклоне гробу свекрвином, који покрише златним скупоценим платном, обдарише свештенике и одатле одоше двору Милутиновом.

Да Симонида као Гркиња није чинила изузеће на српском двору животом и оделом, доказ су нам наши новци од Стевана Првовенчаног, на којима видимо српске владаоце и владарке обучене потпуно у онако рухо, какво су носили византијски владаоци ондашњег времена.

Рекавши како снаха српскога краља преде вуну, Пахимер је мислио тим да наружи краљевску породицу, а у ствари је и сам доказао познату истину: да су се наше високе госпође краљевског и властелинског порекла тако исто занимале кућевним радовима, као и старе Римљанке. Наше ткиво и наше плетиво беху веома на гласу. Да је се и на двору српског краља Уроша могла свила прести, налазимо потврде у женском заводу краљице Јелене. А да то не беше једини пример у старој Србији, доказује свилена хаљина кнеза Лазара, са државним грбом, двоглавим орловима; његов покров, што му је везла кнегиња *Милица;* завеса хилендарска, опет намане

његовом помену; одећа што је везла претпоследња босанска краљица *Катарина*, од Косачине породице, итд.

А шта да кажем о српској домовини, што је онако црни грчки историчар? Србија је истина у то доба, као и после за неколико векова, покривена била шумом, али је опет зато не смемо поредити са пустим крајевима северне Америке. Кроз српску земљу промицаху из најстаријих времена најважнији путови, који везиваху исток са западом, Азију с Јевропом. Овим пругама кретаху се и пре Срба не само војна одељења римска и византијска, но и мирни трговци, вршећи међународну размену робе. Скоро уза сваку нашу садашњу варош наћи ћете развалине старога насеља, које вам говоре о напретку некадашњих грађана, а да не кажем како су многа места преживела све невоље разних поплава и до данас се очувала. Што су Срби наследили иза пређашњих народа у новој постојбини, нису упропастили, већ унапредили. Томе имамо најбољих доказа у нашим споменицима и у изјавама страних писаца, који случајем или потребом путоваху по старој српској држави, уверавајући да је она пуна природног блага, добро обделана и насељена.

И у доба о коме је говор промицаху приморски трговци которски, дубровачки и млетачки, да на српским трговима промене своју укусно израђену робу за домаће и стране производе. Њихне личности, као и њихно имање беху осигурани земаљским законима из најдавније старине. Пахимер и сам то признаје,

тврдећи да су српске власти накнадиле посланству коње, ма да га тим нису задовољиле.

Ако овде у кратко сумирам што је до сада употребљено из страних историја и наших извора, моћи ће се ово да изведе:

1) Србија беше тако важна чињеница на балканском полуострву у време краља Уроша I-ог, да и сâм онда још византијски цар Балдуин II-ги осећаше потребу тешње везе са српским владаоцем. Значај Србије нарочито се осети по паду латинске царевине, кад Урош постаде душа савезу западних земаља и балканског полуострва против грчке државе.

2) Одважна и вазда стална воља, којом умејаше Урош да руководи државни препорођај у земљи и на страни да заштити интересе народа, стекли су му поред све мржње појединих владалаца и држава такву пошту, какву није имао ни један савремени владалац на Балкану. То је укротило Михаила бугарског и позвало га на родбинске везе са Урошем; то је Уроша начинило судијом међународних спорова, какав је случај био с Бугарском и Грчком (1254—57); то је позвало најзад и угарског краља Белу IV-ог на поштовање српског народног права у Приморју, као и у Посавини и Подунављу.

3) Као савезник угарског краља, Урош имађаше прилике да покаже западној Јевропи, како у мирно тако и у ратно доба, важност своје земље и своје личности. Зато га и видимо присутна у свима пријатељским и непријатељским односима између Чеха и Угара, на одличном месту међу представницима та-

дашњих великих јевропских сила. Догађаји дакле нашега народа његовога доба нису више месне, но опште, јевропске природе.

4) Да оствари своје и народне жеље, ваљало је да краљ Урош има и јаке материјалне изворе. И то му се не може порећи. Он је први од наших Немањића завео сталан ред у нашим старим финансијама. Он је зауздао самовољне Дубровчане и стално обележио живе изворе народној благајници, не плашећи се савеза који се против њега образовао. Свака је његова реч истинита оправдана заповест. Не верујете ли, завирите у ма коју листину Урошева времена, па ћете се уверити. Као државник, патриота, војник, Урош је постао идеал доцнијим Немањићима, који почасни и имени назив његов узеше за називе и имена своја до последњега њихове лозе.

5) Михаило VIII-ми Палеолог познавао је добро све ове особине српскога краља, и зато је и похитао да му понуди своју кћер Ану за млађега сина. Разлози, који га нагонише на тај корак, поменути су напред. Да Урош не беше оно, што је одиста био, препредени политичар Михаило не би тражио његовог пријатељства и родбинства. Урош је прозирао намеру лукавога Грка, зато и не хтеде примити невесту. Што се Пахимер неистинито и погрдно изразио о животу нашега народа и о двору српскога краља, уверени смо на основу толиких доказа, да је то било из пакосне освете, ради одбијене и враћене принцезе. И зар можемо веровати да је истинито причање посланства, у коме беше главни вођа хартофилакс Јо-

ван Век, она иста личност, што се после две године (1274.) одрече за љубав Михаилу VIII своје православне догме, основане саборима и традицијама православне цркве, и свом снагом доказиваше истинитост папске веронауке, само да постане патријарах?

6) Неистинитост навода грчкога Пахимера није ми тешко било оборити, али је ваљало коју више речи и ради садашњих страних писаца, који као и чувени Рус *Тимотије Флорински* никако не могу да знају — *што српски извори називају Уроша Великим*, уверавајући, да ће то бити због унутрашњих и друштвених реформа, које нам нису познате. Баш те унутрашње реформе српскога живота тадашњег времена познате су, те се с тога на њима не задржах већ на ономе, што су историчари до сада бележили узгредице, као какве случајности. А те случајности баш и јесу најкарактернији доказ за правац српске политике, која је нашем народу на основу снаге и јачине осигурала доцније онако важно место међу народима. Урошева Србија истина не беше пространа као Милутинова и Душанова, али је он њој повратио Хум, одржао Пилот, савезом са Угарском осигурао својим наследницима владу над Мачвом, београдском и браничевском облашћу, Сремом и делом Босне и услед рата с Михаилом VIII Палеологом (1272.) заузео северне крајеве Маћедоније са градом Скопљем. Тако проширену државу приморан је био да остави у наслеђе старијем сину Драгутину, што опет он не могаше да очува. Иза продуженога рата са Византијом, који се у Априлу 1281. сврши поразом, Грци одузеше Србији земље

које им у Маћедонији остави Урош I-ви, и јужна граница опет би повучена средином Косова, по старом начину. Ово и јесте узрок, што је краљ Драгутин морао уступити престо одважноме брату Милутину, и што наши извори, прелазећи ћутом преко тога догађаја, с правом назваше Уроша I-ог *Великим*.

Димитрије С. Јовановић.

КРАТКИ ПРЕГЛЕД
СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА
(књижевно-повеснички нацрт).

Повесница свакога народа, причајући политичке и просветне ме́не у народном животу, бележи и такве умне производе, на којима се са̂м народни живот најбоље огледа. Сваки народ има ликова̂, који најбоље очитују његове главне црте и особине. А најбоље огледало умних и моралних особина свакога народа јесу његове, т. зв., „народне умотворине“, и међу њима поглавито, *народне песме.*

Народно је песништво како израз народнога живота, тако и умна творевина, по којој се цени и какав је народ, овај творац његов, — јер песма износи на видик не само знатан доживљени догађај или знатан карактерни знак народнога духа и живота, него и снагу творачке маште и висину естетичког развитка народног. А баш у славу песничке снаге *нашега* народа много је говорено, много је похвала̂ написано. Кад се пред образованом Јевропом показаше наше

народне песме у правом облику свом, узвикнуо је чувени немачки научник Јаков Грим: „Јевропа ће учити српски језик ради српских песама!“ Па кад је и туђину драга и пажње достојна ова богата ризница, коју зовемо „српско народно песништво“, колико више онда нама самим мора бити пријатно и поучно загледати у ову, лепотом одличну и садржином обилату, градину народнога нам песничког цвећа? — Али не само то: има и других, за нас још јачих разлога, који нас гоне, да што боље упознамо ову умну тековину свога народа. И *политичком животу* нашем још од XIV века па до најновијег времена, и нашој *новој књижевности* — велике је услуге учинило наше народно песништво. Народне песме, певане у свима српским крајевима подједнако, доказују не само народну заједницу, него и живу и јасну свест о слободној и бољој прошлости, па тиме и неодољиву тежњу ка слободи и бољој судбини у будућности нашега народа. А новој српској књижевности, која тек од великога нам Вука поче живети својим самосталним животом, народне песме учинише највеће услуге. Оне јој дадоше природну и здраву основицу: чист народни језик место пређашњега ненароднога, црквено-словенскога; оне унеше у њу елементе, који ће јој одржати национални тип и оригинални правац и у најдаљем развитку њеном. Није залуду речено да је народна, усмена књижевност *цвет,* из кога се развија *плод:* уметничка, писана књижевност. И заиста, најновији напредак нашега уметничког песништва то нам најболе доказује. Од како се племенита младица наше усмене књижев-

ности поче пресађивати на старо писано земљиште књижевно, — поче нам и наше мирисно цвеће народнога песништва рађати све зрелијим и краснијим плодовима уметничким.

I

Као год што нема народа без језика, тако нема на свету ни народа без песме, и почетак певању свакога народа треба тражити у најдавнијој прошлости његовој. А данашња је наука доказала да се на првобитном ступњу људскога развитка, кад се човек тек почео звати човеком, његова песма од језика ничим не разликује; првим својим говорним гласовима човек почиње износити на видик стање своје унутрашњости, па било само да испољи своје осећаје: да *пева* у ширем смислу ове речи, да тугује или да се весели, — било да намерно своме другу доставља своје представе, своје мисли: да с њим, дакле, *говори,* да се о чем споразумева. Ова првобитна веза између песме и језика тако је велика, да се чак и на језицима данашњих образованих народа виде њени трагови: корен речи (глагола) која у једном језику значи *певати* — често у другом, сродном језику значи *говорити,* и обрнуто: корен, о коме се мисли да је првобитно значио [1]) говорити у једном језику, — у другом значи певати!

[1]) Види *Јагићеву* расправу о историји словенског песништва у XXXVII књизи «Rada jugosl. akademije», стр. 33. Одавде су поглавито узети и даљи повеснички подаци за овај први чланак.

Али, и ако је вредно знати шта се мисли о самом почетку певања, о првобитној песми, ипак се овде не можемо упуштати у опширно излагање песмине историје, те, н. пр., претресати које су песме најпре морале постати или које је састојке могла или морала имати првобитна песма човекова. И, задовољавајући се напоменом, да је првобитна песма постала напоредо с првобитним говором људским, да је дакле природни развитак човеков донео неодољиву потребу и говора и певања у исто време, — нећемо погрешити, ако узмемо да су подједнако давнашње или бар врло блиске по старини песме, у основи међу собом различне: *веселе* и *тужне*. Говорним (артикулованим) гласовима човек је још одмах, у почетку свога човечанског живота, могао јављати свету и своје пријатне и своје непријатне осећаје; говором или песмом човек је морао износити на видик слику своје, истина још недовољно развијене, свести о природи му околној, која му се показивала час као страшна и тужна, час као блага и весела. И колико год могу имати права научници, који доказују да су само нежни и пријатни осећаји могли изазвати првобитну песму његову, те да су првобитне песме људске биле *љубавне,* као најживљи израз личних осећаја човекових, израз његове органске потребе; — толико исто могу с правом доказивати и њихови противници: да су прву човекову песму изазвали страх од смрти и људска немоћ према величанственим страхотама природиним, те да су првобитне песме биле *верске,* песме, у којима се обожавају природне силе и појаве. У најстаријим већ летописима

данашњих образованих народа налазимо погребне, обредне и друге верске песме, особито „химне“, т. ј. песме у славу разним боговима, — а за те се песме мора претпоставити неки ступањ мишљења и знања. И заиста, у старим н. пр. записима о *словенским народним песмама* обично се каже да им је певач „вештац“, т. ј. вешт човек, многозналац, чаробник, божји служитељ. А на још даљем путу свога развитка народи почињу чувати своја „предања“, т. ј., успомене о знатним догађајима из своје прошлости, о свем оном, што је јако утицало на живот целога друштва. Ето и састојака за народно-историјску, за чисто *епску* песму. Кад се, даље, у народу већ развила свест о раду и значају појединих му одличних чланова, с чијим је животом скопчана и сва његова судбина, — тада настаје у животу тога народа и време певању храбрости, јунаштва, пожртвовања и других идеала песничких.

Можемо ли сада ове разнолике састојке песмине пронаћи у прастаро доба нашега народа? Или, боље да кажемо: знамо ли што посебице о песничком стварању нашега народа из доба словенске му заједнице? Да ли је ко год забележио или је где год сачуван спомен о томе, како су н., пр., стари Словени, а у колу њихову и српски народ, славили своје добре и зле богове, разговарали са свима надземним, подземним, воденим и свима другим, од себе вишим створовима; — како ли су опет исказивали своје нежне осећаје у свима значајним приликама свога појединачког

живота; — како ли, на послетку, опевали славу и величину својих одличника?

На ова нам питања повесница много не одговара. Та ни она сама не допире у толику старину, а камо ли да нам уме штогод причати о песништву словенске заједнице, из времена, дакле, пре 2—3 тисуће годинâ. Па ни оно што нам је сачувано из првих векова хришћанске ере не само што се не тиче свих словенских народа у заједници, него није ни довољно јасно, ни довољно поуздано. Најраније помиње неке *словенске тамбураше* византиски повесничар Теофилакт Симоката (VI век), причајући о неким уходама с цитром у руци, који му рекоше да су „Словени, народ, што живи спокојно и без немира.“ И други стари писци тврде као непобитну истину: да је у свих Словена особита и необична наклоност према песми, црта, која им је, веле, дубоко у живот урезана. Али се из ових речи не види не само ништа посебице о *српском* народном песништву, него ни то: које су баш поименце и какве биле саме *песме* тих Словена. Требало је да прођу још многе стотине годинâ, те да се ко сети да и народне песме записује. А није ни чудо: коме „образованом“ Римљанину (Византинцу) старога или средњега века беше чак до тога, да учи који било словенски језик и да бележи песме његовога народа? Та за њих су и Срби и остали словенски народи били само „варвари“, којима је требало да се одреку свога старог, дотадашњег начина живота, да оставе своја стара предања и веровања, те да, примајући нову, спасоносну веру хришћанску, могу ступити у велику

заједницу средњевековнога, тобоже културнога, света. Тога ради примакнимо се коју стотину годинâ ближе новим вековима, и потражимо коју повесничку белешку о нашем народном песништву у времену, кад је српски народ не само већ примио хришћанску веру, него и почео стварати краљевства и царства.

Треба нам се на првом месту обратити нашим домаћим повесничарима: старим српским *биографима* и *летописцима*. Али да нам се и њихови недовољни одговори не би учинили чудновати, морамо поменути да је време њихово — средњи век — било време хришћанскога, верскога заноса, када су књига и просвета биле у јединој служби цркви и њеним уредбама. Разуме се, дакле, да хришћанској, како православној тако и католичкој, за наш народ у старо доба још новој, вери — нису могле бити угодне старе песме народне, пуне вајкадашњих предања, преткане мотивима старе вере словенске. Осем тога, зар је ученим духовницима римске и византинске школе ученост њихова и високи им положај друштвени допуштао силазити у редове себарске и водити рачун о весељу и забави простога народа, из чијега је срца, по њихову нахођењу, баш требало чупати многе старе навике и обичаје, па усађивати нове, новом реду и новом животу погодне? И заиста, средњевековна црквена власт, не само што није ишла на руку нашем народном песништву, него је баш војевала противу њега. Трудећи се да сатре оне старе поганске обичаје, народне обреде и празноверице, ова је власт, особито католичка, и народне песме гонила, — као да поред благих и

светих установа новога, хришћанског уређења не беше места и дотадашњим величанственим творевинама здраве природе словенских народа. Католички су, н. пр., црквени поглавари изреком забрањивали и особите наредбе издавали противу тога, што се народ код цркве скупља, па ту коло игра и песме пева. Па кад ни те забране ништа не могоше учинити, латински епископи стадоше насилно кварити старе песме народне: на место обичних народних стихова уплетаху поједине духовне, црквенске, стихове. Тако се место: „Играло коло шарено“ морало певати „О ти госпа одичена“ [1]); место „Лепо ти поје црни кос“ — „Смилуј се мени, о Боже“; место „Хранила девојка три сива сокола“ — „Здрава звезда морска!“ [2]) итд.

И последица овакога гоњења била је не само то, што нико у старије доба наше повеснице није хтео забележити ни једне народне песме, како се она у народу певала, него се тим гоњењем могло доћи чак дотле, да се народ од своје песме одроди, да заборави певати. Заиста би то могло бити, да у нашега народа песничка природа није била толико јака, да овој навали одоли, да је победи, па да нам у новим облицима пружи још лепше песничке творевине. Међу нашим разноврсним, т. зв., „женским“ песмама налазимо довољно примерâ, на којима се јасно виде старп претхришћански трагови, — јер шта су друго познате

---

[1]) Превод латинскога: „O virgo gloriosa.“

[2]) Латинско: Ave maris stella.“

нам „краљичке“, „коледне“, „додолске“ и друге „песме од старе вере“, ако не стари, истина већ избледели, облици поганскога (митолошког) ена, од којих су многи добили нову хришћанску одећу? Само не треба заборавити да је ове отпорне снаге имао и могао имати само један, истина већи део нашега народа: онај, чија се црква за неколике стотине годинâ прилагодила народном животу толико, да је у потоњим вековима несрећне судбине српске појам народности изједначен с појмом о вери њеној. И много више и много лепших песама, како нових, тако и старих, има да покаже наш народ источне (православне) вере, док се о неким крајевима западне (католичке) вере може тврдити, на жалост, чак и то, да народ у њима данас готово не уме ни запевати.[1]) Колико је, дакле, моћан и колико штетан био утицај западнога црквеног поглаварства, које је, можда и нехотице, ишло на руку однарођивању нашега племена!

Али не само што се на источној страни нашега народа боље могаху одржати народне песме у борби с новим редом хришћанским, него се овде, срећним случајем, очуваше и први *домаћи помени* о њима. У животопису првога нашег свеца и најзаслужнијег народног учитеља, *светога Саве* помињу се на два места народне песме. Познати нам стари животописац *Доментијан* (из XIII века), причајући како је св. Сава побегао из очеве куће у Свету Гору, додаје не само

[1]) *В. Јагић*, «Свједочанства из прошлости и т. д.» у III Отаџбини, стр. 576.

да су родитељи Савини плакали, а цела земља туговала и богу се молила, него да су и неки људи чак *и песме испевали о том догађају* („.... и прочи чловеци, светим духом научени, *песни смисливше* и сетујуште појаху о опаствији богомудраго јуноше"). А прерађивач Доментијанова списа, опет један стари наш писац, *Теодосије*, говорећи о необичној младости нашега светитеља и о најранијим знацима потоњега му богоугоднога живота, вели како је св. Сава у младости својој избегавао празне разговоре и смејање, а *мрзео скрнавне и штетне песме младићске* („... сујаго празнословија и смеха безгоднаго избегаје, скверпословесних же и вредних песниј јуношаскаго желанија, ослабљајуштих душу, до конца ненавиде"). И ако мала, ипак су ова два помена у старој нам књижевности врло значајна: из првога видимо да су песме о каквом знатном догађају (епске, јуначке) постајале, као и доцније, па и у најновије доба, одмах после сврпіеногa догађаја, чиме се доказује и то, да је народ морао дотле већ имати и других песама о свима иоле знатнијим догађајима; — из другога опет места видимо у каквом су, непријатељском, положају биле наше старе народне песме према цркви и књижевности старе српске државе. —

Даље помене о нашем народном песништву налазимо поглавито у *туђинаца*, наших суседа. Али пре но што пређемо на даља непосредна сведочанства о нашем старом песништву, морамо поменути један и старином и садржином значајни књижевни споменик. То је „*Летопис попа Дукљанина*" из XII века на

латинском језику, чији хрватско-српски превод, латиницом писан, имамо из XV века. Овај летопис или „хроника“ није ништа друго, до слободна прерада наших најстаријих народних песама историско-епског садржаја. Простом народном певању о српским и хрватским бановима, кнезовима, војводама и другим јунацима X, XI и XII века хтео је овај учени Дукљанин дати форму књижевну по угледу на суврамену му византиску хронографију; тога ради се трудио да ону гомилу народних јунака или, како их он зове, народних „краљева“ доведе у свезу родбинску и временску. Ова пак сухопарна књижевна форма била је узрок, те су многи наши повесничари дукљански летопис дуго сматрали као прави и поуздани извор историски, чему се противи и само пишчево признање (обраћајући се својим читаоцима, вели да ништа није причао нити са „словенскога на латински језик“ преводио што не би чуо да се потврђује „истинским приповедањем“ њихових отаца и давнашњих стараца) и читави одломци песнички, у њему сачувани. —

Први туђинац, у чијем причању налазимо овлашни помен старих наших нар. песама, био је византиски повесничар *Никифор Грегора*, који је у првој половини XIV века путовао кроз Маћедонију и Србију, па том приликом видео игре у колу и чуо песме, у којима Срби (пишчеви пратиоци) слављаху своје јунаке. И ако Грегора не помиње ни које је изреком песме чуо, ни који се поименце јунаци у њима опевају, опет би ово његово сведочанство, ако се његове речи заиста тичу наших нар. песама, за нас

било значајно с тога,[1]) што су ове песме биле старије од садашњих познатих нам народних песама XIV века (Реља, Момчило, Југ Богдан, Краљевић Марко и други долазе после г. 1325., те о њима ништа није ни могао слутати). Овим се, дакле, наставља сведочанство, добивено дукљанским летописом о нашем народном песништву, али се и без тога поуздано може тврдити да је наш народ имао и у XIII и XIV веку развијено епско песништво.

И XV век нам је оставио значајно непосредно сведочанство о нашем народном песништву. Хрватски каноник *Ђурађ Шишгорић* у једном свом спису од г. 1469. на латинском језику[2]) говори опширно о српско-хрватским пословицама, о народном колу, о жалосним песмама тужбалицама, о сватовским и другим девојачким песмама.

Још је значајније сведочанство Словенца *Курипешића*, који је немачким језиком описао своје путовање г. 1531. из Беча у Цариград. Овде се већ изриком помињу имена појединих српских *јунака*: „Малкошић," „Радосав Павловић" и „Кобилић" о коме се, вели, многе песме певају по свима српским кра-

---

[1]) *Армин Павић*, супротно Јагићу, мисли да је ово Грегорино сведочанство сумњиво. Види *Arm. Pavića* «Pjesme o boju na Kosovu g. 1389.», Zagreb, 1877., стр. 3. и 4., где помиње и Малетићеве мисли о томе.

[2]) То је: «De situ Illyriae et civitate Sibenici,» сачувано у рукопису.

јевима. Поред познатога нам дичног Обилића, кога махом у старијим књижевним споменицама зову Кобилићем, немамо разлога сумњати да су и друга два имена (Малкошић и Павловић) у истини значила некадашње српске јунаке, у чију су славу песме певане. — Такође из XVI века имамо путопис помађареног Шибеничанина, *Антуна Вранчића*, који је г. 1553. путовао из Будима у Једрене. Вранчић не говори ништа о песмама, али прича како су му становници села Клисуре под Балканом казивали да је њу саградио Краљевић Марко или други један српски јунак: Новак Дебељак, о коме се много пева у неким нашим старијим песмама. — Други један путник опет овога времена, *Стефан Герлах*, у свом путовању кроз Турску (1573. —1576.), прича да је близу Пирота видео развалине некога града, о ком народ каже да је био град Милоша Обилића. Осем тога, описавши до ситницâ божју службу у једноме српском селу, прича како се одмах после службе код саме цркве јело и пило, па како су после јела жене и девојке играле, и у колу, по две и две, певале, све до мрклога мрака. — Вредно је, на послетку, навести сведочанство познатог аустрӣског дипломате и путника, такође XVI века, *Бузбека*, из његова путовања у Цариград. Дошавши у Јагодину („на Морави"), прича да је био на једном погребу, који опширно описује и том се приликом особито зауставља на тужбалицама, које су тада сродници и пријатељи покојникови запéвали. Садржај ових туж-

балица, које Бузбек наводи, у главном се тачно слаже с нашим данашњим песмама овога реда.

Као што се види из овога довде, XVI је век већ почео проносити по свету славу наших народних песама. И ту славу сада не проносе само случајни путници. У свима турским ратовима XVI и XVII века по данашњој Аустрији било је тисућама храбрих српских бораца, које је на сваком кораку пратила њихова песма јуначка. И заиста, да су на пр. српске песме и гусле допирале чак у *Пољску*, имамо непосредних доказа у пољској књижевности XVII века. У књизи једној на пољском језику од г. 1624. приповеда се како су „српски певачи са својим гуслама пролазили целу Пољску и по дворовима пољских племића, а особито малоруских Козака, певали песме о храбрим делима српских и пољских јунака“. — А чувени Хрват, *Ђурађ Крижанић,* који је такође у XVII веку живео и у руској се књижевности прочуо као први „панславист,“ ево како лепо, и ако не много, прича о нашим народним песмама онога времена: „Код Хрвата и Срба... још за мога детињства... виђах како племићи и војводе седе за гозбом, а за леђима им стоје војници, те певају славу и јунаштво дедова,“ па уз то додаје: „Све те песме садрже јунаштва Марка Краљевића, Новака Дебељака, Милоша Обилића и још некојих“. У својој пак словенској граматици наводи и два народна стиха којих се сећао из свога детињства, те нам у неколико показује и спољни облик ових јуначких песама. — На послетку имамо крајем XVII века и сведочанство зло-

срећнога хроничара *Ђурђа Бранковића*, које наводи у својој „Историји“ и наш први повесничар Јован Рајић. Одржавши победу над Турцима у Ердељу г. 1485., кнез Павао и војвода Батора, вели се у тој хроници, „седоше јести и веселити се, *и уставши почеше војничко оро играти, припевајући различне јуначке песме.*“ —

То би у главном било све што се зна о нашем народном песништву из старијих повесничких извора. Али пре но што пређемо у новије и најновије доба, XVIII и XIX век, морамо се обазрети на један крај нашега народа, чији се синови прославише својим *уметничким песништвом.*

И збиља, зар у „славном граду“ Дубровнику, где се још од XV века почео неговати наш народни језик и обилато се почела развијати сваковрсна песничка радња на језику „словенском“ (што значи: српско-хрватском), зар, велимо, у том граду, у тој књижевности *дубровачко-далматинској* нема трага ни помена о нашем народном песништву? Не, Дубровчани су, као што лепо рече наш велики филолог и књижевни повесничар, Ватрослав Јагић, спасли своје поштење и себи образ осветлали, јер из њихових списа видимо не само да им је народно песништво било познато, него и да су читаве песме из народних уста записивали, чему се поглавито има и захвалити, што нам је сада врло добро познат облик једне врсте наших најстаријих јуначких песама. Док се, на пр., у песмама Шишка Менчетића, Ђора Држића и особито Мавра Ветранића, тих првих песника дубровачких,

могу наћи читаве десетине стихова, испеваних у духу наших народних лирских несама, — дотле опет у спеву *Петра Хекторовића* Хваранина (г. 1487.—1572.) „Рибање и рибарско приговарање“ [1]) видимо наведене од речи до речи две целе народне песме јуначке, т. зв. „бугарштице“: једна је о свађи Краљевића Марка с братом му Андријашем, а друга о смрти сиверинског војводе Радослава, кога уби Влатко, војвода удински. Осем тога, из једне посланице Хекторовићеве песнику Пелегриновићу видимо да је народно песништво у то време било прилично познато образованим људима, књижевницима и песницима у Далмацији, Дубровнику и на острвима. [2]) — И Задранин *Ђура Бараковић* (1547. — 1628.) унео је у своју песничку приповетку „Вила Словинка“ опет једну песму народну, такође „бугарштицу“, т. ј. песму озбиљну и трагичну, коју бугари један „влах“ (сељак с копна далматинског), а други слушају и плачу. — Има поузданих доказа, да је народно песништво и другим дубровачким песницима било познато. Краткости ради поменућемо само још ове: *Никола Нaљешковић* (1500. — 1585.)

---

[1]) Штампано први пут у Млецима г. 1556.

[2]) Из ове се посланице види и то, да су се народне песме у оно доба у Дубровнику и Далмацији делиле на «писни» и «бугаршћице» или «бугарштице». Прве су биле женске, т. ј. лирске, и њих су *певали*, а друге јуначке или епске, и њих су *бугарили*. Још је значајно, што је Хекторовић уза своје две бугарштице додао и мелодије, те нам тиме оставио и најстарији спомен наше народне музике.

није прошао без утицаја народног песништва, што се јасно види у његовој петој „комедији“: у песми о Маруши и Милици; — *Динко Рањина* (1563 — 1607) међу својим лирским песмама има четири под именом „Пјесни од кола“, које се својим размером и другим знацима показују као намерно подражавање народним песмама, и ако се од њих ипак у многом разликују.— Најлепши производ дубровачког уметничког песништва, на далеко већ познати еп „Осман“ великога *Ивана Гундулића* (г. 1587. — 1638.) даје нам и сувише доказâ, да је његовом творцу било познато народно, и то баш епско, песништво. После напомене о старом певачу Орфеју, који је први тобоже почео певати „бугаркиње“, ево шта Гундулић набраја, о чем певају српске народне песме: о „Лесандру Србљанину“, о цару Степану, о Урошу и осталим „царима од Немањске куће“, о Милошу Обилићу, Свилојевићу и Марку Краљевићу, о краљу Лаушу, о Дубровнику, војводи Јанку, краљу Матијашу, Ђурђу Скендербегу итд. Исто тако у Гундулићевој пастирској игри „Дубравка“ видимо на по неким местима очито подражавање народним „поскочицама“. — И на послетку, slављени дубровачки драмски песник *Ђоно Палмотић* (1606. — 1657.) такође је добро био упознат с народним песништвом: то се види не само из његовог ванредно чистог народног језика, него још боље и из његове песме „Гласови и хвале“, у којој се поред многих заслужних Дубровчана помињу и познати јунаци наших народних песама: цар Душан, кнез Лазар, Милош Обилић, Ђорђе Скендербег итд., а по нека

места као да је од речи до речи узајмило из народних песама. Чак и Палмотићев животописац тврди да је на његове спевове имало утицаја народно песништво.

Поред изређаних доказа о свом одличном познанству с нашим народним песништвом, Дубровчани имају још и других већих, управо Вуковских, заслуга: они почеше још у XVII веку и *скупљати* народне песме, што не падаше на ум у ово доба ни ученом западу. Трудом наших одличних великана Фр. Миклошића и особито Валт. Богишића до сада су већ изнети на видело читави *зборници народних јуначких песама,* које баш из уста народних певача записаше неки вредни Дубровчани XVII и XVIII века. У овом се послу особито одликују Дубровчани *Ђуро Матејић* (г. 1675. — 1728.) и *Јосиф Бетонднћ* (умро 1764.). —

Највише заслугâ од свих довде поменутих и домаћих и туђих писаца имао је родољубиви Далматинац *Андрија Качић Миошић* или добро познати и вредни „старац Милован“ (рођ. 1690., умр. 1760.), који у мало што није у XVIII веку био оно, што нам, сто годинâ доцније, у XIX веку беше неумрли Вук Караџић. „Скитајући се с гуслама“, као што сам вели, „од Скадра до Задра, од Мостара до Котара,“ Качић обиђе све јужне и западне крајеве нашега народа с нарочитом намером: да проучи народно песништво и да покупи што више повесничких извора (књига, писама, листина и др.), те да њима попуни празнине народног предања и тако пружи народу, како мишљаше,

верну историју славне му прошлости. И сам будући одарен великим подобностима народног певача, Качић је све песме свога бесмртнога народно-историјског спева „Разговор угодни народа словинског“ (штампан први пут латиницом у Млецима г. 1756.) испевао таком вештином, да се од народних песама једва могу разликовати [1]). Књига је ова постала најпопуларнија књига (под именом „Народна песмарица“) у српском и хрватском народу, те је за непуних сто година доживела 18 издања и била штампана и латиницом и ћирилицом у више од 20.000 примерака. Још је значајно, што нам је у књизи овој, која има 261 јуначку песму „од краља̂, бана̂ и словинских витезова“, Качић пружио и две песме праве народне, т.ј., такве, какве их је он чуо од народних певача, а не како би их он са̂м испевао. То су песме о „војводи Јанку“ (Сибињанину) и о „Бановић Секули“, о којима Качић вели, да их „опћенито пивају Далматини, Бошњаци, Личани и остали од словинског народа. Липе су слушати, ако и није могуће да су по све истините“. Из ових потоњих речи можемо видети разлог, зашто се Качић није задовољио простим записивањем и скупљањем народних песама, него их је управо препевао, трудећи се да у њима све што је

---

[1]) И Качићеви су стихови од 10 слогова као и стихови данашњих нам народних јуначких песама; исто тако: језик, фигуре и сви песнички украси одговарају језику и саставу нар. песама.

романтично или „неистинито“ замени иоле верним историским причањем.

И ако је Качићев „Угодни разговор“ већ довољно јасно показао колико је и какво песничко благо нашега народа, опет је требало да то свету, и нашем и туђем, објави какав учени туђинац. Да народно песништво добије потпуно „право грађанства“ и заузме достојно место у нашој писаној књижевности, требало је да о њему најпре изрече свој суд учена Јевропа. А да то буде, највише је, у другој половини прошлога века, помогао Талијанац *Алберто Фортис*. Његова се прва књига (на талијанском језику) појавила у згодно време: кад су шотске народне баладе обратиле на се пажњу учених Енглеза, па и свих других јевропских научника, те се једва чекало да још који народ покаже своје „народне“ песме, сличне овима шотским. У тој првој књизи Фортис говори о разним народним празноверицама далматинских островљана, па обраћајући се једном ученом Енглезу, доставља му у талијанском преводу Качићеву песму о Милошу Обилићу и Вуку Бранковићу, представљајући је као праву народну. Али још опширније о народним обичајима и песмама далматинских „Влаха“ (или, како су боље познати, *Морлака*) говори Фортис у својој другој књизи: у свом „Путу по Далмацији“ (1774.), који на брзо би преведен готово на све јевропске језике. И овде Фортис наводи примере наших народних песама већином из Качићеве „Песмарице“, али штампа и једну нар. песму, и то: и у српском изворнику и у талијанском преводу. То

је чувена „Жалосна пјесанца племените Асан-агинице“, песма, која управо сама лепотом својом беше довољна, да целу Јевропу занесе и одушеви за наше народно песништво. Ту песму преведе с талијанскога Фортисова превода на немачки језик велики песник немачки *Гете*, и она изиђе на свет у немачком руху заједно још с три „морлачке“ (управо Качићеве) песме у великом *Хердеровом* зборнику разних народних песама. [1])

II.

Улазећи у наше столеће, у слављени XIX век, морамо се дивити промењеним приликама! На све оно што се тиче народнога живота почело се гледати са свим другим очима: оно што су некада учени људи презирали, што им никакве пажње не беше достојно, сада стече баш велико поштовање, доби особиту цену. А на срећу нашега народа, прве године овога века беху пуно значајне у сваком погледу! И ако после крваве деветогодишње борбе за слободу и беспримерног народног васкрса из мртвих настаде привидан двогодишњи застој и, рекло би се, нека клонулост, — српски се народ по други пут с новом снагом подиже и гласно свету објави своја природна права на правилан и самосталан живот у друштву велике човечанске заједнице. И баш у том времену другога „устанка“, другог политичког васкрса — почиње и прави књижевни васкрс нашега народа. У годинама 1814. и 1815.,

---

[1]) „Stimmen der Völker,“ 1778.—79.

смело ступа на књижевно бојиште велики нам књижевни војвода, *Вук Стевановић Караџић*, отац данашњега српског књижевног језика и правописа. И најсветлије, најлепше и најјаче оружје у љутој му борби, која се мало за тим поведе у нашој књижевности, беше Вуку „српско народно песништво“, ово бесцено благо нашега народа, без кога нам српска књига не би била књига, а књижевни језик не би био језик, него недоучена и накарадна смеша „славјано-сербских“ неразборитости. А колике су Вукове заслуге само за наше народно песништво (да не говоримо о толиким другим за језик и правопис, повесницу и обичаје народа), доста ће бити ако поменем да је он и *први* и *једини* до сада изнео на видик и нама самим и целом образованом свету не само највећи број, него и најлепши избор правих српских народних песама. Тек ови зборници „јуначких“ и „женских“ народних песама, које записа вредна рука Вукова из уста народних певача — гуслара, — тек они, велимо, свакому јасно показаше колико је велико и како је величанствено ово умно богаство нашега народа, богаство, којим се ни један други народ у Јевропи подичити не може. Жалећи што нам простор овога чланка не допушта изређати и казати све што би овом приликом требало поменути о Вукову раду у опште и о прибирању, бележењу, прирећивању и издавању српских народних умотворина и особито песама посебице, — молимо читаоца, да сам на другом месту, у којој другој књизи, потражи и прочита све што треба знати о овом нашем најз-е

служнијем књижевном раднику. А ми се овде морамо задовољити само још овим кратким прегледом издања Вукових зборника:

А., Први, рекло би се, још несмели огледи биле су ове две књиге, које се могу сматрати као Вуково *прво издање* народних песама: I, „Мала простонародња славено-српска песнарица“, у Бечу 1814., II, „Народна српска пјеснарица“, у Бечу 1815. У првој књизи Вук је штампао 100 „женских“ и 6 „мушких“ или јуначких песама, казујући и разлику међу једним и другим. Овде је Вук прештампао и ону Фортисову „Жалосну пјесанцу племените Асанагинице“. Друга пак песмарица имала је свега 118 песама, међу којима је била 101 женска.

Б., После седам година предузима Вук ново издање народних песама. Ово је *друго издање* више него два пут веће од првога и у свем боље од првога. Књиге овога издања иду овим редом и зову се овако: „Народне српске пјесме“ књига II и књига III у Липисци 1823., — књига I у Липисци 1824., — књига IV у Бечу 1833. Као што рекосмо, из овога се тек издања може видети наше песничко богаство; тако у I књизи има 406, махом женских песама (распоређених у 7 гомила), у II има 38 јуначких (махом дужих) песама најстаријег времена, у III књизи 35 опет јуначких песама познијега времена, и најпосле у IV и последњој 44 различне песме јуначке (махом најновије).

В., *Треће издање* је боље и од другога. Сада иду књиге овим редом: „Српске народне пјесме“,

књига I у Бечу 1841., књига II год. 1845., III год. 1846. и IV год. 1862., све у Бечу. Сакупљених и за издавање спремљених песама остало је и после смрти Вукове (1864.), те је за сву његову посмртну књижевну заоставштину био склопљен особити одбор, који је издао и V књигу песама год. 1865. и VI год. 1866., опет у Бечу. Да би се видело колико су Вукови зборници нарасли у овом издању, поменућемо да I књига овог издања има 793 само женске песме, II има 101 песму јуначку старога времена, III књига 87 јуначких песама из доба робовања под Турцима и IV књига 62 јуначке песме најновијега постања (о српском устанку и црногорским бојевима). Дакле, од 224 песме првога издања Вуков је зборник сада нарастао на 1045 дужих и краћих народних песама. [1])

Пре но што бисмо рекли коју и о другим скупљачима народних песама, да се још за часак задржимо код Вука и његове скупљачке радње. Што је Вуков рад на овом пољу, јединствен, мора се нарочито приписати његовом здравом разуму и оштром духу критичарском, његовој великој издржљивости у послу и похвалној савестиги, која је овде више но игде преко потребна. Држећи се начела: да не сме ништа

---

[1]) Осем свих до сада, било за живота, било по смрти Вуковој, штампаних има и читава једна књига народних песама у *рукопису*, која је сада својина петроградске академије и коју ће уз остале Вукове списе издати на свет „Одбор за издавање Вукових списа", коме је министарство просвете и цркв. послова у Београду тај посао поверило.

на свет издати, за што не би могао сâм лично бити одговоран или што не би сâм рођеним ушима чуо из народних уста, Вук је морао савлађивати многе и велике тешкоће, док је постигао ону тачност, обиље, чистоту, лепоту и остале врлине којима се његов скупљачки рад одликује. Колико је муке видео, док би коју женску песму измамио из стидљивих девојачких или младићских уста; колико ли је невоља имао, записујући стихове, које народни певачи уз гусле певаху, — може се најбоље видети из предговорâ, које је писао готово уза сваку књигу свих својих издања. Ту је савесно помињао и људе, од којих је песме записивао и места, у којима се оне певају. Међу многим гусларима, који Вуку дадоше онолике песме јуначке треба особито истаћи: *Тешана Подруговића*, Херцеговца, за тим прослављеног песника нашег првог устанка, слепога *Филипа Вишњића*, па старце *Милију* и *Рашка* из Колашина, и слепога *Ђуру Милутиновића*, Црногорца. А као вредне помагаче Вукове треба поменути: песника владику *Лукијана Мушицког*, консула *Вука Врчевића*, попа *Вука Поповића* из Риса, судију *Максима Ранковића* из Остружнице и друге.

Напомена. Овде ће, мислимо, бити умесно поменути и Вукова издања осталих народних умотворина осем песама, чиј је број такође из године у годину све више растао. Одлучивши се, како сам вели, да „скупља све што је српски народ измислио“, Вук је почео у додатку Давидовићевим „Српским Новинама“ у Бечу за г. 1821. штампати „*Народне српске приповијетке*“ (уз њих и не-

колико народних *загонетака)*, које тек г. 1853. (опет у Бечу) издаде и у засебној књизи „Српске народне приповијетке." Ова се књига сматра као прво издање, после кога је „друго умножено" угледало света истом после смрти Вукове, г. 1870. — Исто тако имамо и два Вукова издања *народних пословица*: I на Цетињу г. 1836., под именом „Народне српске пословице и друге различне, као у обичај узете, ријечи", а II у Бечу под истим именом г. 1849.

*
* *

Колико је Вук непосредно заслужан за повесницу нашега народног песништва тиме, што нам је дао у руке највеће и најлепше збирке; толико је исто он и посредно заслужан: прво тиме, што се на њ угледаше и други познаваоци народнога живота, те и сами почеше прибирати и на свет издавати песме које Вуку не дођоше до руку, из свеколиких српских и хрватских крајева, — а друго и тиме, што се баш Вуковим заузимањем и многобројним његовим везама с ученим људима свих јевропских народа за врло кратко време почеше све наше народне песме преводити на разне јевропске језике, те данас готово нема књижевности и народа у Јевропи, на чиј језик не би било преведено буди колико примерâ овога нашег народног блага. Али с једне стране, мислећи да нам је овим врстама задатак упознати читаоце само с најглавнијим тачкама из повеснице нашега народног песништва, а с друге опет стране, верујући да су новији радови наших књижевника на овом пољу свакоме више познати него старији или бар да се много лакше до њих може доћи, — било би овде неумесно про-

дужити у својој опширности говор о даљем раду на скупљању, издавању и тумачењу наших народних песама. С тога ћемо се ограничити на просто набрајање знатнијих нам скупљача после Вука и њихових зборника. Одмах морамо поменути да су и браћа Хрвати достојно уважили рад великога Вука, те се, пошавши његовим примером, с нама Србима надмећу у прибирању песничкога нам блага, којега остаде и после неумрлог Вука још толико много, да се ни данас, на двадесет и пет година после смрти Вукове, не може рећи да је све што научну пажњу заслужује из народа покупљено и свету објављено. Према двојакој нам азбуци све скупљачке радове можемо распоредити на двоје:

I. У књижевности **ћирилицом** писаној, поред омањих прилога (појединих песама) у списима старијих нам књижевника: *Платона Атанацковића* (у Давидовићевим „Српским Новинама“ од г. 1818., из рукописа некога *Ст. Ференчевића), Гаврила Ковачевића* (1818.), *Ст. Поповића* (1828.), *Ђорђа Лазаревића* (1829.) и *Јована Стејића* (1832. у зборнику „Сабор истине и науке“), — имамо читаве збирке од ових, бољих и лошијих, последовача Вуковых: од *Симе Милутиновића* („Пјеванија црногорска и херцеговачка“, I књ. у Будиму 1833., II у Липисци 1837., па и у „Истор. Црне Горе“, 1835.); — владике *Петра Петровића II Његоша* („Огледало српско“, у Београду 1846.); — *Тодора Влајића* („Српски венац“, Београд 1850.), — *југо-словенске младежи у Прагу* („Српске

нар. пјесме" [1]) с преводом на чешки и (само 2) на пољски језик, Праг 1852); — *Стеф. Поповића* („Црногорске гусле или народне песме, приче, подскочице и напијалице", Београд 1858.), — *Стеф. Верковића* („Народне песме македонске" [2]), Београд 1860.), — *Стев. Бошковића* („Бачванске песме", Н. Сад 1862. и 1879.), — некога *П. Т.* („Песме банатске" 1863. и прешт. 1866.), — *Богољуба Петрановића* („Српске народне пјесме из Босне, женске", Сарајево 1867., „Срп. нар. пјесме из Босне и Херцеговине, јуначке", Београд 1867. с ваљаним предговором од *Ст. Новаковића*, — и II књига 1870.), — *Благоја Стојадиновића* („Јуначке песме, I и II књига, Београд 1869.), — *Ђорђа Рајковића* (женске, из Славоније, Н. Сад 1869.), — *Милоша С. Милојевића* („Песме и обичаји српскога народа", I и II, Београд 1869. и 1870.), — *Димитрија Алексића* („Срп. нар. јун. песме и нар. приповетке", Београд 1871.), — *Милана Станића* („Срп. нар. песме", „Царица Милица" и „Драгачевка", Београд 1870., 1871., 1872.). — *Филипа Радичевића* („Црногорске гусле", Београд 1872.), — *Косте Х. Ристића* („Срп. нар. пјесме из Босне", Београд 1873.), — некога *В. М.* (Срп. нар. песме из Срема, Панчево 1875.), — *М. Ђ. Милићевића* (у „*Кнежевини Србији*", Београд 1876.), — *Валтазара Бо-*

---

[1]) Мислим да их је за штампу спремао *Аца Поповић Зуб*.

[2]) Издавач их зове народним песмама *македонских Бугара*, а ми с правом можемо тврдити, да баш ове песме казују да народ који њих пева није бугарски него српски.

гишића („Нар. пјесме из старијих, највише приморских записа“, I, Београд 1878. Овде је учени писац пред самим песмама написао врло поучну и опширну расправу, у којој пореди старе „бугарштице“ [1]) с данашњим песмама десетосложних стихова). — *Влади-*

---

[1]) Да би се видела разлика између данашњих нам (десетерачких) јуначких песама и ових старих „бугарштица“, ево неколико стихова из песме „*Марко Краљевић и Мина од Костура*“ (у Вуковој II књ. 62.), која је у Богишићевој збирци под именом „*Марко Краљевић и Миња Костуранин*“ („Народне пјесме из стар., најв. прим. записа“, стр. 20.):

I, у Богишића:

Три ми гласа допануле храбре Марку Краљевићу,
Краљевићу Марку;
Први глас му допаде од краља од угарскога:
Да га пође вјенчати краљицом славном госпођом,
Краља угарскога;
Други глас му допаде од Јанка од војеводе:
Да му иде крстити од срдачца младо чедо,
Угрин војевода;
Трећи глас му допаде од цара од честитога:
„Дођи, слуго, до мене, ере си ми од потребе,
Краљевићу Марко!
Ере ћемо војевати л'јепом арапском земљом,
Да ми носиш алабарјак пред мојоме дружиноме,
Краљевићу Марко!“
Како ли су гласови Краљевићу допанули,
Поче ти ми храбар јунак старој мајци говорити,
Старици госпођи:
„Данас ми су, госпође, три гласа допанули:
и т. д., и т. д.

мира Красића („Срп. нар. песме стар. и нов. времена", I, Панчево 1880.), — *Ст. Н. Давидовића* (нар. песме из Босне, Панчево 1884.), — *Николе Бего-*

II, у Караџића:

Сједе Марко с мајком вечерати
Сува љеба и црвена вина;
Али Марку три књиге дођоше;
Једна књига од Стамбола града,
Од онога цара Појазета;
Друга књига од Сибиња града,
Од војводе Сибињанин Јанка.
Која књига од Стамбола града,
Цар га у њој на војску позива,
На Арапску љуту покрајину;
Која књига од Будима града,
Краљ га у њој у сватове зове,
У сватове на кумство вјенчано,
Да га вјенча с госпођом краљицом;
Која књига од Сибиња града,
Јанко у њој на кумство зазива,
Да му крсти два нејака сина.
Марко пита своју стару мајку:
„Сјетуј мене, моја стара мајко,
Куда ми је сад ићи најпрече:
и т. д., и т. д.

Из овога се упоређења може видети не само да је у бугарштицама са свим друкчији од десетерачкога стих (од 16 и 15 слогова, који се редовно деле на половине: 8+8 и 7+8 и прилoжак од 6 слогова) и језик, него да им је и цео карактер (начин причања, ред мисли, поједини изрази) такав, да се готово чак може помислити: да *бугарштице и нису праве народне песме.*

вића („Срп. нар. пјесме из Лике и Баније“, Загреб 1885.), — *П. Мирковића* („Срп. нар. пјесме герзовске и ђевојачке из Босне“, Панчево 1886.), — *И. С. Јастребова* („Обичаји и песме турских Срба“, Петроград 1886.) Овде писац на руском језику описује свеколике народне обичаје од рођења до смрти, и наводи верно записане многе песме нашега народа из *призренског, пећског, моравског* и *дабарског* краја Старе Србије), — *Григорија А. Николића* („Срп. нар. песме из Срема“, Н. Сад 1888.), — *М. Осветника*, („Разне срп. нар. пјесме из Боке Которске и околине дубровачке“, Н. Сад 1888.) и др.

Осем ових посебних издања [1]) изашао је на свет велики број одабраних народних песама и у нашим књижевним листовима: „Српском Летопису“, „Вили“, „Даници“, „Матици“, „Јавору“, „Словинцу“, „Босанској Вили“, „Српству“ и т. д. И на послетку има народних песама сакупљених, али још необјављених. [2])

[1]) Као доказ велике тражње и особите љубави наше читалачке публике према народном песништву можемо поменути и позната прештампавања, ради просте шпекулације, појединих народних песама из Вукових зборника. То је у педесетим и шесетим година радио неки *Алекса Х. О. Поповић*, а у новије време књижарнице *Браће Јовановића* у Панчеву и *Браће Поповића* у Н. Саду. Ова је последња у том баш загрдила. — Са свим је друге врсте избор нар. песама за школску омладину, који је, под именом «Неколико нар. песама за на изуст учење», доживео до сада неколико издања у Новоме Саду.

[2]) Поред велике збирке пок. *Вука Врчевића*, познато нам је да има приличну збирку и г. *Љ. Ковачевић* у Београду и српско академско друштво «*Зора*» у Бечу.

II. У књижевности **латиницом** писаној скупљали су и на свет издавали народне песме из разних српских крајева (Хрватске, Славоније, Далмације, хрватског Приморја, Босне и Херцеговине) ови књижевници: *Људевит Гај* (у својим „Novinama" и у „Danici" у Загребу 1835. и даље), — *Станко Враз* („Ilirske narodne pjesme", 1839.), — *Мато Топаловић* („Tamburaši ilirski", у Осеку 1844.), — *Лука Илић* (под промењеним именом *Славољуб Славончевић*: 8 свезака у Загребу 1844.—1847.), — *Фр. Ј. Јукић* и *Грга Мартић* (и у засебној књизи: „Narodne pjesme bosanske i hercegovačke", у Осеку 1858., и у „Bosanskom prijatelju" од г. 1851., 1852., 1861. и 1870. у Загребу), — *Велимир Гај* (у „Danici ilirskoj" за 1864., 1865. и 1867.), — *Лука Марјановић* („Hrvatske narodne pjesme...", у Загребу 1864.), — *Мијат Стојановић* (нар. песме и приповетке, 1867.), — *Илија Хердвигов* (вараждинске нар. песме, 1869.), — *Фрања Миклошић* (у спису на немачком језику „Народна епика у Хрвата", Беч 1870.), — *Фране Курелац* („Jačke nar. pjesme", у Загребу 1871.), — *Фран Микуличић* (чакавске нар. песме. 1875.), — *М. Оршић* и *М. Врбанић*, — *Јос. Радетић*, — *Михов. Павлиновић* („Narodna pjesmarica", издала Далмат. Матица 1879.), — *Стјепан Мажуранић* (нар песме из Приморја и Границе, у Сењу 1880.), — *„Наша Слога"* (из ње су прештампаване хрват. нар. песме са Истре и кварнерских острва, Трст 1880.), — *Н. Тординац* (нар. песме и приповетке из Босне, I и II у Вуковару 1883. и 1884.). — *Дујмо Караман* („Mar-

janska vila" или збирка нар. песама, сакупљених у Спљету, 1885.), — *Камило Благајић* (нар. песме и приповетке из Босне, у Загребу 1886.), — *Фр. Краус* („Smajilagić Meho", Загреб 1886. — *Мехмед-бег Капетановић Љубушак* („Narodno blago", у Сарајеву 1887.), — *Негосав Дворовић* (нар. песме и приповетке из Босне и Херцеговине, I, у Сењу, 1888.), — *Коста Херман* (нар. песме мухамедовских Срба у Босни и Херцеговини, I, у Сарајеву 1888.).

Напомена. Уз бележење самога текста почела се још поодавно бележити и музичка страна наших народних, особито „женских", песама. Као главнији скупљачи *народних мелодија* и издавачи народних песама с музичким нотама могу се поменути: *Иван Катинели* (1850.), *Корнелије Станковић* (1862.), *J. Хлавач* (1868.) и, на овом пољу највреднији и најзаслужнији, *Фрањо Кухач* (1870. до 1881. у Загребу).

*
* *

Прелазећи на *преводе*, такође морамо поменути да нам је овде немогућно исцрпсти у свој опширности све што је у Јевропи урађено за познавање нашега народног песништва. Тога ради се гдешто морамо задовољити простим набрајањем.

Највише се од свих јевропских народа интересоваху нашим народним песништвом, те и највише га на свој језик превођаху **Немци.** Осем првих великана и признатих научника немачких: *J. Гете-а, Јакова Грима, В. Хумболта, Северина Фатера, Леополда Ранке-а,* који с неумрлим Вуком стајаху у непрекидној књижевној вези и сваку нову појаву и

најмањи прилог Вукова скупљачкога рада немачкој публици објављиваху и праве апотеозе песничком ђенију нашега народа писаху, — имамо у немачкој књижевности овога века и читав низ преводилача и тумачâ наших народних песама. Прво место како по времену рада, тако и по љубави, према нашем народу, по марљивости и спреми, с којом је свој посао радила, без икакве сумње заузима госпођица *Талфј* (Тереза Адолфа Лујза фон Јакоб) или по мужу госпођа *Робинсон*. Није овде место говорити о великом гласу ове немачке списатељке и њеним књижевним везама с ученим јој земљацима Гримом, Гетеом и другим, који је само хвалом обасипаху и на даљи рад подстицаху; — доста ће бити само ако кажемо да су њени преводи (у стиховима) наших песама, према времену и приликама, у којима су рађени, заиста изврсни. Две свеске прве своје збирке неких нар. песама, преведених на немачки језик („Volkslieder der Serben“) издала је она на свет још у години 1825. и 1826.[1]), а другу збирку опет у две свеске (такође „Volkslieder der Serben“) г. 1835. Осем тога, и у засебној књизи и у приступу овом другом зборнику, написала је Талфј и опширне историске расправе о српском нар. песништву и о повесници нашега народа. Преводи ове племените госпође, који после г. 1835. доживеше још неколика издања (III је било 1853.),

[1]) Податке за већину немачких превода позајмили смо из књиге „Beiträge zur Literatur der kroatischen Volkspoesie“. v. S. Singer, Загреб, 1882. г.

постали су у немачкој књижевности толико популарни, да се у школским књигама, антологијама и т. д. на сваком кораку налазе примери наших нар. песама из ових њених зборника. — Други, не мањи, пријатељ нашега нар. песништва био је *Виљем Герхард,* који год. 1828. издаде на свет избор песама из Вукова зборника које он преведе у две књиге под именом: „*Вила.* Српске нар. песме и јуначке гатке." Преводећи наше песме на немачки и желећи да што боље изучи српски језик, Герхард се упознао и дуго време дружио с нашим одличним песником Симом Милутиновићем (Чубром Чојковићем), те је превео и неке песме из Симине „Србијанке" и неке Качићеве. У г. 1877. немачки писац *Карло Браун* приредио је *друго издање* Герхардових превода под промењеним именом „Српска певанија" („Gesänge der Serben). — Овде треба поменути и доста добре преводе *Евг. Весели* (1826. у Пешти), P. v. Goetze (1827. у Липисци) и *Ј. Венцига* (1830. у Халу), а тако и *Волфову* збирку нар. песама из разних крајева и времена (1846.). — Али је трећи, у реду с госпођицом Талфј и Герхардом, пуно заслужни радник на пресађивању српскога песничкога цвећа у немачку књижевну градину — била опет једна госпођа: *Ида Дирингсфелд*, такође чувена списатељка немачка, о чијој се свестраној образованости и знању многих језика чуда причају. Она се није задовољила већ готовим и на свет издатим српским збиркама, него их је и сама на свом путу по Далмацији („Из Далмације", на немачком језику, штамп.

у Прагу 1857.) прикупљала и на немачки језик преводила. О вештини Идпног превођења свак се може уверити из њене збирке, у којој су поред српских и неколики јој преводи тошканских и чешких нар. песама. Сем тога је она преводила и неке стихове наших уметничких песника и написала о Вукову животу и раду (по смрти му) лепу расправу у једном одличном књижевном листу на немачком језику. — Четврти одлични познавалац српскога језика и песништва у немачкој књижевности био је *Сигфрид Капер*, који је наше нар. песме преводио и на немачки и на чешки језик. Две књиге преведених му срп. јуначких песама („Lasar der Serbenzar“ и „Gesänge der Serben“) изиђоше на свет 1851. и 1852. у Липисци. — Год. 1852. изиђе у Бечу и доста добар превод разних наших народних песама од *Авг. Франкла* под именом „Гусле, српске нар. песме“ (Gusle. Serbische Nationallieder). Треба поменути да је Франкл преводио верно од речи до речи и, што је значајно, први огледао да у немачком преводу наших јуначких песама пази на т. зв. „стални прелом“ или одмор после четвртога слога у стиху. — Овај преглед ранијих немачких превода завршујемо напоменом да ће можда бити и других, мањега значаја, немачких писаца, који су или и сами по нешто из нашег нар. песништва преводили или, још чешће, из набројаних превода поједине примере уносили у своје збирке народних песама. — Од новијих превода сваке су пажње достојни: радови Немца *Карла Гребера* (Carl Groeber, „Der Königssohn Marko“ 1883. и „Die Schlacht am Amselfelde“

1885.) и Србина *Светозара Манојловића* („Serbisch-croatische Dichtungen", III издање у Бечу 1888.). — Исто тако, по примеру великога Гетеа, преводили су или управо препéвали неке наше нар. песме и одлични немачки песници *Анастазијус Грин* и *Фридрих Боденштет.* — На послетку уз приказе, оцене и расправе о нашем нар. песништву од напред поменутих књижевника немачких треба додати и ове словенске, у повесници наше књижевности врло заслужне мужеве: великог учитеља Вукова *Јернеја Копитара,* за тим *Павла Шафарика*, *Фр. Миклошића* и *В. Јагића,* чији ће списи (на немачком језику) до века бити потребни свакоме, ко жели дознати што више о прошлости, карактерним знацима и значају нашега народног песништва.

Упоредо с Немцима, ако не и више од њих, одликују се и многим и ваљаним преводима наших народних песама — наши југозападни суседи, **Талијанци.** Географске, политичке и културне везе српске Далмације с Италијом од вајкада су помагале узајмичном упознавању нашега народа с талијанским народом. И као год што су Далматинци умели пресађивати у нашу књижевност много лепо цвеће из раскошне талијанске књижевне градине, тако су исто они махом били и најбољи превођачи срп. нар. песама на талијански језик. Тако први, који је после поменутог абата *Фортиса* и песме преводио и о њима најлепшу расправу написао, био је Далматинац *Никола Томазео,* чувени лексикограф, песник и журналист, који се својом свестраном образованошћу и одличним књижев-

ним радом уздигао до највиших научних почасти у својој новој отаџбини, Италији. И ако у множини Томазеових списа налазимо само један једини на српско-хрватском језику („Iskrice“), опет имамо пуно доказа да је Томазео своју рођену Далмацију жарко љубио и несрећну јој политичку судбину оплакивао. А своју љубав према српском језику и народном песништву доказао је прво тиме, што је приличан број наших песама из II књиге Вукове превео на талијански језик и штампао их у IV свесци своје збирке (на талијанском) „Народне песме тошканске, корзичке, *илирске* и грчке“, — друго тиме, што је и сâм по народу песме скупљао, па их и на свет мислио издати, — и треће тиме, што је у свом великом „Естетичком Речнику“ (опет на тал. језику) опширно писао и о српском нар. песништву, о Доситију, Вуку и Његошу. — Други знатнији радник [1]) на овом пољу био је Dr. *Никола Јакшић*, који је неколико наших јуначких песама превео у књизи „Избор далматинских успомена“ („Saggio delle memorie dalmate“, Задар, 1840.), па и у засебној збирци „Песме словенске“ („Carmi slavi tradoti in versi italiani“), у којој има и одломака из Гундулићева „Османа“. — Знатна је и збирка превода *Ферд. Пелегрини* „Народне песме словенске, преведене у стиховима талијанским“, која је доживела

---

[1]) Наше је песме преводио на талијански и *Марко Бриер Деривo* († 1827.), али му преводи не изиђоше на свет, него се чувају у дубровачкој фрањевачкој библиотеци. Види *Сингеров* наведени спис, стр. 48. и 92.

три издања. — Абат *Франческо Карара* осим превода „Песме далматинског народа“ писао је о српском нар. песништву у свом спису „Далмација“. — После омањих радова *Николе Батаљини, Франч. дал' Онгаро, Јована Николића, Ивана де Рубертис, В. Бјондели, Марка Ант. Канини* и др., особитог је помена и сваке хвале заслужан рад Dr. *Јакова Кјудине*. У својим „Песмама слов. народа“ (две књиге 1878.) Кјудина је превео не само велики број срп. нар. песама, већином женских, него и неколико нар. пословица и загонетака, па и неке огледе из Прерадовића, Сундечића и Његоша, и на послетку писао о хајдуцима, вилама, вампирима и нашим народним обичајима. — Из најновијег времена су радови: *Петра Касандрића* („Срп. нар. песме епске“, Задар 1884.) чији се превод сматра као најбољи и највернији, и *Ђ. Зарбарини* („Saggio di traduzioni dal Serbo и т. д.“ 1887.).

У **Француза** је наше народно песништво такође нашло доста поштовалаца и добрих превођача. Тако имамо још у г. 1828. по Фортисовој књизи удешен превод или боље прераду (а по негде и са свим слободан маштин рад) неких наших нар. песама од познатог француског приповедача и песника *Просиера Мериме* („La Guzla“ = „Гусла, или избор илирских песама, скупљених у Далмацији, Босни, Хрватској и Херцеговини“). Доцније је и сâм писац признао да му је овај посао био проста мистификација. — И овде се прва нашим нар. песништвом највише заинтересовала и одушевила једна госпођа: служитељка свему племенитом и лепом, позната у француској књижев-

ности грофица *Дора д' Истрија* (управо Јелена Гика), која с правом стоји у реду најдаровитијих и најобразованијих жена XIX века. У свом спису „Жене на Истоку“ говори с највећом хвалом о нашем нар. песништву, а у чувеном франц. књижевном листу „Revue de deux mondes“ написа опширну расправу о Вуку Караџићу и његовом скупљачком раду. — Француске су читаоце даље упознавали с нашим нар. песмама ови преводиоци: некадашњи мостарски конзул *Авг. Дозон*, од кога у овој — 1888. — години изиђе и ново умножено издање („Српска епопеја: народне песме јуначке“) с лепим предговором, — а још пре њега: госпођа *Е. Војар* (по Талфји). *Шарл Нодје, Адолф д' Аврил* и др.; — и ови научници: *Ал. Хоџко, Ов'лак, Луј Леже, Ами Буе* и т. д.

Ни далеки **Енглези** нису много заостали иза других образованих народа: још г. 1827. издао је леп избор наших песама (из Вукове збирке), које је са̂м превео на језик енглески, познати књижевник *Џон Бауринг*. О његову преводу изрекоше леп суд Гете и Талфј, а издајући у енглеском преводу песме свих народа, Бауринг је писао и ваљане расправе о њиховом, па и о нашем нар. песништву и књижевности. Из новијег времена треба споменути *Џ. Нааке-а, Артура Еванса, Елодију Мијатовићку* и друге. — Па и суседни нам **Маџари**, и ако не много, имају приличних превода наших нар. песама. Поред Србина, маџарског чувеног писца *М. Витковића* заслужни су овде од старијих: *Казинција* и *Јосиф Секач* (1836.), а од новијих *Карло Сас, Коломан Тот* и *Јосиф Вајза,*

и најпосле Срби: покојни *Ђорђе Радић* и песник *Мита Поповић*. — Има, на послетку, и *румунских* превода наших песама.

Међу **словенским** народима *Руси* имају највише и преводâ и расправâ о нашем нар. песништву. И множина радникâ и гласовитост њихових имена јамче нам да су наше нар. песме и верно преведене и достојно руској читалачкој публици приказане. Једно, што су руски радови на овом пољу у нас већ прилично познати, а друго, што је број руских љубитеља наших гусала толики, да би нас и овлашни помен свих њихових издања и списа дуго задржао, — доста ће бити ако само изређамо ова призната имена: *Мих. В. Гербељ, О. Т. Милер, Берг, Бођански, Прејс, Венелин, Востоков, Буслајев, Безсонов, Касторски, Хиљфердинг, Григорович, Срежњевски, А. Попов, Старицки, Ровински, Пјетровски* и многи други (међу њима и *Н. Чернишевски)* не само што преведоше многе наше песме на руски језик, него и написаше многе, веће или мање, научне расправе о њима. — Међу браћом *Чесима* нашло се такође одмах после Вука довољно пријатељâ нашему нар. песништву: и овде су махом први и знатни књижевници. Њихова су имена: *Фр. Л. Челаковски* (1822. — 1827. и 1829.—1832.), *В. Ханка*, поменути *С. Капер, П. Шафарик, Јунгман, В. Крижек, М. Фијалка, Луд. Штур*, у новије доба *Јосиф Холечек, Едв. Јелинек*, „Моравска Матица“ и т. д. — Међу *Пољацима* се особитом љубављу према нашем нар. песништву одликовао чувени песник и књижевник *Адам Мицкијевић*, за

тим *Казимир Вл. Војћицки*, а у новије доба *Залецки, Зморски* и т. д. —

Сам овај факат, што се толики број одличних умова свих знатнијих народа јевропских заинтересовао нашим нар. песништвом и у своје га књижевности тако обилато пресађивао — најбоље доказује велику вредност овога чудотворног блага, које сaмо даде нашем народу несумњиво право, да поносно може ступити у ред осталих, образованошћу старијих, чланова људске заједнице. Али се истинска слика вредности и значаја наших народних песама може добити, тек пошто се мало ближе загледа у њихов унутрашњи и спољни састав, у *садржину* и *облик* самога певања.

III

Ако не могосмо знати које су и какве су биле песме нашега народа из преисториског доба или оне, о којима повесничари прошлих векова само узгред говоре, — неуморни рад неумрлога Вука и неколиких му, напред поменутих, заслужних последовача дао нам је могућност, да прегледамо садржину, облик и значај наших народних песама данас познатих, које, и ако су забележене, тако рећи, у наше дане, у почетку овога века, ипак су из времена, које стоји на раскрсници између првог или примитивног и другог, више културног, ступња народног развитка. И збиља, само се оне песме и могу звати *„народнима“*, које су постале у времену, када је народ био потпуна целина, када се поједини људи и поједини редови

још нису били толико одвојили од остале масе народне, да имају неких својих засебних интереса, навика и погледа на свет. Због тога се за народну песму и не може казати да је ствара само један човек, једна личност из каквога особитог реда песничког; напротив, свакој је песми народној творац васцели народ. У оном времену, које се с правом зове „епско“ или још и „идилско“ доба народно и у ком је народ као јато тицâ међу собом једнаких, а појединац без обележја засебне јединке (без индивидуалности), један као и други, — у том времену не ствара песму дух једнога човека, него *дух целога народа* који живи у сваком члану његовом. И ако свака песма најпре мора потећи из уста једнога певача, ипак је овај први јој покретач не ствара сâм собом, него је, тако рећи, извија из душе целога народа: он овде ради само као случајно оруђе народне целине. Грађу за своју песму певач може узимати само из причâ и кáжâ свога народа, те опевати само оно, што је народу већ познато, било што се ново на очиглед свима десило, било што је усменим предањем кроз векове сачувано. Исто тако, и унутрашњу и спољну форму песми својој певач мора дати народну, па и ако би у песми, први пут испеваној, и било чега незаједничког, личнога или појединачног (индивидуалног), то ће врло брзо отпасти, јер после овога првога певача ту исту песму певају и на њој много што шта мењају, допуњују или изостављају још многи други певачи, док на послетку не отпадне и најмањи траг личнога стварања, те песма добије заједнички

национални карактер. Тога ради и наш народни певач, како прича Вук, оно што испева и не гледа као своју творевину, као своју својину, јер и други могу то исто и на исти начин испевати, те се певање нових песама у добу о ком говоримо и не цени као какав особито мајсторски посао, па се нико тиме и не хвали, него ће онај, коме би поменули да је коју песму испевао, пре одрицати но признавати да је он песмин творац.

И као што рекосмо да први певач грађу за певање мора узимати из народног предања, тако исто и сви други певачи морају црпсти из истог извора, те врло често један исти догађај опевају многе, у неким појединостима различне, песме, које су ипак међу собом сличне, те се сматрају као варијанти једне међу њима најбоље песме. Овим пак препевањем и непрестаним мењањем нар. песама објашњава се и оно, тако да кажемо, *подмлађивање* нашега народног песништва. Испевана песма не остаје у дугом низу годинâ укочена, непромењена (као што бива с песмама појединих уметника, које, један пут *написане*, до века носе обележје свога творца и свога времена), него се непрестано новим приликама прилагођује и, тако рећи, у свакој десетини годинâ постаје све друкчија, особито што се тиче њеног спољног облика, а по највише самога језика. *Усменошћу*, дакле, и заједничким *народним стварањем* и прерађивањем објашњује се понајпре то, што су на један исти начин испеване, у истом облику и истим језиком, песме које су по свом предмету врло различне, по

времену опеваних догађаја врло далеке једна од друге. Песма, на пр., из чије се садржине јасно види да је морала постати у XIV веку, или још и пре тога, по стилу и језику је истоветна с песмом, која је постала у XIX веку.

Ове две три напомене биће, надамо се, довољне, да се види: зашто у нар. песништву не може бити оне тачне *поделе*, коју наука о уметности налази у књижевном уметничком песништву. Примитивни ступањ народног развитка и заједнички, национални карактер певања узрок су зашто се, на пр., у нар. песништву не могу тачно разлучити и издвојити оне разнолике врсте и категорије, које налази поетика (наука о песништву) у т. зв. „епском“ и „лирском“ песништву; па ни она најглавнија подела на песме које *причају догађаје* (епске) и песме које *казују осећаје* (лирске) није у народном песништву онака, каква је у уметничком. И ако се у њему могу пронаћи зачеци готово свих уметничких облика и категорија, ипак се то издвајање ни по што не може овде онако извршити, као што се то ради у песништву уметничком. Држећи се онога што је у свести свега народа, народно песништво, с једне стране, овековечава догађаје, који су одлучивали судбину *целога народа,* догађаје крупне, историјски значајне; с друге опет стране, износи оне радње и обичаје, који обележавају народ као засебну *народност,* који су само његова својина. Будући, дакле, својина свега народа, народне песме не могу опевати догађаје који се тичу само једнога човека, не могу износити рад и осећаје самога песника. С

тога ниједна врста народних песама и не може имати карактер ни личних осећаја појединачких ни опште човечанских, као што, на пр., знамо да је право уметничко лирско песништво на свом врхунцу и чисто „субјективно“ и широко „космополитско“. — Исто тако, друкчији начин стварања, живота и ширења народних песама (усменост и препевање) узрок је, зашто се међу њима не могу поставити ни тачне *временске* границе, те утврдити бар подела по времену, из кога је предмет или догађај који се опева. С тога се и прва, најглавнија подела наших народних песама на: 1.) *мушке* или *јуначке* и 2.) *женске* или *пригодне* више оснива на неким спољним знацима, него на предмету или на саставу њихову. С тога се, најпосле, ни даља подела мушких или јуначких песама не може тачно извести, те би се о неким песмама рекло да иду и у један и у други раздео [1]).

Као и свему другом, тако и подели наших народних песама поставио је прве основе сам Вук. И ево какву он види најглавнију разлику међу појединим песмама. Поделивши их све у *женске* и *мушке*, у прве он ставља оне, које махом пева *женскиње* и у којима се износи ужи лични круг живота *људског* и *женског*, а у друге оне, које погланито певају *људи* и у којима се опевају догађаји и оно што се дешава

---

[1]) Види, на пр., нар. песму у овом «Брастеу» штампану под именом «Јетрвица, адамско колено», која се највише приближује уметничкој *балади*.

међу *самим људима*. Осем тога женске се есме *певају на глас*, а мушке *уз гусле*. „Женске пјесме — вели Вук — пјева и једно или двоје сами ради свога разговора, а јуначке се пјесме највише пјевају да други слушају; и зато се у пјевању женскијех пјесама више гледа на *пјевање* него на пјесму, а у пјевању јуначкијех највише на *пјесму*!“ А због тога су женске песме и краће од мушких, те, на пр., женских песама има и од по три четири стиха, а мушких највише има од по 100, 200, 300, па и више стотина стихова („Женидба Максима Црнојевића“ има 1226 стихова). И на послетку, облик или каквоћа стихова једних и других песама различна је: док су баш све садашње нам јуначке песме испеване у десетосложним стиховима, дотле женских песама има у стиховима врло различним (по 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13 и 14 слогова у једноме стиху). — Али поред свих спољних разлика наше народне женске песме не одступају много од мушких по начину певања или по унутрашњем саставу свом: и у једнима и у другим више овлађује *причање*, те би се, упоређене с епским и лирским врстама уметничкога песништва, и женске песме готово могле придружити епскима или бар ставити у ред т. зв. *епско-лирског песништва*, које и прича догађаје и казује осећаје. И као год што се у мушкима причају догађаји који се тичу целога народа, тако су и у женскима исказани осећаји израз *народнога* духа и живота. И једне и друге су потпуно националне. Осем тога, зато, што су сачуване предањем од најстаријих времена, у многима ћемо наћи пуно

трагова некадашњега живота и народног погледа на свет, па се ни у том погледу женске песме не разликују од мушких, те су и једне и друге подједнако значајне за стару *митологију* и *психологију* нашега народа.

* * *

Не могући у овом кратком прегледу улазити у дубље разматрање појединих црта, којима се одликују женске песме од мушких, овде ћемо сада само изређати поједине *врсте* наших **женских народних песама.** Ове се песме распоређују на неколико врста̑, како по старини, тако тако и по *пригоди* [1]) или прилици, у којој се певају, или само по предмету певања. Тако бисмо имали у главном ових *осам* редова:

I, *Песме од старе вере*, у које посебице долазе: 1., *митолошке* (у ширем смислу), 2., *краљичке* (њих певају т. зв. „краљице“ о Тројичину дне), 3., *додолске* (њих певају „додоле“ — у Далмацији „прпоруше“ — идући од куће до куће за време суше), 4., *коледне* (песме од коледе певају „колеђани“ уочи Божића) и т. д. Ове су песме по свој прилици остаци неких вајкадашњих *обреда* наше многобожачке вере из доба претхришћанскога.

---

[1]) Отуда им се и може дати име *пригодне песме*, што их је, насупрот јуначкима, највећи број везан за поједине пригоде или прилике у личном животу народном.

II, *Песме сватовске,* о којима се може рећи да су најближе песмама од старе вере, јер су и свадбени обреди врло стари. Оне опевају поједине догађаје на свадби и намењују се главнијим личностима у овој прилици (млади, младожењи, њиховим родитељима и свима свадбеним „законицима"). По разним српским крајевима различне су и песме сватовске.

III, *Песме побожне,* у које долазе не само песме, које се певају о појединим хришћанским празницима, као што су: 1., *песме божићне,* 2., *о Спасову дне* (певале се у Будви) и 3., *песме уз часни пост,* него и 4., *друге побожне,* које нису везане за одређене дане у години, за тим 5., *слепачке* или песме које певају слепци на саборима, просећи милостињу, па најпосле и 6., *нарицања* или *тужбалице* и *јаукалице* које певају „нарикаче" за мртвима у кући покојниковој или на гробљу.

IV, *Песме свечарске,* т. ј. оне које се певају о „слави" (крсном имену), уз које можемо ставити и *здравице* или *почашнице* и *припеве* уз њих.

V, *Песме при раду,* особито: 1., *жетелачке* т ј. оне које се певају при жетви и 2., оне које се певају *на прелу*

VI, *Песме играчке,* у који ред иду: 1., оне које се певају *у колу* уз игру и 2., оне које су удешене за *детињу игру.*

VII, *Песме љубавне,* којих има врло много и врло различних. Оне су врло значајне, како по садржини, тако и по облику своме: осећаји се у њима

исказују непосредно и кратко, без много речи и без пренемагања. Сваки крај има својих засебних, често и са свим локалних песама, а много их има и са свим нових, тако рећи јучерањих.

VIII, *Песме шаљиве,* којих такође има и врло много и врло различних, те су неке чак и раскалашне („бројенице"). И оне су везане за поједине, разуме се смешне, врло разнолике случајеве у животу људском и народном. —

Напомена. И ако на овај начин поделисмо све наше женске нар. песме у осам главних редова, опет се тиме не може казати да је подела тачно и потпуно изведена, јер у по неким од ових редова има песама, које би се можда могле ставити у какав засебан ред, а некима опет у овим редовима згодно место не могосмо ни одредити, као што су, на пр., песме које се певају деци кад се успављују и др.

Колико је занимљиво улазити у садржину женских народних песама и врстати их у редове, још би се више имало говорити о њиховој *музичкој* страни, која је, као што рекосмо, код њих претежнија од говорне. Али како бисмо тиме ушли у нову област испитивања, те би нам се говор и сувише отегао, морамо сада прећи на другу, за нас још значајнију, половину нашега нар. песништва: на **песме јуначке или мушке**, у којих је главно садржина или речи којима се казују знатни догађаји из народне прошлости и опевају наши народни јунаци и велики људи. И ако се ове песме често и само *казују,* без икакве пратње музичке, опет је и сувише познато да су њихов готово неизо-

ставни пратилац *гусле јаворове,* инструменат, чији мелахолични звуци најбоље одговарају жалосној судбини српскога народа. И по гуслама се најбоље може познати у ком је крају српском најбоље цветала, па још и данас цвета, наша јуначка песма, овај најбољи знак будне свести народне.

Оно што је Вук испричао г. 1824. вредно је чути и данас, када су прилике за наше нар. песништво постале врло неповољне: „Јуначке се — вели [1]) — пјесме данас највише и најживље пјевају по Босни и по Херцеговини, по Црној Гори и по јужним брдовитим крајевима Србије. По тим мјестима и данашњи дан готово у свакој кући имају по једне гусле, а по једне особито на стану код чобанâ; и тешко је наћи човјека да не зна гудјети, а многе и жене и дјевојке знаду. По доњим крајевима Србије (око Саве и око Дунава) већ су ређе гусле по кућама, пу опет мислим да би се у сваком селу (особито с лијеве стране Мораве) по једне могле наћи. У Сријему пак и у Бачкој и у Банату гусле се данас могу видјети само у слијепаца (па и они морају учити у њих ударати и многи не пјевају пјесама, него само богораде уза њих), а други би се људи врло стидјели сљепачке гусле у својој кући објесити, и тако по тим мјестима јуначке (или, као што се туда већ зову, *слепачке)* пјесме нико други и не пјева осим слијепаца и по Бачкој гдјекојих жена (које без гусала пјевају). Из тога се ласно

---

[1]) Вуков предговор I књизи II издања (од год. 1824. у Липисци), стр. 18.

може дознати зашто се јуначке пјесме по Сријему и по Бачкој и по Банату горе пјевају него по Србији, а и по Србији око Саве и око Дунава горе него даље унутра, особито к Босни и Херцеговини." Овим се речима не треба чудити: песме које славе јунаштва народних витезова најбоље су и најмногобројније у оним крајевима, у којима је највише и било тога јунаштва, у крајевима који су најдуже и најбоље умели бранити своју златну слободу од непријатеља. Осем тога у гори, у планини је песма живља и обилатија и зато, што је у њој и народни живот *примитивнији,* другим речима, ближи оном идилском, епском ступњу који човечанска образованост све више квари и напред помиче. Ширење образовапости и новији културни, сваким даном све већи, развитак нашега народа узрок је најпосле и томе, што данас — на 50, 60 година после Вукова сабирања — и у границама овде обележеним народна јуначка песма очигледно опада и на све мањи се круг певачâ сужава. Нове прилике за живот, нови догађаји дају нове хране машти народној; старе се традиције губе и новима место уступају.... Али, да оставимо питање о будућности, па, захвални добротворној служби коју до сад извршише у животу нашега народа, да разгледамо садржину и предмет певања сада познатих нам јуначких песама, држећи пред собом богате зборнике Вукове.

Најбољи би се преглед свих наших јуначких песама народних добио, кад бисмо их могли ређати по *времену, кад је која песма постала,* али то, и ако се о некима готово тачно може казати, о многима је

немогуће често ни приближно одредити. Узрок је, као што већ поменусмо, у самом карактеру народнога песништва: усменим предањем преношене с колена на колено, многе старе народне песме морале су се у многом чем кварити и, све више губећи свој стари значај, поступно бледети, па на послетку и ишчезавати. У новим пак песмама било је места и за многе старе мотиве, које не могоше из народне маште истрти ни толики векови: отуда препевање и постајање нових песама, тако да кажемо, на развалинама старих. У том се иде и даље од простога препевања: у колико дуже народне приче и предања кроз векове и нараштаје путују, у толико се оне више једна другој примичу, износећи све јаче на видик само поједине личности и догађаје, у којима се најбоље огледа народни карактер и његов национални понос. У том су и *зачеци* потоњим *народним епопејама:* све што се на главне јунаке и догађаје не може однети отпада без трага, а све што иде у прилог поменутој карактеристици народној брижљиво се чува и негује. Око судбоносних догађаја и главних народних јунака нижу се, тако рећи, сви елементи епскога живота народног, те се, на пр., нашему Краљевићу Марку приписују догађаји и радње не само неких старијих, него и многих од њега млађих јунака народних. То је препевање, најпосле, узрок што се о многим нашим јуначким песмама поуздано може казати да су постале у новије доба, и ако имају у себи врло старих састојака. С тога се ни прва и најглавнија подела наших јуначких песама на *митолошке* и *историске* не може тачно извести,

јер су многи стари митолошки остаци пренети у новије песме, те особине и радње каквих претхришћанских јунака и виших створова прилепљене за позније, из историје познате нам, јунаке. Тиме се, на пр., и тумаче оволике чудноватости у причању о Краљевићу Марку, о женидби Душановој и т. д.

Према свему овде казаном и распоред наших јуначких песама *по старини* више значи распоред по времену, из кога је догађај који се у песми опева, него по времену песмина постања. А пазећи на то, наше се песме обично распоређују на четири велике групе или на *четири епохе,* ма да ни тај распоред не може бити у свем тачан. Остављајући да мало даље покажемо и друкчији распоред, погледајмо сада које песме долазе у коју од ове четири епохе. Према том распореду:

I епоха, која би се за невољу могла назвати *претхришћанском* или *митолошком,* обухвата у себе све наше *најстарије песме јуначке,* најстарије како по времену постања, тако и још више по самом предмету који се у песми износи. И ако су и ове песме, по Вуковом називу, мушке или јуначке, у њима се не причају никакви јуначки догађаји, него радње и чинови мирни али чудновати, — догађаји, повесници непознати. Истина се по некад у овим песмама и догађајима које оне певају помињу и позната нам повесничка лица (Душан, Вукашин, Реља), али је опет ово помињање без икаквог историјског ослонца, него су некадашња заборављена имена замењена именима народу познатих историјских и хришћанских личности.

У овим су песмама управо сачувани трагови старога *незнабожачког народног веровања,* па измешани и с познијим хришћанским мотивима и с познатим историским догађајима. Број песама ове прве епохе доста је велики, а као примери се наводе песме (у збиркама Вуковим и Петрановићевој): „Свеци благо дијеле“, „Змија младожења“, „Браћа и сестра“, „Цар Дуклијан и крститељ Јован“, „Кумовање Грчића Манојла“, „Женидба Душанова“, „Женидба Реље Бошњанина вилом“, „Наход Симеун“, „Огњена Марија у паклу“, „Цар Константин и самоуче ђаче“, „Свети Никола“, „Ко крсно име слави, оном и помаже“ и т. д.

II епоха, која би се, по неким повесничарима (Ст. Новаковићу и А. Пипину), могла назвати ***немањићском,*** обухвата песме о догађајима из времена наших старих краљева. Овамо дакле иду песме, у којима је сачувано какво год народно предање о великом Стевану Немањи и његовом сину светом Сави, о краљу Драгутину и Милутину, Стевану Дечанском и цару Душану. О последњој двојици народна песма зна много више него о ранијима, а још више о несрећном цару Урошу и краљу Вукашину. Али песама ове епохе има најмање, а то не само с тога, што се многе од њих у дугом низу годинâ поборавише, него и зато, што у политичким догађајима ове епохе — у XIII и у првој половини XIV века — није ни учествовао сâм народ који песме ствара. Оно пак што је од рада наших старих краљева лозе Немањићâ имало трајне вредности, оно, у чем је цео наш народ у свима потоњим вековима

мучнога живота видео јасне знаке некадашње снаге и величине државне, — то све народ зна готово до најмањих ситница: он побраја све по реду цркве и манастире, „наших славних цара задужбине“. То најбоље видимо у песмама: „Свети Саво и господа ришћанска“, „Милош у Латинима“, „Како су грађени Дечани“, „Зидање Раванице“ и т. д. А како за карактеристику последњих дана Немањићске државе, тако и за познавање народнога суда о правди, најзначајнија је из ове епохе песма „Урош и Мрњавчевићи“, песма и по песничком јој саставу и облику једна од наших најлепших песама.

III епоха, која се може назвати епохом борбе *хришћанства с мухамедовством,* обухвата највећи број најзнатнијих и најлепших песама: овде је управо наш *народни еп.* А песама ових има највише, и за карактеристику свега нашега народнога песништва оне су најзнатније — с тога, што су догађаји, који се у њима певају, били судбоносни, догађаји који су се тицали целога нашега народа, свих његових крајева, свакога управо Србина [1]). Величанствена

[1]) Народни се песник — вели један оцењивач наших народних песама — најрадије забавља причањем оних догађаја, у којима су Срби радили («учествовали») и главом и руком. „Народна песма ћути такође о делима Матије Корвина, штедљива је у казивању о делима аустријских војсковођа против Турака; а напротив постаје врло говорљива, кад се поведе реч о оним биткама, у којима је сваки у дружини био и вођа и војник. Велике војске које су покорне заповести једнога нису предмет за народног поету“ (*Прајс,* у «Гласнику« Др. Срб. Слов., св. VIII, стр. 109).

борба нашега народа с Турцима, почета несрећним *бојем на Косову,* па трајала готово без прекида пуна четири века, борба, у којој је наш народ ипак сачувао сву духовну снагу, све националне особине своје, све оно што га Србином чини, — јединствена је у светској повесници, па је и велика епопеја, огледало ове борбе, јединствена међу епопејама свих народа на свету. А чувајући успомене о старој слободи, ове су нам баш песме припремале нову, која ће настати тек у почетку нашега века и о којој певају песме IV епохе.

Због велике множине ових песама и због различних јунака и догађаја које оне певају, међу њима самим могу се издвојити у главном ова *три круга:*

1., *Песме о боју на Косову* (1389.) стављамо на прво место, како по времену и значају самога догађаја, тако и по унутрашњем савршенству њихову. Ове су песме најлепши одељак нашега народнога епа: у њима је осећање народне целине нашло свој најлепши израз. Ни у ком другом кругу наших песама нећемо наћи онолико и онако дирљивих сцена, какве нам износе пред очи, на пр., песме у Вуковој збирци: „Цар Лазар и царица Милица“, „Пропаст царства српскога“, „Смрт мајке Југовића“ и „Косовка девојка“. У ред ових песама долази и песма, знаменита и по величини и по ванредној лепоти својој, „Бановић Страхиња“, па овамо иде и песма „Мусић Стеван“. Значајно је поменути да је судбоносни бој

на Косову, бој који овде значи исто, што и потоња права пропаст велике српске државе, толико потресао душу нашега народнога певача, да цео овај страшни догађај није могао бити испеван у једној великој епопеји, него су, као што знамо, у посебним песмама опевани само поједини делови целе катастрофе и поједини јунаци. Тек у најновије време чињени су књижевни огледи, да се од свих народних песама о косовском боју начини једна целина. Од ових су огледа за сада најбољи: „Косово“ од *Ст. Новаковића* [1]) и „Народне пјесме о боју на Косову“ (ла-

[1]) Цео се овај оглед зове «Косово, српске народне пјесме о боју на Косову, уређене као цјелина» (I издање у Београду 1871., а последње — шесто — са сликама, опет у Београду 1883.). Мартићев се оглед (у Загребу 1886.) разликује од Новаковићева не само по величини (Мартићевих 9 песама имају 2479 стихова, а Новаковићевих 12 само 939 стихова), него и по употребљеном градиву. И ако се и један и други држе само народних песама и махом употребљавају од речи до речи народне стихове, а сами нове граде само да попуне празнине и да народне песме вежу једну за другу, — опет је међу њима разлика у том, што је Мартићев оглед рађен на широј основи (по предлогу и нацрту Армина Павића, који је изведен и објашњен у књизи: „Narodne pjesme o boju na Kosovu 1389. Sastavio u cjelinu Armin Pavić“, Zagreb 1887.), те су у њ ушле и неке нар. песме (и данашње и старије), којима се Новаковић није хтео послужити, и што је Мартић на више места морао сȁм певати, разуме се, све у духу народном. И ако се Мартићевом огледу могу учинити неке доста крупне замерке (на пр. оно «угарска господа»), опет је у његовом послу величанствена слика нашега тужног Косова изишла много лепша и потпунија него

тиницом) од фра *Грге Мартића* по нацрту *Армина Павића*.

2., *Песме о Краљевићу Марку* чине друго коло народних песама треће епохе. Ако бисмо песме првога кола могли назвати својим народним *историјским епом,* још с већим правом можемо казати да песме о Краљевићу Марку чине наш народни *романтички еп,* јер је заиста овај наш јунак над јунацима

и у једном, и нашем и туђем, ранијем огледу да се створи косовска епопеја. А таквих је огледа било до сада неколико. Први и најслабији оглед био је од нашега *Јоксима Новића* г. 1847. («Лазарица или бој на Косову између Срба и Турака и т.д.» у Н. Саду); — други је, на немачком језику, од поменутог, много заслужног, немачког и чешког превођача, *Сигфрида Капера* («Lasar, der Serben Zar», у Бечу 1851. и друго издање под именом «Fürst Lasar» у Липисци 1853.); — трећи и много бољи од оба прва био је оглед Руса *П. Безсонова*, који је у једној својој студији о нашим народним песмама (у «Руској Бесједи» за г. 1857.) речима нар. песама и приповедака сам *испричао* пропаст нашега царства на Косову; — четврти је, и доста добар, оглед француског превођача *Адолфа д'Аврила* («La bataille de Kossovo», Paris 1868.), који је само довео у ред саме народне песме, преведене на француски; — потпуности ради помињемо и посао Пољака *Адама Мицкијевића*, по ком је и *Медо Пуцић* учинио сличан оглед на талијанском језику («Mickievicz, Canti popolari illirici», Задар, 1860.); — после Новаковићева а пре Мартићева огледа имамо и један енглески од госпође *Елодије Мијатовићке* („Kossovo, an attempt to bring serbian national songs about the fall of the Serbian empire.... into one poem", Лондон — 1881. и онај немачки од *Карла Гребера* («Die Schlacht am Amselfelde», Беч 1885.)

прави тип средњевековнога витеза (ритера) којим би се радо поносили и народи већи од нашега. Али Краљевић је Марко нешто више од тога: он је представник целога нашега народа, онаквога, какав је он у истини. Народне песме овога реда певају не само велико јунаштво Марково, његову необичну племенитост и правичност, него и све друге особине и поступке његове, па и оне, за које се по некад и љуто кајао,— једном речју: оне олпчавају у Марку све и добре и рђаве стране нашега народа. И ако нам повесница каже да је Марко био турски вазал, народне песме сведоче да је он и сувише волео свој народ и свуда га ода зла бранио. Чиме би се иначе могао растумачити онолики број песама о самом Краљевићу Марку, ако не његовом великом љубављу према народу, и то баш простоме, оном, за који други нам великаши старога доба нису баш много марили? Колика је популарност Маркова још се може видети и отуда, што о њему певају не само сви прави Срби и Хрвати, него и наша браћа Србомакедонци на југу, па чак и Словенци на северозападу. Међу лепше песме овога круга долазе ове (из Вукове збирке): „Марко Краљевић и вила“, „Марко и Љутица Богдан“, „Марко и соко“, „Маркова женидба“, „Маркова смрт“, „Марко и 12 Арапа“, „Марко и Муса кесеџија“, „Марко и Ђемо Брђанин“, „Марко и кћи арапскога краља“, „Марков лов с Турцима“, „Марко укида свадбарину“ и т. д. — Слично огледима да се начини косовска епопеја, долазили су наши књижевници на мисао, да се и од песама о Краљевићу Марку начини једна целина, али

су се ови огледи ограничавали до сада на само прикупљање свих по разним издањима растурених нар. песама о Марку, при чем се још пазило да песме, колико је могућно, дођу једна за другом по неком временском реду. Највећа је до сада збирка од *Ивана Филиповића* (има 62 песме), уз коју треба поменути и ранију од *Александра Сандића*[1]). А најлепшу и најпотпунију слику овога главног јунака нашег народног епа имамо израђену — по народним песмама — од много заслужног филолога *Ватрослава Јагића* на немачком језику [2]).

3., *Песме о хајдуцима и приморским ускоцима* чине засебно коло међу песмама III епохе. У овим се песмама опева *четничко* војевање нашега народа — борба противу насиља турских ага и бегова после пропасти српске државне самосталности. И ако се у овим песмама више прослављају поједини *помесни* јунаци, опет су и њихова сва знатнија имена готово

---

[1]) Прва се збирка зове „Kraljević Marko u narodnih pjesmah; s tumačem manje posnatih rieči i izraza; uredio Ivan Filipović", Загреб 1880., а друга „Краљевић Марко у сликама; српска народна певанија у 25 песама; са истумаченим речима турским и т. д., удесио Александар Сандић," Н. Сад 1884. (друго издање). У овај ред иде и поменути Греберов „Der Königssohn Marko im serbischen Volksgesang", Беч, 1883.

[2]) У његовом „Archiv für slavische Philologie," V Band (Berlin 1881.), у чланку „Kraljević Marko, kurz skizzirt nach der serb. Volksdichtung."

целом народу позната. А време догађајима — такође више романтичким него историјским — и место јунацима ових песама јесте поглавито XVI и XVII век и Босна и Херцеговина, Турска, Хрватска, Далмација и кршно Приморје. Па коме нису позната имена: старине Новака, Дели Радивоја, детета Грујице, старог Вујадина, малог Радојице, Сењанина Иве, Јанковића Стојана, од Задра Тодора, Смиљанића Илије, Мандушића Вука и толиких других заточника потлачене српске слободе? — И лепотом и бројем одликују се и као засебан ред чине песме о јуначким *женидбама*, у којима се с једне стране певају витешки радови многих ранијих и познијих наших јунака, а с друге стране и домаћи живот народни у породици и задрузи. Најлепша је и највећа (у Вуковој збирци) оваква песма већ помснута „Женидба Максима Црнојевића“.

И ако не баш у треће коло III епохе, оно свакојако у ову епоху долазе (и то испред хајдучких и ускочких) и песме о *српским деспотима* — несрећним потомцима Лазаровим и Вуковим — и о њима савременим јунацима. То су песме: о деспоту Стевану и Ђурђу Смедеревцу (и жени му „проклетој Јерини“), војводи Кајици, Тодору од Сталаћа, браћи Јакшићима, Облак Радосаву и т. д., па овамо, и ако је доцнијега постања, можемо убројати и лепу, родољубива бола пуну, песму „Маргита девојка и Рајко војвода“.

Најпосле у III епоху долазе и песме о Сибињанин Јанку, Бановић Секули, Радул-бегу, Свилојевићу и другим јунацима *туђе народности*, чија су

јунаштва у борби с Турцима позната и нашем народу, јер су се махом збивала на српском земљишту.

IV епоха, која се може назвати епохом *народног ослобођења,* обухвата песме најновије и постањем и предметом певања. У њима се опева, с једне стране, наша јуначка борба за ослобођење у I и II устанку у почетку овога века, а с друге, јуначки бојеви браће Црногораца с Турцима крајем прошлога и почетком овога века. И саме песме и имена појединих јунака ове епохе (особито витешких твораца нове српске државе) свима су нам довољно позната, те није ни потребно овде их нарочито истицати. Али нам је дужност нагласити да међу нашим песмама о борби за ослобођење има и тако лепих (доста је поменути: „Почетак буне на дахије", „Бој на Мишару", „Бој на Делиграду", „Устанак кнеза Милоша на Турке" и т. д.), да се — по лепоти облика и језика, по племенитим осећајима којима су задахнуте и песничкој снази којом су право уметнички изведене — могу мерити с најлепшим песмама ранијих епоха. Песме пак црногорске, и ако у многом заостају иза народних песама из других српских крајева, јер имају у себи више историје но поезије, опет су сваке пажње достојне с тога, што су оне још и данас на ономе ступњу песничког стварања који се на пр. код нас у Србији већ преживео. Црна Гора и Херцеговина су оне српске земље, у којима јуначке песме и дан дањи *постају;* с тога ћемо овде наћи не само песама, које је Вук забележио о бојевима под вла-

диком Петром II. о боју на Грахову, о Луки Вукаловићу и т. д., него и песама о бојевима из најновијег времена (год. 1876.—78.). —

Овако бисмо дакле могли распоредити све наше јуначке песме на четири велика одељка по времену. Али се, као што напред поменусмо, и овом распореду може приговорити много што шта. Пре свега ни сви наши књижевни повесничари о њему се не слажу. Тако на пр. док А. Пипин и Ст. Новаковић, као што смо већ показали, у II епоху стављају само песме о Немањићима, дотле В. Јагић (па с њим и још неки) у њу ставља и песме о боју на Косову, па и неке песме о Краљевићу Марку. Али не само што за одвајање ових песама од оних о Немањићима има довољно разлогâ, него је и због велике множине и због разноврсности песама Новаковићеве III епохе врло незгодно стрпати их све у један одељак. С тога, с једне стране, водећи рачун о свима карактерним знацима мало час изређаних песама ове епохе, а с друге, знајући да ни све песме I епохе нису једнога реда, — мислимо да би, с практичнога бар гледишта, био згодан и распоред свих наших јуначких песама на овиx *дванаест редова:*

I ред би могле чинити песме *с незнабожачким остацима* (митолошке), само дакле оне песме [1]), у ко-

---

[1]) Примере појединих песама не наводимо с тога, што их је лако пронаћи међу примерима напред поменутим у појединим епохама.

јима су сачувани трагови наше старе вере претхришћанске, остављајући да засебан

II ред чине песме *с хришћанским чудесима* или тако зване „легенде“, у којима се да како могу наћи и трагови некадашњега лажног (јеретичког) учења хришћанског;

III ред би могле чинити песме *о догађајима из доба старога српског краљевства* или песме, из којих видимо народно знање о старој државној самосталности (овде је управо цела II епоха);

IV ред могу чинити саме песме *о боју на Косову* или о смрти кнеза Лазара на Видов дан 1389. год.; тек после њих треба да дође

V ред са свима песмама о *Краљевићу Марку*, које морају чинити једну целину, и ако има међу њима неких, по предмету старијих и од песама IV реда;

VI ред би могле чинити песме о догађајима из *доба српских деспота* и њихових савременика и најближих потомака; у један би ред, мислимо, требало ставити с песмама о Стевану и Ђурђу и песме о Црнојевићима у Зети и песме о Бранковићима у Срему;

VII ред могу заузети песме о *јуначким женидбама*, међу којима би се свакојако морале разликовати млађе од старијих;

VIII ред могле би чинити за се песме о *горским јунацима* (хајдуцима), од којих треба одвојити у засебан

IX ред песме о чувеним *приморским јунацима* и *ускоцима*, који се по многим знацима разликују од јунакâ предњега реда;

X ред би могле чинити песме о *јунацима туђе народности,* уз које би, држимо, требало ставити и оне песме наше *браће Мухамедоваца,* које по предмету свога певања не могу наћи места у ком другом реду;

XI ред могу заузети песме о нашем *ослобођењу од Турака* почетком овога века (I и II устанак), — и најпосле,

XII ред могу чинити оне песме о *црногорским бојевима с Турцима,* које заиста у народу живе или о којима се поуздано зна да су се на ширем пространству и за дуже време у народу певале.[1])

*
* *

Пошто смо у кратко прегледали *основу* нашега народног песништва, требало би сада разгледати и *потку* његову, т. ј. оно чиме је проткано свеколико причање о појединим догађајима и јунацима. Тиме бисмо добили најверније слику ретке и одличне природе

---

[1]). Ову ограду умесно је, мислимо, додати с тога, што међу штампаним црногорским песмама има доста и таквих, које су из уста првога им састављача одмах ушле у књигу, те се не само на њима виде сви знаци појединачког стварања, него се и много може сумњати да су оне заиста у масу народну продрле и дужега живота у народу биле. — И ако знамо да се и овом распореду може замерити, с много страна, опет смо били слободни предложити га више, као што рекосмо, из практичних разлога: ради што лакшега прегледа свега превеликог богаства наше народне епике. А већ крајње је време, држимо, настало, да се приберу, распореде и научно прегледају све до сада на свет издате народне песме, како јуначке, тако и женске.

свога народа, овога у Јевропи најбољега творца песничкога. После тога би још требало говорити о *композицији* или о спољном саставу наших народних песама: о песничком језику и стилу, о стиху и метру њихову. Али бојећи се да својим даљим говором не пређемо границе, овом чланку одређене, морамо се овде задовољити само још двема трима најкраћим напоменама.

О самој унутрашњој или *етичкој* страни могле би се написати читаве књиге. Из народних песама најбоље можемо пре свега видети народне *обичаје* у животу од колевке до гроба, за тим народну веру у *судбину* и у *бога,* његове мисли о *греху* и казнама које човека постижу на овом и на оном свету, његове појмове о *правди* и *човечности,* о *части* и *поштењу,* о *храбрости* и *јунаштву.* Из народних песама најлепше излазе на видик све похвалне стране *породичких односа* у нашем народу (поштовање матере и родитеља у опште, љубав братска и сестринска, значај мужевљи у кући), све оне племените везе и дужности *пријатељске* и *дружанске* (кумство и побратимство, значај заклетве и задате речи), одличну црту *гостољубља* и *милосрђа,* велики *национални понос* и челичну *чврстину карактера* и отпора народнога сваком туђинском утицају и насртају.

Исто тако, о спољној или *естетичкој* страни наших песама може се говорити на широко и на дугачко. У њима ће сваки реторичар и учени естетичар наћи и сувише примера за све *песничке украсе* или т. зв. „тропе“ и „фигуре“ песничкога стила. Како су лепе оне силне метафоре и поређења, епитети и пери-

фразе, епска понављања и особити почеци и завршеци у нашим народним песмама? Па шта да кажемо о толиким персонификацијама, иперболама и антитезама (особита питања и одговори), о плеоназмима и синонимима, иронији, сарказму и т.д.? Колико су опет пажње достојни: разнолики метар и ритам, стих и слик, т.зв. народна етимологија, понављање истих речи у почетку и на крају стихова, па елипса и елизија, алитерација и асонанца, особита народна строфа и т. д.? —

И само на основу свестранога прегледа естетичког и књижевно-повесничког и могла је изнћи онако сјајна *оцена и карактеристика* целокупнога нам народног песништва. Учени оцењивачи [1]) и критичари (колико наши, толико још више туђински) не могу да се довољно нахвале објективности (стварности) и пластичности (сликовности) у извођењу поетских слика, природности и хармоније у изливању нежних и ничим неизвраћених осећаја, достојанства и чистоте у стилу, красоте у језику наших народних песама. Говорећи о нашим садашњим епским песмама (десетерачким), ево како наш много заслужни Богишић одговара на питање: откуда је дошло онолико одушевљење у јевропскога ученог света према тим песмама? — „Отуда, што се појавише (кад их Вук поче издавати) пјесме до тада непознате, пуне *оригиналности, живота, свјежине, енергије, лепоте,* које се у такој мјери не налазе ни у какој другој епској

---

[1]) Види хронолошки преглед свих оцена и расправа у „додатку.“

поезији живијех народа. Опште усхићење, које оне произведоше, није преувеличано, јер српске епске пјесме заиста заслужују свеколике хвале које су о томе казане; оне могу и најхладнијега човјека привести у најживље одушевљење“ [1]).

На растанку с читаоцем не можемо а да му речима великога хрватског песника *Шеноe* још једном не свратимо пажњу на ону свету борбу, из чије ватре изиђе ово жежено злато, које с поносом зовемо *српским* народним епским песништвом. „Жива борба нашега народа за његове светиње започела је, од кад је изишао на видело света; та борба траје и данас; из те борбе развио се и наш народни епос. Велика је то епска слика, та огромна културна борба, дивна слика, од које се цео дипломатски, културни свет стидом застидети мора, епос који у стотине песама и епизода траје већ ево пет стотина година. Ислам и крст, ропство и слобода, култура и мрак бију на нашем бојишту бој; за ту идеју тече наша крв. Из те идеје поста наш народни епос; из те идеје никну наш јунак, смео и храбар, славан и дичан, окрутан и осветан, поштен и искрен, враголаст и простодушан, нехајан и занесен, жив у боју, жив у љубави. То је наш јунак, такав је наш епос!“ [2])

Београд, 1888.

Пера П. Ђорђевић.

[1]) *В. Богишића* «Нар. пјесме из прим. записа», I, стр. 60.

[2]) *Авг. Шеноа*, «Antologija pjesničtva hrvatskoga i srpskoga», увод „O poetici», стр. XXXV.

ДОДАТАК

Намењујући овај свој књижевни преглед народног песништва нашој широј читалачкој публици, а у првом реду члановима Друштва Св. Саве, намерно смо бежали од многих цитата и библиографских упућивања, те нам је, признајемо, на неким местима говор изишао непотпун. То је узрок, што ни у II чланку, где смо летимице ређали поједине јевропске преводиоце, не могосмо обратити довољну пажњу и на све *оцењиваче* нашега народног песништва. А преглед свих оних списа, у којима је — било на туђим језицима, било на српском — говорено буди с којега гледишта о нашим нар. песмама, овде би нам у толико био потребнији, што, колико је нама познато, у нашој књижевности (особито овој, ћирилицом писаној) још нигде није побележено ни приближно све оно, што је до сада на овом послу урађено. Тога ради нека нам је допуштено овде накнадно изређати, колико се може потпуније, хронолошким редом како списе, у којима се говори уопште о нашим народним песмама, тако и оне, у којима се специјално расправљају само поједина питања о саставу и спољној страни њиховој.

I. Рецензије, књижевне и повесничке студије (о нашим народним песмама уопште) писали су:

1., *Јернеј (Бартол.) Копитар* о Вуковим зборницима у „Wiener allgemeine Litteratur-Zeitung“-у за 1814., 1815. и 1816., а још више у „Jahrbücher der Litteratur“ за годину 1825. (види Копитарове „Kleinere Schriften“, Беч 1857.);

2., *Јаков Грим* о Вуковим издањима и о неким немачким преводима у «Göttinger gelehrte Anzeiger«-у за 1819., 1823., 1824., 1826. и 1834. годину (види Гримове »Kleinere Schriften«, Берлин 1864., 1869. и 1871.);

3., *Северин Фатер* у предговору Гримовом немачком преводу Вукове »Мале српске граматике« (Липиска, 1824.);

4., *J. В. Гете* у чланку «Serbische Lieder,» штамп. први пут у журналу «Kunst und Alterthum« за 1824;

5., *Ђ. Венелин* у спису «О характерѣ нар. пѣсень у Славянъ задунайскихъ. I Сербскія,« Москва, 1835;

6., *Непознати писац* у чланку »Poésie populaire des nationes slaves,« штампаном у »Revue britanique« за Јануар 1837.;

7., *J. Бођански* у спису »О народной поезіи славянскихъ племенъ,« Москва 1837. (*Пуцићев* талијански превод овога списа, у Задру, 1861.);

8., *Непознати писац* о I књизи Вуковог III издања у »Wiener Zeitung«-у за 1841. (и одговор на то од *П. А. Поповића* у »Серб. Нар. Листу« за 1843.);

9., *Прајс* (*Прейсъ*) у чланку „О епической поезіи Сербовъ« (Актъ спбургск. универс., 1845.), који је преведен и на српски (у VIII »Гласнику« Др. Срб. Сл., 1856.);

10., *Гербер* у свом говору у дражђанској академији, штампаном у »Jahrbücher f. Litter., Kunst u Wissenschaft« за 1847.;

11., *П. Шафарик* у чланку »O sbirkách slovanských národních písní« (»Časopis Ceského Museum« за 1838.), у свом »Slovansk-ом Národopis«-у (1842.), на више места у »Словенским Старожитностима« и т.д.;

12., Госпођа *Робинсон (Талфј)* у свом спису на енглеском језику 1850., који је *D-r. Brühl* 1852. превео на немачки (»Uebersichtl. Handbuch ein. Geschichte d. slav.

Sprachen u. Litteraturen, nebst ein. Skizze der Volkspoesie«);

13., *Људевит Штур* у спису „O nár. pisních a pov. plemen slovanských," 1853. (српски је превод од *Јов. Бошковића*, 1857.);

14., *Соколов* у чланку „Объ историческихъ народныхъ пѣсняхъ Сербовъ" у казанском журналу „Ученныя Записки" од 1854.;

15., *Роберт Сипријан* у спису „Poèsie slave dans le XVIII siécle", 1854.;

16., *Петар Безсонов* у доста опширној студији „Епосъ сербскій и болгарскій," која је штампана у предговору I књизи његова списа „Болгарскія пѣсни," 1855.;

17., *А. Мајков* у спису „Исторія сербскаго языка," Москва 1857. (одавде је *Даничић* превео „Истор. српск. народа");

18., *Илар. Руварац* у значајном чланку „Прилог к испитивању српских јуначких песама," који је излазио — с потписом *Вајунов* — у „Седмици" за 1857. и 1858., па је год. 1884. прештампан у Руварчевој књизи „Две студентске расправе";

19., *А. Гильфердинг* у спису „Боснія, Герцеговина и Старая Сербія", Петр. 1859.;

20., *Јаков Игњатовић* у чланку „Србин и његова поезија," шт. у „Даници" за 1860. и у I књизи његових скупљених списа (Н. Сад, 1874.);

21., *Емил Чакра* у чланку „Наше јуначке народне песме на погледу с Омировим и шотландско-скандинавским" у I, II, VI и VII св. његове „Словенке" (Н. Сад, 1860.; види и VIII и IX св.);

22., *Фрањо Миклошић* у својим списима: „Die serbische Epik" (у журналу „Oesterreich. Revue" за 1863., одакле је преведена и на српски у 108. књизи Матичиног „Летописа"), „Die Volksepik der Kroaten" (Беч, 1870.),

„Kla[illegible] der [illegible] (Beč, [illegible]), па можда и још гдегод;

23., *Ватрослав Јагић* у књизи „Jihoslované; obraz národopisno-literární [illegible]“, Праг, 1864.), у својој „Histor. hrv. ili srbske književn.“ I (Загреб, 1867.), у II књизи „Rada“ југосл. акад. (о Петрановић. песмама), у III «Отаџбини» („Свједоч. из прошлости и т. д.“), у књизи „Gragja za histor. slov. nar. poezije“ (из 37. „Rada,“ Загреб, 1876.) и на много места у свом „Archiv-у f. slav. Philologie“ (Berlin, 1876.—1888.);

24., *Адам Мицкијевић* у својој „Literatura slowiańska,“ Познањ 1865. (а много пре тога на француском: „Les Slaves, I—V“ и на немачком: „Vorlesungen üb. slav. Litteratur u. Zust.“, I—IV, обоје 1849.; превод из Мицкијевића написа *М. Пуцић* на талијанском 1860.);

25., *А. Пипин* у својој (и Спасовићевој) „Исторія славянскихъ литературъ“ (I изд. 1865., а друго, са свим прерађено, 1879.: овога другог издања има и нем. превод од *Тр. Пеха* 1880.) и у чланку „Первые слухи сербск. нар. поэзіи“ у листу «Вѣстникъ Европы» (12. т. 1876.);

26., *Ст. Новаковић* у својој „Историји српске књижевности“ (I изд. 1867., II г. 1871.), у предговору Петрановићевој збирци (1867.), у својој „Вили“ за 1868., у III [illegible] и у II „Отаџбини“ Николе Чупића (1876., поводом Павићева списа);

27., Г-ђце *Ирби и Макензи* (у српском преводу од Чед. Мијатовића) „Путовање по словенским земљама“ (Београд, 1870.);

28., *Армин Павић* у предговору свом огледу „Pjesme o boju na Kosovu“ (Загр. 1877.) и у полем. брошури „Gosp. St. Novakoviću, a i V. Jagiću“, Загр. 1878.);

29., *Валтазар Богишић* у великом предговору својој збирци „Нар. пјесме из старијих, највише приморских записа,“ Беогр. 1878.;

30., *Иван Радетић* у књизи „Pregled hrv. tradicionalne književnosti," Сењ, 1879.;

31., *С. Сингер* у књизи „Beiträge zur Litter. d. kroatischen Volkspoesie," Загреб, 1882.;

32., *Марцел Кушар* у чланку „У којем су опсегу пјесме нашега народа биле пријеводима пресађиване у њемачку литературу" у „Programu" которске гимназије за 1882.—3. г.:

33., *Влад. Ивачевичъ* у спису „Собираніе памятниковъ народнаго творчества у южныхъ и западныхъ Славянъ," Петроград, 1883.

II. Специјалне расправе (о композицији наших народних песама) писали су:

34., *Јован Суботић* писао је „О метрики народны сербски пѣсама" у 64., 65. и 66. „Летопису" Мат. Српске (1844. г.) и о прозодији и метрици у својој књизи „Наука о србскомъ стихотворенію" (Будим 1845), где су поменути и сви ранији радови о томе;

35., *Вук. Ст. Караџић* после знаменитог му предговора I књизи песама (1824.) и предговора књизи Луке Миловановића „Опит сличноречности и т. д." (1833.) написао је године 1853. J. Ст. Поповићу писмо о српској прозодији у II. свесци Миклошићеве „Slav. Bibliothek" (1857.):

(*Ватрослав Јагић* поред онога што поменусмо под I написао је и чланак „Pabirci po cvieću našega nar. pjesničtva" у „Програму" загреб. гимн. за 1861. г.);

36., *Ђорђе Малетић* у специјалној расправи „О народној песми *Страхинић бан*" (у I—18— „Гласнику" Српског Ученог Друштва, 1865.) дотиче се и општих питања о старини и карактеру наших нар. песама;

37., *Перо Будмани* „Još jedan pokušaj o našoj narodnoj metrici" (у „Програму" дубров. гимн. за 1876.);

38., *J. Јурковић* „O narodnom komusu" (у IX „Radu" југосл. акад., 1869.) и „O metafori našega jezika" (у XXXI „Radu", 1875.):

39., *Иван Трнски* писао је о размеру (метру) народних песама у загребачком „Vijencu" за 1874. г.;

40., *Лука Зима* написао је не само расправе: „О метрици народних песама" (у „Програму" карлов. гимн. за 1874. и 75.) и „Nacrt naše narodne metrike" (у 48. и 49. „Radu" југосл. акад.), него и значајну књигу „Figure u našem narodnom pjesništvu" (у Загр. 1880.);

41., *В. Волнер* у чланку на нем. језику „Истраживања о склопу стиха у југосл. нар. песми" у Јагићевом Архиву (IX Band, 1886.); и најпосле

42., *Миливој Шрепел* написа ваљану расправу „Akcenat i metar junačkih narodnih pjesama", у Загребу 1886.

П. П. Ђ.

НАГОРИЧ*)

Данило, наш архијепископ и историк друге половине XIII и прве половине XIV века, ређајући цркве, које је сазидао св. Краљ Милутин у *„српској земљи“* вели да је краљ саздао и цркву св. Георгија нагоричскаго. [1]) На другом месту, после описа велблуждске битке, он каже да је Дечански заповедио да се препесе мртво тело његовога зета Михаила и с почастима сахрани у цркви св. Георгија у месту „реkомом Нагорич.“ [2]) Толико се има података о Нагоричу у нашим домаћим историјским изворима осим животописа св. Прохора Пшинског, што је било за владе византијскога цара Диогена. Још ћу само споменути, да је Дечански, полазећи у бој против Михаила блгарског, свратио у цркву св. мученика Христова Георгија Нагоричкога, ту клекнуо пред образом све-

---

* Нагорич је место, а црква се зове: *свети Ђорђе.*

[1]) стр. 138.

[2]) стр. 189. О Нагоричу је нешто писао и Гиљфердинг.

титеља и молио му се овако: Моћни међу мученицима страстотрпче Христов Ђорђе, погледај на велику скрб и тугу мога срца и похитај и помогни ми противу љутог цара, који се хвали да освоји моју отацбину и помогни ми као што си негда помогао господину моме, Симеуну Немањи, против његових врагова, [1]) па и ја да видим помоћ твоју, да прославим свето твоје име, па ћу украсити св. твоју икону и твојој цркви приложићу многе и најбоље прилоге. Из овога се види, да је ова нагоричка црква још онда била на гласу због милости, коју чини *„образ св. Ђорђа“* онима, који му се моле.

Још се знало, да је „Нагорич“ у земљи жеглиговској; али где је управо та задужбина Милутинова, кад ју је градио и по каком случају, а зашто баш у Нагоричу, то ми није било познато. 27. Авг. год. 1873. дошавши из Матейча у Куманово распитам за Нагорич и чепи одговоре, да не знају за који Нагорич то ја питам, да ли за стари или за нови? Из овога дознам, да ни са̑м прота ондашњи ништа одређено не зна казати, јер, вели, није био ни у једној ни у другој цркви. И тако остане на томе, да видим оба „манастира“, где ћу тек моћи дознати, који је Нагорич саздао св. краљ Милутин. У Куманову је био српски учитељ Спасојевић, с којим сам провео вече, и наравно да у Куманову, тој освојеној Немањом Глубочици, ништа знатно нема, па се немам рад чега ту задржавати.

---

[1]) Немања се молио св. Ђорђу у Звечану.

И тако 28. Августа рано из јутра кренемо се преко поља правце на источну страну, па по казивању сељака у девет сати стигнемо у један *нов* манастир, који истина називљу и *„новим Нагоричем“*, али се он зове *Забел*. При манастиру имају лепе нове ћелије. Игуман је био врло добродушан и красан човек. На моја питања о томе манастиру, он ми рече, да је на истом месту био старински манастир, који је подигао кнез Лазар, па како је пре 18 година пао, они су саградили на истом месту ову нову цркву. За тим на његов позив добро ручасмо, и онда ми показа хрисовуљу кнеза Лазара, коју је дао староме манастиру, кад га је подигао. Ту ми показа, где је Нагорич и куд миваља њи, па настави причати, како се појавила нека нова секта, тако назвали Блгари, који цепају народ од велике цркве цариградске и обрћу народ у Блгаре, па су, рече, били њих петорица дошли на Велику Госпођу, да и наш манастир св. кнеза Лазара поблгаре, али сам ја — вели — прочитао народу ову хрисовуљу, и народ докопа тојаге, те их добро измлати и напуди: „Ми смо Срби и хоћемо да останемо Србима, а не као поп Неша у св. Прохору (то он каже) за новце да издајемо нашу народност!“ Он ми проприча, да у старом Нагоричу нема калуђера, него ту цркву опслужује поп Милован. Због тога смислим, да одем у „стари“ Нагорич, па да се вратим у вече у Забел и да препишем повељу кнеза Лазара. Тако сам мислио, али ствар испадне друкчије, и тако ми остане непреписана повеља кнеза Лазара, о којој до сада нигде ни-

шта нисам сазнао, да је ма где печатана. Из манастира Забела ишли смо све узбрдицом, која је обрасла шумом. За тим се попнемо на врх узвишене равнице, где није било ни трна ни грма. С тога виса на југ отвара се једна дивотна панорама, опкољена хумовима и косама као каква засебна жупа, и при крају исте сниже нас бели се црква Нагорич. Нагорич је удаљен од р. Пшиње, чини ми се три черека, па су готово толико удаљене од Пшиње и развалине замка Жеглигова, у једноме селу истога имена. Тако су ми бар казали калуђери у Забелу, али ја нисам видео Жеглигово, и ако ми је поп Милован показивао руком и тврдио: „Ето туј близу, није далече.“ Понајлак, неприметно, јездећи под ногу, у један сат по подне приспесмо у Нагорич. Баш близу цркве доста стрмо спушта се низбрдица, а из брега бије тако јака чешма, да прави у току прилично велики поточић. Те је године била четири месеца суша, па је тако јако текла та чешма, али других година она прави речицу, која тече поред манастира и на исток утиче у Пшињу. Црква је византијског стила с једним кубетом. Њу су окречили с поља, те се не види од чега је прављена, а патос је нов, од тесаног камена, тек довршен тога лета. Припрата с десне стране пропала и порушена, али се познаје њезин темељ. У њој је и сахрањен несрећни Србин, српски зет, а блгарски цар Мијаило. Гроб му се познаје, и име му стоји на зиду урезано.

Изнад западних врата с поља, има урезан натпис, па с ниже њега у камену урезане ове речи:

А въ тъже лѣто краль изби турки.

Какви су то Турци, које је краљ „избио“ и због тога Богу цркву подигао?

Тако звани Каталени или папска војска удружила се с Турцима из Азије, па су пљачкали и пленили византијску империју по Маћедонији од 1306. до 1310. год. Ове године Каталени се крену да освајају Атину, Тиву и друге земље у Грчкој, с чега се од њих одвоје Турци и поделе пљачку. Турке су предводили Мелих и Халил. Сада се и они поделе. Халил са својом војском оде у Романију, а Мелих са својих 1500 ратника, од којих је било 1000 коњаника и 500 пешака, дође краљу Милутину, и он их прими као најамнике између 1309 и 1310 год. Они положе оружје, предаду коње, а добију земљу да је раде и да живе као војничке куће. У ратно доба да наоружани с краљевом војском иду у рат у ополиком броју, колико краљ нареди. Њих је краљ употребио противу бунтовника — сина Стефана и надбио га. Доцније, док се Халилови Турци у Романији прославили и обогатили, ови пак Мелихови Турци мучили се и у зноју лица себи хлеб зарађивали. То им се било досадило и они склопе заверу 1314 године, да се побуне, да убију краља Милутина и да освоје његову краљевину. Заиста се изненада и побуне, „лајући као пси на онога, који их храни.“ Милутин на брзу руку прикупи Србе, нападне на њих, и од све прилике победи их у жупи жеглиговској, на том истом месту, где је подигао цркву св. Георгију, т. ј. у На-

горичу. Ето по каквом је случају крал Милутин саздао ову цркву, у којој и до данашњега дана има једна особина, какве нема ни у једној цркви српској, на име: У свима су црквама престолне иконе — на десној страни Христос, а на левој Богородица, а у овој нагоричкој цркви престолне су иконе: на десној страни св. Георгије, а на левој св. Богородица. Ето због ове особитости, пред овом престолном иконом и молио се Дечански св. Георгију, полазећи у рат противу цара Михаила.

Чудновато, да се унутрашњи живопис врло добро очувао. У осталом, на другом месту и другом приликом ми ћемо објаснити зашто су све српске задужбине боље очуване у држави Дејановића и Марка Краљевића, него ли у осталим српским земљама, а сад да продужимо.

У цркви с десне стране на зиду изматан краљ и краљица и мушко дете, а према њима пише:

Стефань краль. Кралица Єлена комнинь.

На левој страни изматан у круни краљ Милутин и до њега такође у круни: краљица Симонида. О ушима висе јој огромне минђуше, какве сам видео у музеју.

У углу при земљи има на дувару овај натпис:

Поуи рабь бжи раъ мотъловникь кралевь алгаторь.[1])

[1]) Не знам шта је, ако не буде домаћин краљевске кућевне економије?!

У цркви с десне стране на дувару има овај запис:

† Б҃немь нѕволѥниѥмь съѕда се ѿ ѡснованиє а и пописа се ч҄ьстнии храмь сьи поданиѥмь всакиимь прѣвысокаго кралꙗ Стефана Ꙋроша вь лѣто ,ѕѡкг (6823=1315). При игꙋменѣ вениамине.

Овде је записана година, кад је црква *измалана.* Дакле је доцнији. С поља изнад западних врата стоји овај натпис:

† Иѕволѥнием божиемь съѕда се домь с҃таго і великославнаго мꙋч҄еника христова Геѡргиѣ вь дни с҃тородиаго и прѣвисокаго кралѣ Ꙋроша Милꙋтина богомь самодрьжьцꙋ всеи срьбскои ѕемли и поморскои при благоч҄ьстивѣи кралици Симонидѣ и при игꙋменѣ Андонии вь ,ѕѡкв (6822=1314).

И ове је године краљ избио Турке.

С леве стране белим писменима исписан је сав дувар, али су писмена тако искварена, да се не може текст прочитати.

Више цркве у брегу има велика пећина, у којој је живео и преминуо св. Прохор Пшински. Његово свето тело дуго је времена ту почивало, па је тек доцније однесено уз реку, четири сата даљине, у манастир Пшински, који је подигао Диоген цар.

При доласку нашао сам код цркве и попа Милована. То ти је омален, стар и веома дебео попа. На њему је било неко ћубе од клашња, а испод њега кошуља од домаће конопље, веома прљава и под грлом незакопчана. Одмах ми је све показао и јако жалио

што није ту учитељ, који учи децу буквици, часловцу и псалтиру, јер је отишао с врећом од гумна на гумно, да људи пишу и приложе колико ко милује пшенице за школу. По прегледу цркве седнемо на кућни доксат, да се одморимо. Понуди ме ракијом, коју ја нисам пио, а врло је жалио што нема вина. Вода је била тако добра, а врућина јака, да ми није ништа друго ни требало осим ње.

При поласку рећи ће ми попа: Бога ти, ефендија, каква је ово нова вера, која се дели од велике цркве?

— То су, попе, јеретици.

— Па шта ћу да радим? Салићу ме, да ме уведу у ту нову веру....

— А ти нећеш?

— Нећу.

— Е кад нећеш, знаш шта ћеш?

— А шта?

— Докле је твоја нурија?

Он показа руком на читаву дубодолину до околних брегова.

— Е, онда кажи твојим нуријашима да је грехота да се оцепите од ваше свете старе вере и да своје душе ђаволу предате. Разумеш ли?

— Разумем, и хвала ти!

Тако се растанемо у 6 сати после подне.

П. Срећковић.

СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ

скупили

М. Р. и Љ. С.

Ако не виђе вајде од очију, не виђе ни од трепавица.

Ако не срете, не стиже! (срећу).

Ако сам се и опила, Божић ми је дошао.

Ако ме и убије не ће ме изјести. Не бојим га се.

Ако те једном викну: курјо, остаћеш, па да си послије мирнији од јагњета. Ко једном изиђе на глас као рђав човјек, жўрба га се свако, па да би послије био најбољи.

Бања Лука на Крајини фала!
Нико не зна ничијега хáла. Рече се кад ко сумња да је истинито оно што се говори, нарочито богаство.

Баци добро низ воду, а ти хајде уз воду, опет ће те добро стићи.

Бечу граде, не бечи си на ме,
Ја ћу врћи руке на ћитапе,
Да ја не ћу више ићи на те. Веле да је рекао некакав Турчин кад је умакао од Беча, па је ушао

у пословицу кад се ко заричe да не ће то и то више радити.

Биће миш и мачка заједно, [illegible]

Бијели лук ти у очи! Рече се кад се неко чему чуди, да не би урекао.

Бићу пијетао, па да би сламу ио.

Благовијест говеђа авијест, што тада готово у сваког нестане сијена, или је врло скупо.

Богу на аманет (троје, четворо и т. д.). Тако се одговара, кад се упита колико има дјеце.

Бој се вука, а бој му се трага, оде кожа на пазар.

Боље је бити на мачку глава, него на међеду реп.

Боље је и мања капа а пуна ћеса. Боље је бити богатији а мање на гласу, него обратно.

Боље је у добра дворити, него се у рђава родити.

Веже лику за опуту. [illegible]

Весео као да му кућа гори.

Видио би комарца на Суњу. Рече се за некога који је одвећ вижљав. (Суњом зову у Б. Крајини Фрушку Гору).

Види се у којој води може сир бити.

Виђен [illegible] [illegible] кao да је видио. У Б. Крајини је обичај, кад коме што нестане да оде у оближњу варош, па плати Циганину, да виче по сабору или чаршији: зна ли ко за то и за то, оволико му је муштулука. Ако ко рече да зна, телал повиче: ти

ћеш и платити. И заиста, ако се та ствар не нађе или добро не докаже, тај мора платити.
Више руку више воде донесу.
Више сира но хљеба. Рече се кад трошак око неке ствари већи буде но што сама вриједи.
Вјешт си томе к'о жаба љешнику. Рече се ономе који се прави да нешто зна, а не зна.
Воду вари, воду хлади; вода те вода. Рече се за некога кога није ни световати ни управљати.
Волим чути јаук и у стричевој кући него у својој.
Вуче се као недобијена псина. Рече се за скитницу.

Газим земљу, док она мене. Рече стари човјек, кад га ко упита: како је.
Гдје гођ што шушка, има нешто живо. Ако се што о нечему ма и најмање говори, мора бити мало истине.
Гдје је куга него у Сарајеву? Рече се кад се ко врзма често око неког мјеста.
Глава му град чувала! Клетва. Била му глава на шиљку на бедему.
Главе се своје не наносио! Клетва.
Глади муху по трбуху. Рече се у шали дјеци, кад кажу да су гладна.
Глуво к'о и лудо.
Говорите уста, да нисте пуста. Види: Жив ми Тодор, да се чини говор.
Гори му образ (од стида), к'о мокра поњава!
Го се свући не да.
Град је за динар, ал' динара нема.

Да бог да да се омразимо к'о со и хљеб. Здравица.

Да је рало (плуг) к'о држало (држача) а држало к'о сва њива, и ја бих орао. Рекао Циганин, кад су га питали што не оре.

Да пођe Богу, сломио би ногу.

Да те Бог сачува тешке пушке и лакога ножа.

Да ти је мајка Јања! — нећеш то и то учинити.

Дим у дим! Пријетња: да пуцају један на другог.

Добар доро, али у другога. Рече се, кад се у другога види што добро.

Добар је, али му пас главу носи. Рече се у шали кад се ко хоће да похвали.

Добру браву добре паше доста.

Довде моје, довде Грубанино! Имао неки човјек жену Грубану, која му је — ваљда — донијела неко имање. Једном га упита неко: чије је ово, а он одговори: моје. У то удари олуја и град, све да однесе. Он докопа угарак, па истрчи у њиву, и машући њиме повиче: „довде моје, довде Грубанино", да би зауставио да му град све не побије.

До згоде и баки козе хôдê. Рече онај који њешто потешко згодом докучи.

Док је леђа, биће самара.

Док отац храни синове, не чу нико; а док синови оца, зачу свак.

Док се жито не самеље, не обија се околишај.

Дотјерао до балчака и до десне руке. Упропастио све.

Доћи ће и њему каљава субота. (Доћи ће и њему црни Петак).

Дуга каже: ја држим воду. Обруч каже: ја. — Ћутите ви обоје, повиче лика (што држи обручеве), пукох ја, па све оде без трага.
Дугачкијех је ноката. Краде.
Душа ваља, не знам. Или: душа је благо, не знам.

Жена и кућа није за шалу.
Живе ђеца и послије оца.
Живу не вјеруј, мртва се не бој.

Забасала ми је срећа. Рече сиромашак или други коме што рђаво иде од руке.
За гријех оца нијесу крива дјеца.
Заједничка кобила најприје цркне.
Запе'о му Бог рамене да не опадају каљине с њега.
Здрав здрављаче! нов новљаче,
Теби вијенац на главу,
Мени срећа у главу.
Кад тебе гуја ујела,
Онда мене глава забољела! Каже се, кад се први пут види млад месец.
Зелени се к'о окријек.
Земља земљу гази. В. Газим земљу, док она мене.
Злу не требало, за добро се нашло.
Знам те још и на старом кућишту. Добро се познајемо.

Играју му руке к'о у мртве кобиле реп. Рече се ономе ко споро ради.
Иза паса ништа не остаје. Рече се прождрљивцу који хагли да из здјеле све изједе. А овако се

рече и за онога, који под старост почне немилице трошити, да иза њега коме другоме ништа не остане.

И камен кад се не премеће, ођећу стече. Треба једно мјесто добро угријати, ако се хоће новац да стече.

Има паса и осим шарова.

И пјана врана за орла знала.

И решето срце има. Свак осјећа.

И штета била, рђа не била!

Јајце за јајце не би с њим промијенио. Тако је рђав чоек.

Јако иде Мара и сватови.

Ја псу, а пас репу, а реп: нећу.

Ја овако, па круха увијек до Никољa дне. Види:

Једем старо до новога. Одговара онај кога коре да је лијен или сиромах. Двосмислено. Старо се мора јести док ново не стигне, а да ли једе своје, или купује или узима, то је друго.

Кад је седлао, да је јахао. Т. ј. кад се ко за што спремао, да је онда био готов, и могло би нешто бити од посла.

Кад пребројила на земљи траве и на гори лист! Рече се клетвеници или вјештици. О часнијем покладама маже мати дјецу, кад хоће да легну спавати, бијелијем луком по табанима, длановима, прсима, испод пазуха и испод кољена, говорећи (да их не би вјештица уморила): Кад пребројила на земљи траве и на гори лист, онда и моје дијете уморила.

Кад си тако добар, да је Бог дао да се мајка с тобом облизнила, па ти да си се мртав родио, а онај други некрштен умро. Рече се у шали.

Кад си ти тамо пошао, ја сам се отуд враћао.

Кад у јутру устанеш, најприје погледај на сунце, па на комшију. Хоће да каже како треба комшије да се живе.

Кад човјека једу уши из опанака, онда је тешко.

Како га је Бог смлатио, није се више на њега повратио.

Како сам тор обалио, пáса не чувам. Или: Како оваца не држим, пáсâ не чувам.

Како шарала, онако и носала. Т. ј. како ко уради, онако ће му и бити.

Као да га је сав свијет клео. В. Као да се на Бога каменом бацао.

Као да му је курјак на глави козу изио. Рече се за онога ко је неочешљан.

Као да сам вјеру промијенио. Или:

Као да сам из вјере изишао. (Тако ми необично).

Као да се на Бога каменом бацао. Несрећан је.

Као да си из Приједора дошао. Веле, кад се иде из Приједора (преко планине Просаре), врло се огладни. Овако се рече ономе који иште плахо и нетрпљиво, да једе.

Као пашче и крмче. Рече се за оне који рђаво живе.

Као со у очи. Или: Пазе се као со и око.

Ко би јунак — оста на мегдану (али жртав).

Кога није сјетовао Бог, не могу ни људи.

Која ваља секом, ваља и не́ком. Рече се за дјевојку.

Која се не уради, та се (за ону се) и не чује.

Ко је брзо пожео, брзо је и појео.

Ко је крив, за пандуре пита.

Ко је у злу, тај за добро не зна; ко у добру, тај за зло не зна.

Ко је што добио, нек носи. Реку двојица који су се били, па један другог коре да је добио више удараца но други.

Који напија, тај и попија.

Којој кући пођe, свака чивија у њој заплаче. Рече се за рђава човјека.

Кокошка какоће, као да је цара родила, а не јаје снијела.

Коме је Бог ујак, томе је ласно светац бити.

Ко нема дуга, нек буде јемац; ко нема посла, нек буде свједок.

Ко пита, не скита. Или: Ко пита, не залази.

Ко ради, онај и суди.

Ко толике коње оседла? Упитала дјевојка Циганина, кад је дошао са сватовима, да је води, па се фалио да су то све његови коњи што су у сватова̂, а он јој одговори:

Свак свога.

Ко трче, тај и срче.

Ко често насађује, покиснуће му вршај.

Крају лађу!

Кремен ти, кремен ми! В. Дим у дим!

Крпи мање, док није било више.

Крух му се с крухом не сустиже. Сиромах је.

Куда је, снашо, у то село пут послије ручка? Упитао некакав путник редару пред кућом, а она му одговорила: Има, брато, у нас два, три пута, куда иду гости у то село и без ручка.

Куда своја мајка бије, онуда кожа тије; а куда туђа бије, онуда кожа гњије.

Куд гођ идеш, гледај да оставиш за собом отворена врата.

Куд се врло, добро се обрло.

Куд ће гуја од свог трна?

Кусалом би ми ио, а држалом око избио. Рече се кад ко добро злим враћа.

Куће се своје на Божић огријао! Клетва.

Купни у сваки трн, еда одакле зец истрчи.

Лаже, срце не грије.

Лаже, па да му је брада до појаса.

Људско се месо на кантар не мјери. Човјека није на изглед цијенити, него по срчаности, разуму и вредноћи.

Људо вришти, на нос се одбача. Рече се за рђаво кљусе.

Љетње врућине — зимње студени. Што је љети више врућине, зими је јача зима.

Макивије, објес' косе о чивије. О Макивијеву дне (1. августа) треба да се сврши косидба.

Мачка жмурећи поједе што јој се да. Вели се за оног који не признаје што му се учини.

Млад као роса.

Много је мачку говеђа глава.

Моје око вода, моја памет луда.

Море, Марко, не глоби Турака. — А што нећу, кад су пали шака.

Мујо, ја ћу убити, а ти осијеци главу. Подсмијевка ономе који говори шта ће у будуће радити.

Му̑к — лијек.

Навадио се к'о прасе на сурутку.

Навади Србина на лов и Турчина на ракију, па си им се свему осветио.

На грани гуњ. Несигурно.

На момку су брци, а на соколу крила.

На пољу бубањ, а у кући шушањ. Кад се ко размеће.

Наругај ми се, да ти се наругам. Или:

Наругај ми се, док ти се нијесам наругао.

На ти, куме, јајце, — ал' га нема.

Натјерај ми зрно, ево ти косац! (т. ј. косићу ти један дан). В. Убио би на дну здјеле штуку.

Нашао, па зашао.

Не би га се бјежећи нагледао. Тако је ружан.

Не ваља за неким кукати, а имена му не знати.

Не види се мени од твоје свијеће.

Не дао му Бог области. (Ђаволу, силну човјеку).

Не д'о ти Бог калуђера служити ни бијела коња тимарити.

Не жали тијела, биће га и црву и мраву. Рече се лијенштини.

Не иде кућа на биједу, него биједа на кућу.

Нека је ваљан тић, па ма какво гнијездо било.

Нека свога свагдје. Јер ће у невољи најприје стићи у помоћ.

Неком рат, неком брат.

Не леже се такијех соколова по један у гнијезду, него по пет по шест. Рече се ономе ко се хвали.

Нема свога круха ни до Никоља дне. В. Крух му се с крухом не достиже.

Нема меда, изметнуо се на црва. Рече се ономе ко хоће нешто џабе да добије.

Нема зулума без потурчењака, ни јордама без сељака.

Нема куће без маните браће. Гдје хоће сви да су паметни и да заповиједају, ту нема куће; гдје сви једног слушају, ту је добро.

Нема среће без вреће.

Нема хвале без привале. Не може се нико хвалити да има нешто, док од куд му драго није добио.

Не може му се ни на лопати принијети. Поноси се.

Не може свак оре (ороз—пијевац) бити; треба неко и кока да је.

Не натегох к'о Тремошљани бадањ. Рече се кад се што не може да учини. — У Međeђој, у Босни, бијаше јака породица Тремошљани, за које људи причају да су њихови стари свакојаке будалаштине радили. Све у Србији што се говори за Ере, то се говори и за Тремошљане. Између осталога прича се да су стари Тремошљани направили млин, па је било све добро, само бадањ није био довољно дугачак, па не може с тога млин да промеље. Њима било мрско други градити, већ, како их је било доста људи (а и данас је велика задруга), ухвате једни за један а други за други крај, па повуци, да натегну. Но кад виде да не могу, доведу волове, еда би натегли бадањ. Тада најстарији измјери и нађе да се је натегао за читава два прста. За тим опет нагнају волове живље, али кад виде да не може ништа бити,ману се и осијеку други бадањ. За њих се прича да су сијали со, па се зову још и *Солосије*.

Не пењи се уз оно дрво, уз које се не можеш попети.

Не постави новог обичаја у старом селу.

Не скући је, да је колик лула. Рече онај коме се не да због којекакијех узрока да скући и стече.

Не слуша Бог што кокоши какоћу.

Не ћу бити кадија! Викао некакав Турчин, док није обратио пажњу грађана, те га изберу за кадију.

Не ће несрећа на срећно мјесто. Рече се за онога ко је могао да опорави правим путем па није хтио.

Не ће те ни с бијелим луком.

Не узбијај Мијатовијех конака! Рече се ономе који нешто почне из далека причати.

Нигдје није остала кућа празна и дјевојка неудата.

Ни заједно нам коњи ни самари. Рече неко кад се с ким свађа.

Низ долац куд и отац (побјеже).

Није Бог блато, да пљусне уз ногу.

Није ни гавран онолико црн колико веле.

Није седму ноћ дочуван.

Није се крава научила орати.

Нијеси ти за бадава луд. Рече се у шали коме кад што лудо уради.

Нијесу му све козе на мјесту. Нерасположен је.

Није Тале, колико га хвале.

Никад двије јаке за вратом.

Нико се у лажи није удавио.

Ни на јелу није човјека сама, а камо ли на дјелу.

Ни на нами постало, ни на нами нестало.

Ни сједећа ни удаћа. Рече се за рђаву дјевојку или удовицу.

Ни срећну теци, ни несрећну остави.

Нити псето кост глође, нити другом даје.

Ни у мору мјере, ни у пушци вјере.

Ни у тикви суда, ни у Циганину друга. Или: ни у Влаху друга.

Новац ловац.

Носи мртвима воду у решету. Спава.

Овдје глуво било. Рече се кад се говори у кући о какву злу или болести, да се то не би и ту десило.

Од добре се сорте и пашче тражи.

Од зла оца, а од горе мајке.

Од немања горег јада нема. Или:

Од немања тврђег града нема.

О добру говоримо, а зло нам не гине.

Одоше годишта у ништа.

Од пасјег корита никад чист суд не може бити.

Од пô памети а од двије снаге.

Од пушке за дрво, а од куге за брдо (склањај се, бјежи).

Од светог Илије свê је сунце милије.

Од светог Луке тур' у њедра руке.

Од шта сит, од тог и дебео.

Oј рогозу, по Богу образу,

Држи воду, док мајстори оду. Викао некакав качар.

Опреми га у просјачки штап. Упропасти га.

Опросио би са њим сав свијет. Тако је дроњав.

Он оком, а ја скоком.

Остави ме без друга, родићу ти за два друга. Казао кукуруз, јер што се у копању ређи остави боље роди.

Пас му се меса наио! Клетва.

Питај Мује, брата лажљивога. Рече се кад ко лаже, па се позива на другог који је као и он, да му посвједочи.

По главњу се можеш повратити, а по снагу не.

Погореше мостарске свијеће, есапећи сарајевско благо.

Погнуо се као штета у говеда.

Појела га ноћница. Рече се кад кога нестане, кад се што украде и т. д.

По нехари, куме!

Послије мене макар да би жабе једеке вукле.

Порадивши и Бог помаже.

Потонуле му лађе. В. Нијесу му све козе на мјесту.

Поуздано као кратак штап у дубокој води.

Пош'о к'о Главаш у Бишће. — Неки Илија Тривић, Главаш из Мећеђе, у Босни, чује једном разговарајући се с људима да ће ваљати ићи у Бишће (турском суду) због хајдукâ, па сјутра дан као кућни старјешина сподбије торбу на раме а штап у руке, те право у Бишће. Дошав у Бишће, сјети се да га нико није звао, па опучи те натраг кући. Кад се то прочује, по Мећеђој пуче спрдња, и он оста у пословици. Ово је истинити случај, да се не би помислило да се изметнуло од оне пословице у Вука: „Оправио посао као Петроније на Браићима“.

Пош'о к'о с грлом у јагоде.

Прва је трговина за другога. Што се на првој трговини човјек често превари.

Преварио би и врага на пању.

Пресјекох ти ријеч, уста ти се медом пресјекла! Рече се кад се другом упадне у ријеч.

Прије зоре не може сванути.

Примило јој се као чичак за јаје! Да се не прими клетва, враџбина.

Прионуо као за очеву браду. В. Укелечио као слијепац кокош.

Причај ти то мојој поњави. Гонио некакав Турчин Србина, па му спала с рамена поњава. Кад Турчин види да га не може стићи, стане га звати, да му само нешто каже. „Причај ти то мојој поњави, ето је тамо на путу, а ја немам кад“, одговори му овај.

Прошао кроз воћар, па га ударила шљивова грана. Пијан је.

Пружи Циганину прст, он ће и сву шаку.

Пуне су му очи улара. Крадљивац.

Пун као пас бува.

Развукао као курјак на раскршћу. Рече се кад ко рђаво пјева.

Размази жену и коња, па тешко теби.

Реци му: аго, нек му је драго.

Рим први, Рим потоњи. Први су Римљани били развратни и грјешни, па ће и потоњи. Ова се пословица рече кад ко мрси, псује и т. д. Код Вука друкчије, али ово ће бити прави смисао.

Ругала се кука кривом дрвету.

Ругао се котао лонцу, велика му уста.

Сав капитал сто гроша, али је ћеф хиљаду.
Саја спала, постава остала.
Сапро га со и хљеб што га је у мојој кући изио! Клетва.
Сва браћа викала на Божић: амин! а он помагај! Клетва.
Свака се очешљана не удаје.
Сваке се тице месо не једе.
Свашта, као у очи Божића.
Све је хвала, а хљеб је храна.
Све се вреће наједоше, а завесци остадоше.
Света недјељо, отми ме од суботе. Рече онај коме је отежао рад, да се одмори.
Свијет се купио нада њ'га! Клетва.
Свој си ми, мио си ми; волим себи него теби.
Свуда прођи, својој кући дођи.
Сит се ногама баца. Кад се неко потужи да му је зло, други коме је горе рећи ће: како је мени, ти се сит ногама бацаш.
Слађа је слама из својег самара него из туђег сијено.
Слијепу не намигуј, а глуху не шапћи.
Сложили као Омер и Омерово јуне. В. Развукао као курјак на раскршћу.
Спремио је Кемза букагије за њега. Рече се ономе ко не умије да плива, а пушта се дубоко у воду.
Стари дуг нова закрпа. Вели онај који је примио дуг.
Старија сестра млађу удаје, а потка платно продаје.

Стекла врана зубе, па поклала људе.
Стоји као на Велешу магла.

Тако раде мудри, да се не осјете луди.
Тамној ноћи свједока нема.
Тешко луду и на путу (и на Божић)!
Тешко мени и дорату моме,
  Кад нестане у тобоцу моме!
Тражи плочȁ под мртвом кобилом.
Тражи од вука ди̇јије коже.
Тражић зец матер. Биће велика студен. „Почива сунце црљêни, биће велика студен, тражиће и т. д.“
Тражићеш пужеву љуску.
Трећи дан с коња обара. Рече се у шали за рђаву ракију.
Триста траканаца виси низ њега.' Дроњав.
Трпи, тијело; памти, душо!
Трчи као мува у сурутку.
Туђа мука не виси.
Ту ми ракију пеци!

Ђако чара, а ја ништа не знам. В. у Вука: Благо томе ко што зна!
Ћоравог газду служити, и ћоравој мачки даваги, све једно је.
Ћор-попаро, душо наша,
  Сир и граше, добро наше!
  Док ја тебе једијаше,
  И мени добро бијаше.
  И пита је ђене сита!

Али нека купуса и сланине! Овако у Б. Крајини веле за јела, дакле најбоље купус и сланина.

Убио би на дну здјеле штуку. Рече се за бистру чорбу, грах и т. д.

Убио мећеда. Пао.

У Божјој руци.... (троје, четворо). В. Богу на аманет.

Удај се за стара, удај се за цара;
Удај се за млада, удај се за врага.

Удара с очију као Циганин коња.

Удариһу те, да ти једно уво виче Торник, а друго Зворник.

Уза суво дрво и сирово гори.

Узјахао на оседлана коња. Наслиједио.

У језику нема кости, али кости ломи.

У језику нема трња. Може говорити ко шта хоће.

Ујела га чела за језик. Опио се.

Укеленчио као слијепац кокош. Шчепао нешто, па не да никоме.

У кога ножић, у тога и Божић.

Украо Ера нашу дулу, па јој надјео име тиквезан, да је не познам. Рекао неки шијак кад је и код Ере видио тикву.

Умије уводити у сваке ните. Или:

У сваке ните може. Вјешт је свуда.

У свакоме селу гради по једну кућу. Теци свуда пријатеља.

У чем цркви, у том и казану. Рече се кад ко нема другог одијела но једно.

Ушкиљио очима као лисица на кокош.

Хај, воко, хај; мени сомун, теби слама!

Хај, воко, камо ти моћ? — Извукла ми је мратинска ноћ. Свежи газда у вече гладна, а сјутра не порани, да опет положи.

Хајдуковао би да наћве могу уза њ'га.

Царска рајо, дински душманине.

Црн Алија, црн ли си ми, синко!
— Црна си ме и родила, мајко.

Црн је комад рђав, а гладан трбух најгори.

Ша́ра лудом драга.

Шта би сиру без хљеба?

Шта се ко боји, често се и убоји.

Шта си? — Ислам. — Таки сам и сам.

Што бих тражио по Бањој-Луци, кад ми је у руци.

Што другом кројиш, уза се мјериш.

Што је моје, нек је код мене. Рекао оца кад је у вече вадио исто јутро посађени лук.

Што је на те дошло, мене је прошло. Рече старији млађему.

Што ко воли, о том и говори.

Што кога гонило, то га и стизало.

Што кукаш уз туђа носила.

Што маца роди, у сламу гледи.

Што мени рек'о, на себи стек'о! Рече се оном ко куне.

Што пијан попије млад подере, не води се рачуна.

Што погача за диље стоји, бољег госта чека.

Што се ти пољуби с њим? — Секин во код њега на изору био. Пољубила се нека жена с милосником на сабору, а другарица је запита, што се љуби с туђим човеком, па им она одговорила да је секин во код њега на изору био, дакле својште су, није туђ.

Што у кућу треба, у цркву се не даје.

Што рђу већма молиш, то се у рђе већма уши дижу.

ИСПРАВКЕ

У овој књизи треба исправити пре читања ове опажене погрешке:

Стр.	5.	ред	14.	озго,	место:	безројни	треба:	безбројни
»	9.	«	7.	оздо	«	примицали	«	примицала
«	77.	«	5.	«	«	руке	»	у руке
«	95.	«	11.	»	«	они се су	«	они су се
«	51.	«	4.	озго	«	покривеном	«	покривене
«	62.	«	1.	оздо	«	За	«	Са
«	63.	«	1.	озго	«	поречје	«	поречја

Моле се читаоци да накнадно исправе и ове погрешке у II књизи «Браства», у чланку «Колашин»:

Стр.	152.	ред	2.	озго,	место:	Голибаћи	треба:	Глибаћи
	152.	«	7.	«	«	Кимаран	«	Комаран
«	153.	«	18.	«	«	Сињавина	«	Сињавине

Издања Друштва Светога Саве:

1. књига. **Друштво Светога Саве, I,** Београд, 1886.
2. књига. **Друштво Светога Саве, II,** Београд, 1887.
3. књига. **Браство I,** Београд, 1887.
4. књига. **Браство II,** Београд, 1888.
5. књига. **Браство III,** Београд, 1889.

Дате су у штампу и:

6. књига. **Друштво Светога Саве у г. 1888.**
7. књига. **Помeник Друштва Светога Саве, I.**

Сви чланови Друштва Светога Саве добивају сва друштвена издања бесплатно. А II и III књига „Браства“ продаје се онима који нису чланови по 2 динара. Обе се могу добити у књижарници Велимира Валожића у Београду.

Члановима Друштва Светога Саве препоручују се и ове књиге:

1. *Српске народне пјесме;* скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. *I Најстарије пјесме јуначке.* Београд, 1887.

2. *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба;* написао М. Ђ. Милићевић; Београд, 1888.

3. *Србија;* опис земље, народа и државе, од проф. В. Карића; Београд, 1888.

4. *О српском језику,* написао Јован Живановић; Нови Сад, 1888.

5. *О Македонији и Македонцима,* написао Стојан М. Протић; Београд, 1888.

6. *Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима,* од Стојана Новаковића; Београд, 1889.